



UNIVERSITETET I AGDER

«Det jevne Folkestyre, som de i Aanden saa»

Republikanerne i Lister og Mandals amt i 1905

SAMUEL HØILAND

VEILEDER

Harald Rinde

Universitetet i Agder, 2018

Fakultet for humaniora pedagogikk

Institutt for religion, filosofi og historie



Forord

«Hva hvis?» Det er et spørsmål som alltid har fasinert meg i historiefaget. Kontrafaktisk historie. Historien om republikaneren og statsformsdebatten i 1905 er et eksempel på et historisk veiskille hvor en kan begynne å tenke i de banene. Selv om det er jeg som har skrevet oppgaven er dens grunnlag kun blitt muliggjort ved hjelp av andre. Jeg vil først og fremst rette en stor takk til min veileder Harald Rinde som var den som introduserte meg for problemstillingen. Rinde har vært en fantastisk veileder som har hjulpet meg gjennom tykt og tynt i hele år og vært med på å føre skuta i havn. Han har hele tiden hatt tro på mitt prosjekt og kommet med gode råd, veiledning og hørt på mine refleksjoner.

Jeg har også fått uvurderlig hjelp av andre. Jeg vil rette en spesiell takk til Høgskulen i Volda som i begeistring engasjerte seg da de fikk høre om mitt prosjekt. Jeg vil også rette en stor takk til redaksjonen i avisen *Agder* i Flekkefjord som lot meg få innsyn i deres arkiv da jeg henvendte meg til dem angående mitt prosjekt. Jeg vil også rette en takk til de ansatte ved statsarkivet i Kristiansand, Flekkefjord kommune, Flekkefjord museum, ved Mandal bibliotek, Kristiansand folkebibliotek og Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Agder, for deres hjelp med å finne fram til lokalaviser og arkivmateriale.

Jeg vil også takke mine kjære medstudenter for et fruktbart og godt faglig miljø som gjennom to år har hjulpet meg å vokse som historiker. Jeg vil spesielt takke Tora Karoline Rundhovde og Dag Joar Østun som jeg har hatt nære samarbeid med gjennom studiene. De har hjulpet meg, bygget meg opp og kommet med kritiske og gode innspill til oppgaven. Jeg vil også takke mine foreldre for hjelp og støtte gjennom prosjektet. Jeg vil spesielt takke min mor for hennes engasjement, gode innspill og korrekturlesing, spesielt i ferdigstilingsfasen av oppgaven. Uten all den støtten og hjelpen jeg har fått hadde ikke dette prosjektet vært mulig å fullføre.

Kristiansand, mai 2018

Samuel Høiland

Innhold

Forord.....	I
Innhold	II
Tabell og figuroversikt.....	IV
Kapittel 1: Introduksjon.....	1
1.1: Tema og problemstilling	1
1.2: Forskningssituasjonen	2
1.3: Begrepsavklaring.....	4
1.4: Arbeidshypotese og arbeidsspørsmål	5
1.5: Overordnede perspektiver og teorier	6
1.6: Avgrensing, kilder og metode	9
1.7: Disposisjon.....	13
Kapittel 2: Hvorfor ble det folkeavstemning?	14
2.1: Innledning.....	14
2.2: Unionsstriden og statsformsspørsmålet.....	14
2.3: 7. junivedtaket og Bernadotte-tilbudet	16
2.4: Ideologiske republikanere, pragmatiske monarkister.....	18
2.5: Folkeavstemning og Karlstadstormere	22
2.6: Stortingsdebatten om Norges statsform	27
2.7: Oppsummering	29
Kapittel 3: Den lokale republikanismen, aktører og nettverk.....	31
3.1: Innledning.....	31
3.2: Republikanismen i Norge og Lister og Mandals amt før 1905	32
3.2.1: Koblinger i venstrepressen fram til 1905	34
3.3: Statsformen bringes opp til diskusjon	36
3.3.1: «Norge er et frit, selvstendig rige!».....	37
3.3.2: Den republikanske agitasjonen stilner.....	39
3.4: Folkemøter, foreningsmøter og resolusjoner.....	40
3.4.1: «Stemningen i Landsbygderne»	42
3.4.2: Resolusjoner fra byene	43
3.4.3: «Møde paa Fritun»	46
3.4.4: Tolkning av folkemøtene og resolusjonene.....	49
3.5: Pragmatiske monarkister og ideologiske republikanere.....	50
3.5.1: Fredsvenn og republikaner	51
3.5.2: Politisk uenighet i Agder	53
3.5.3: To typer republikanere	56
3.5: Oppsummering	57

Kapittel 4: De republikanske argumentene	60
4.1: Innledning.....	60
4.2: Den nasjonale debatten.....	60
4.3: Det nasjonale i det lokale	65
4.4: Den lokale republikanismen.....	67
4.5: Oppsummering	70
Kapittel 5: Valgkamp og etterspill	72
5.1: Innledning.....	72
5.2: Hvordan reagerte avisene på at det skulle holdes ny folkeavstemning?	73
5.3: Venstre og republikanisme.....	75
5.4: Folkemøter, annen omgang	78
5.5: Republikanismen og kristendommen	84
5.6: De frilynte ungdomslagene	87
5.7: Oppropene, annen omgang.....	88
5.8: Reaksjoner på resultatet og etterspill.....	96
5.9: Oppsummering	98
Kapittel 6: Hva sier tallene?	100
6.1: Innledning.....	100
6.2: 1905 og demokratisk utvidelse.....	100
6.3: Republikanske fjell og monarkistiske fjorder	104
6.4: Forklaringer på fordelingen.....	107
6.5: Oppsummering	110
Kapittel 7: Avslutning og konklusjon.....	112
7.1: Oppsummering	112
7.2: Svakheter og videre forskning.....	117
7.3: Konklusjon	118
Bibliografi	121
Kilder.....	121
Utrykte kilder	121
Trykte kilder	121
Internett	123
Litteratur.....	123
Kart.....	126
Vedlegg	127
Vedlegg 1: Stortingsrepresentanter fra lands- og bykretsene og Lister og Mandals amt i 1905.....	127
Vedlegg 2: Monarkister fra Lister og Mandals amt	129
Vedlegg 3: Republikanere fra Lister og Mandals amt.....	137

Tabell og figuroversikt

Tabell 1: Oversikt over lokalavisene.....	10
Figur 2: Republikaneres yrkesfordeling	91
Figur 3: Monarkisters yrkesfordeling.....	92
Figur 4: Goldthorpes class scheme: antall republikanere	93
Figur 5: Goldthorpes class scheme: antall monarkister.....	94
Figur 6: Oppmøtet ved folkeavstemningene i 1905 i Lister og Mandals amt	101
Figur 7: Oppslutning ved valgene i Lister og Mandals amt 1891-1916.....	102
Figur 8: Geografisk og prosentvis spredning av stemmer i Lister og Mandals amt	104
Figur 9: Ja- og nei-stemmer i prosent i Lister og Mandals amt 12. og 13. november 1905.....	106
Figur 10: Velgerskarens faktiske størrelse i Lister og Mandals amt 12. og 13. november 1905	106

Kapittel 1: Introduksjon

1.1: Tema og problemstilling

«Vi er nu ikke alene paa papiret, men ogsaa i det politiske og sociale Liv blevet det mest demokratiske Folk i Europa ved iden av schweizerne.»¹ Dette skrev venstrepolitikeren Jørgen Løvland (1848-1922)² om Norges utvikling i 1902. I artikkelen trakk Løvland fram de to fremste bondelederne på 1800-tallet, Ole Gabriel Ueland (1799-1870)³ og Søren Jaabæk (1814-1894),⁴ og han understreket hvordan disse hadde vært foregangsmenn som samlet bøndene og arbeiderne i kampen for den demokratiske utviklingen. «Maatte vort aarhundrede formaa lykkelig at realisere «det jevne folkestyre, som de i aanden saa!»⁵

Tre år senere fikk norske republikanere muligheten til å innføre det «jevne Folkestyret», republikken. Unionen med Sverige var brutt og republikanere mente da at Norge stod fritt til å velge sin vei videre, også når det gjaldt statsformen. Men i motsetning til i spørsmålet om unionens oppløsning stod ikke nordmenn forent i statsformsspørsmålet. Det fantes mange monarkister og de mente at Norge burde fortsette som kongerike. Blant disse monarkistene var flere tidligere republikanere, slik som Løvland. Derfor trakk den republikanske Kristiansandsavisen *Fædrelandsvennen* fram igjen Løvlands artikkel fem dager før folkeavstemningen. De føyde til at det nye idealet som Løvland forfektet, det konstitusjonelle monarkiet, «ikke var det jevne Folkestyre, som Ueland og Jaabæk saa i Aanden».⁶ Ved folkeavstemningen 12. og 13. november ble det norske folk spurt om de ønsket prins Carl av Danmark som Norges konge.⁷ På landsbasis svarte kun 21 prosent nei, men i Løvlands og Jaabæks hjemtrakter var stemningen en annen. I Lister og Mandals amt stemte hele 40 prosent nei og nei-andelen ble større jo lengre innover i amtet en gikk.⁸

Masteroppgavens grunnspørsmål er derfor: «Hvorfor var det så mange republikanere i Lister og Mandals amt i 1905?» Beskrivelsen over viser tre viktige linjer denne avhandlingen mener var sentrale for å besvare dette spørsmålet: den politiske venstre-tradisjonen som den «listerske» republikanismen bygde på, og den ble støttet av amtets venstreaviser, samt de

¹ Løvland, 1902: s. 219.

² Løvland & Løvland, 1929: s. 5; 8.

³ Svendsen, Åsmund. (2009, 13. februar). Ole Gabriel Ueland. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 27. april 2018 fra https://nbl.snl.no/Ole_Gabriel_Ueland.no

⁴ Koht, 1934: s. 558.

⁵ Løvland, 1902: s. 219.

⁶ Løvland, Jørgen i *Samtiden* 1902. (1905, 7. november) «Det jevne folkestyre som de i Aanden saa». *Fædrelandsvennen*, s. 1.

⁷ St. medd. nr.4. (1905-1906.). s. 1.

⁸ St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f.

mange republikanerne som ble monarkister da de faktisk ble stilt overfor valget. Til å besvare grunnspørsmålet er lokalavisene i Lister og Mandals amt valgt som kilder. De har gitt innsikt i debatten samt mulighet for å kartlegge hvem republikanerne var, hva de sa og hva de mente.

1.2: Forsknings situasjonen

Selv om det er relativt magert finnes det et etablert forskningsfelt på republikanisme i Norge. Tre verker som kan nevnes er avhandlingene til Didrik Ferkingstad, Arve Solstad og Jo Toft Brochmann. Ferkingstads hovedfagsoppgave fra 1958 har et hovedfokus på republikanernes argumentasjon analysert gjennom hovedstadsaviser, pamfletter og brosjyrer.⁹ Brochmanns avhandling fra 2014 følger de samme sporene som Ferkingstad, men har et utelukkende fokus på selve stortingsdebatten om statsformen fra 29. til 31. oktober.¹⁰ Brochmann fokuserer hovedsakelig på republikanernes og monarkistenes argumentasjon. Solstad har et annet perspektiv i sin doktorgradsavhandling fra 1964. Han fokuserer utelukkende på hvordan de republikanske miljøene organiserte seg.¹¹ Felles for disse tre avhandlingene er at de har et nasjonalt og Kristiania fokusert perspektiv på republikanismen. Perspektivene fra disse avhandlingene vil bli brukt på analyse av republikanismen i Lister og Mandals amt.

Jeg skal fokusere på det lokale, men det finnes ingen forskningsarbeid som har republikanismen i Lister og Mandals amt som utelukkende studieobjekt. Republikanismen inngår som regel som en del av andre analyser. I Bjørn Slettans *Agders historie 1840-1920* omhandler gode tre sider statformsdebatten i 1905.¹² Slettan peker på den republikanske fløyen i Venstre som stod sterkt mange plasser på Agder, spesielt i bygdene. Han viser også til lokale aktører som grosserer Ludvig Lømsland fra Kristiansand og *Fædrelandsvennens* redaktør Anders Grindland. Sistnevnte var med på et republikansk landsopprop og argumenterte for at et kongehus var udemokratisk. Slettan trekker også fram stortingsmannen Knut J. Hougen som hevdet at et kongehus og hoff ville være unødig bruk av offentlige midler. Hougen spilte på egdenes sparsommelighet. Hoffet og kongestasen var symboler for overklassen og «kristianiafiffene». Dermed ble motsetningen mellom lokalstyre og sentralstyre styrket. Slettan hevder at argumentasjonen til republikanerne hvilte på idealet om «jamne folkestyre, likskap, sparesans og sunt bondevett, mot «storkarane», offentlig sløsing

⁹ Ferkingstad, D. (1958). *Den republikanske agitasjonen i 1905*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo.

¹⁰ Brochmann, J. T. (2014). *Monarki eller republikk i 1905. Analyse av stortingsdebatten "Angaaende Norges fremtidige statsform"*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo.

¹¹ Solstad, A. (1964). *Republikanerne i 1905*. Magistergrad i Statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Oslo.

¹² Slettan, B. (1998). *Agders historie 1840-1920 : ansikt mot sjøen, grunnfeste i jorda* (Vol. [5]). Kristiansand: Laget.

og unødige utgifter».¹³ Dette fantes også spesielt i Jaabæks avis *Folketidende* med hans agitasjon mot «stormannsveldet». Slettan viser til Hans Try som trakk linjer tilbake til Peder Claussøn og motsetninger mellom de gudfryktige kystegder og de ugudelige og uregjerlige i innlandet.¹⁴

Det sosioøkonomiske aspektet går igjen i andre analyser. John Lauvdals artikkel handler om 1905 sett ifra Agderfylkene.¹⁵ I hans analyse av republikanisme peker Lauvdal på det økonomiske aspektet. Han viser til at skog og jordbruk som hovednæringsvei, samt tungdrevne gårder som resulterte i økonomisk lavere standard, førte til andre sosiale, kulturelle og politiske forhold som gjorde at en valgte det billige alternativet, republikk.¹⁶

Andre peker på det kulturelle og språklige aspektet. I *Vår førsteutenriksminister Jørgen Løvland* er det et par sider som omhandler selve forfatningsvalget, da på landsbasis.¹⁷ Per Eivind Hem påpeker at i de deler av landet hvor republikanismen stod sterkt, stod også *de frilynte ungdomslaga* sterkt. Studentmållaget blir omtalt som «stormtroppene» og kjernen i mobiliseringa rundt republikanismen i 1905, altså store deler av norskdomsrørsla.¹⁸

Funn antyder at republikanernes argumenter gikk igjen utover landet. Boka *Lokale røyster i 1905: Unionsoppløysninga i aviser på Nord-Vestlandet* er en lokal dybdestudie av 1905 sett gjennom lokalaviser.¹⁹ De samme argumentene for republikk som er nevnt over ble brukt i avisene på Nord-Vestlandet.²⁰ Brynjulv Gjerdåker konkluderer her at «[E]in ville ha kunna nå ei heilare forståing av konstallasjonar i striden [...] om ein også hadde kunna ta omnsyn til den sosiale, økonomiske og kulturelle konteksten diskursen utfolda seg i.»²¹ Denne boken har fungert som inspirasjon til denne oppgavens kildebruk av aviser.

Av det lille som er skrevet om temaet ser en at det langt på vei hersker enighet om den lokale republikanismen. Partiet Venstre, den frilynte ungdomsbevegelsen, nynorskrørsla, økonomiske forhold og geografiske motsetninger gjorde seg alle gjeldende for republikanismen. Dermed burde områder med stor forekomst av en eller flere av disse

¹³ B. Slettan, 1998: s. 434-437.

¹⁴ Sst.

¹⁵ Lauvdal, J. (2005). "Samhald og strid under unionsoppløysninga i 1905 - og noko om reaksjoner på hendingane frå Agder-folk.". *Agder Historielag*, 81, 9-39.

¹⁶ Lauvdal, 2005: s. 30f.

¹⁷ Hem, P. E. (2005). *Jørgen Løvland : vår første utanriksminister*. Oslo: Samlaget.

¹⁸ Hem, 2005: s. 352ff.

¹⁹ Hasle, K. A., Tafjord, H. E., & Hyvik, J. J. (2005). *Lokale røyster i 1905 : unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet*. Volda: Høgskulen i Volda.

²⁰ Hasle, Tafjord, & Hyvik, 2005: s. 46ff; 90ff; 123ff.

²¹ Gjerdåker, 2005: s. 197.

faktorene være republikanske. I tillegg pekes det også på en generell anti-sentralisering og anti-Kristiania holdning. En ser også en tendens i avisdebatten ved at de samme argumentene gikk igjen over landet. Det som mangler er en dybdeundersøkelse av Lister og Mandals amt. Hvor godt hold er det egentlig i konsensusen rundt årsakene til republikanismen? Dette er masteroppgavens mål å belyse.

1.3: Begrepsavklaring

Her redegjør jeg for de generelle og de spesielle begrepene som benyttes i avhandlingen. Jeg bruker *statsformsdebatten* gjennomgående når jeg henviser til debatten om Norges framtidige statsform, både før og etter det ble avklart å holde folkeavstemning. På samme måte benytter jeg *forfatningsspørsmålet* eller *statsformsspørsmålet* når jeg henviser til den generelle problemstillingen om Norges framtidige statsform. Jeg henviser til folkeavstemningen som ble avholdt 12. og 13. november når jeg nevner *folkeavstemningen*. Henvisning til eventuelle andre folkeavstemninger vil bli påpekt løpende i teksten.

To sentrale begrepspar som blir brukt gjennomgående i avhandlingen er *monarki* og *monarkister*, og *republikk* og *republikanere*. Disse må forklares. Med monarki mener jeg regjeringsformen innskrenket og arvelig monarki.²² Med monarkister mener jeg de som arbeidet for å opprettholde denne statsformen i Norge, slik den er definert etter grunnlovens §1. De kom ikke med alternativer til sin statsform, men kjempet for bevarelsen av det etablerte. Republikk og republikanere er litt verre å definere. Hovedgrunnen er – som jeg skal komme tilbake til i kapittel 4 – at republikanerne ikke var enige om hva slags republikk de ønsket, bare at monarkiet var utdatert. Generelt kan vi si at republikanerne ønsket at Norges statssjef skulle være folkevalgt (på en eller annen måte) og ikke født inn i stillingen. De satte likhet og folkesuverenitet som førende prinsipper for statsformen.²³

I den tidligere forskningslitteraturen har det vært vanlig å skille mellom *venstrerepublikanere* og *sosialdemokratiske republikanere*.²⁴ Det vil si republikanere som enten hørte til Venstre eller Arbeiderpartiet. Hovedforskjellen var at Venstre stod splittet i synet på statsformen, mens Arbeiderpartiet var gjennomgående republikansk. Alternativt omtaler Solstad de sosialdemokratiske republikanerne som «*en republikansk arbeiderbevegelse*».²⁵ Gjennom min analyse har jeg sett at det hovedsakelig var republikanere med tilhørighet til Venstre i Lister

²² Grunnloven, 1814, §1.

²³ Ferkingstad, 1958: s. 8.

²⁴ Ferkingstad, 1958: s. 5f; Solstad, 1964: s. 221; Brochmann, 2014: s. 11f.

²⁵ Solstad, 1964: s. 221.

og Mandals amt. Derfor er det hovedsakelig disse jeg henviser til når jeg snakker om republikanere generelt. Det vil derfor kun bli presisert når jeg omtaler de sosialdemokratiske republikanerne. Republikanismen har blitt ansett som en motkultur. Hva som menes med *motkulturer* må derfor presiseres. Jostein Nerbøvik påpeker at motkulturer ikke representerte motstand mot modernisering, og var ikke protestbevegelser i den forstand. Snarere representerte motkulturene en form for modernisering.²⁶

Et begrepspar jeg introduserer og utvikler i senere kapitler er *ideologisk republikaner* og *pragmatisk monarkist*. Begrepsparet forsøker å fange tendensen innad i partiet Venstre, hvor de ikke stod samlet om republikk og mange tidligere republikanere ble monarkister i 1905. Mitt ståsted gjennom avhandlingen er at denne skillelinjen kan vises gjennom pragmatikk og realpolitikk, hvor de republikanere som ble pragmatiske monarkister gikk bort fra sine ideologiske prinsipper. Nasjonens overlevelse ble viktigere enn prinsippet om statsform.

1.4: Arbeidshypotese og arbeidsspørsmål

Avhandlingens grunnspørsmål er som nevnt følgende: «Hvorfor var det så mange republikanere i Lister og Mandals amt i 1905?» Som nevnt er det skrevet lite om republikanismen i 1905 og enda mindre om den i Lister og Mandals amt. En arbeidshypotese er at republikanismen var uttrykk for en anti-sentrum holdning i de indre delene av amtet. Jeg stiller meg foreløpig bak det som er skrevet om republikanisme og vil avdekke om det stemmer eller ikke. Min hypotese fører dermed til en «bekreft/avkreft»- tilnærming.

Avhandlingens grunnspørsmål åpner for en todelt hovedproblemstilling som kan oppsummeres ved et fokus på hva de bakenforliggende årsakene til republikanismen var, og hva som kjennetegnet republikanismen lokalt. Sagt med andre ord, hvem var aktørene i de republikanske strukturene og hva var deres meningsinnhold? Hva kjennetegnet de republikanske strukturene, da ment med aktørene, deres nedslagsfelt og geografisk områder? Hva var republikanismens idegrunnlag i amtet?

Trond Norby peker på hvordan nasjonalisme, forstått som en følelse av fellesskap basert på felles historie, språk og kultur, gikk fra å være et elitefenomen til å bli et bondefenomen på slutten av 1800-tallet. Denne *agrarnasjonalismen* var en forsvarsideologi mot byenes kultur, industrialisering og nye sosiale grupper.²⁷ Ifølge Nordby ble denne agrarnasjonalismen

²⁶ Nerbøvik, 1999: s. 189.

²⁷ Nordby, 1991: s. 102.

kjennetegnet ved en utvidelse av perspektivet hos bøndene «fra bygd til nasjonalstat».²⁸ En nærliggende hypotese er derfor at republikanismen var en del av denne agrarnasjonalismen.

Jeg velger å låne en arbeidshypotese av Solstad. På grunn av den korte tiden republikanere og monarkister hadde til å forberede valgkampagitasjonene kan en forvente at en ikke hadde tid til å finne hverandre over etablerte partimessige og organisasjonsmessige grenser. Med andre ord vil de republikanske grupperingene jeg avdekker i stor grad bestå av allerede etablerte grupperinger og nettverk.²⁹ Et viktig delspørsmål er hvorfor republikanere forlot saken, eksemplifisert med skillelinjen mellom ideologisk republikanere og pragmatisk monarkist.

Hvorfor hadde kystbyer høy oppslutning rundt monarki, mens de indre bygdene hadde høy oppslutning rundt republikk? I den sammenhengen står Kristiansand i en særstilling, både lokalt og nasjonalt, fordi byen var delt på midten mellom monarkister og republikanere.³⁰ Hva skyldes dette? I klassisk forskningslitteratur har republikanismen blitt tolket som et uttrykk for en større sentrum-periferi konflikt og uttrykk for en motkultur mot borgerskapet i byene, spesielt Kristiania. Jeg vil besvare oppgavens grunnspørsmål ved å analysere valgmonster, sosiale mønstre, demografiske mønstre og analyse av debatten i lokalavisene.

1.5: Overordnede perspektiver og teorier

Denne avhandlingens tematikk og forskningssituasjonen på feltet gjør det nødvendig å ta stilling til kulturforskjeller gjennom en sosiologisk tilnærming. Tradisjonelt har kulturforskjeller i norsk historie blitt belyst gjennom begrepsparet sentrum og periferi. Det er to sentrale verk jeg vil trekke fram for å belyse denne skillelinjen. Det første er Gabriel Øidnes klassiske artikkel hvor han analyserer forskjellene i valgmonstrene mellom Vestlandet og Østlandet.³¹ Stein Rokkan bygger videre på Øidne og gir i kapittelet *Geografi, religion, samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk* en analyse av norske valg fra 1814 og fram til sin egen samtid.³² Rokkan benytter begrepet *kryssende konfliktlinjer* som vil si konfliktlinjer innen politikken som går på kryss av hverandre og kan forsterke hverandre.³³

Ifølge Rokkan var den territorielle, den sosio-kulturelle og den religiøse konfliktlinjen de tradisjonelle konfliktlinjene innen norsk politikk. Konfliktlinjer på arbeidsmarkedet og

²⁸ Nordby, 1999: s. 15ff.

²⁹ Solstad, 1964: s. 6f.

³⁰ B. Slettan, 1998: s. 436.

³¹ Øidne, G. (1986). Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet. I O. Aagedal (Red.), *Bedehuset: Rørsla, bygda, folket* (s. 40-57). Oslo: Samlaget.

³² Rokkan, S. (1987). Geografi, religion, samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk I B. Hagtvet (Red.), *Stat, nasjon klasse. Essay i politisk sosiologi* (s. 111-205). Oslo: Universitetsforlaget.

³³ Rokkan, Hagtvet, & Alldén, 1987: s. 9.

varemarkedet gjorde seg gjeldende etter århundreskiftet.³⁴ Kort sagt kom de økonomisk-funksjonelle skillelinjene etter hvert til å gå på tvers av de tidligere territorielle-kulturelle konfliktaksene.³⁵ Derav begrepet kryssende konfliktlinjer. Gjennom avhandlingen vil jeg analysere republikanismens kobling mot disse konfliktlinjene. Tidligere forskning har lagt vekt på den territorielle konfliktlinjen i analyser av Sør-Vestlandet, men jeg mener de andre tre også har forklaringspotensial.

Derfor må det tas hensyn til begrepsparet sentrum og periferi. I senere verk definerte Rokkan begrepene sentrum og periferi.³⁶ Han hevder at enhver analyse av variasjoner i politiske systemer må bygges på følelsen av territorier, altså over det området og de strukturene en har kontroll.³⁷ I vårt tilfelle er det snakk om nasjonalstaten Norge. Deretter må en studere områdets sentrum, noe Rokkan definerer som «the gathering places where major decisions are made, where the dominant actors in the system, their families, and their friends interact most frequently».³⁸ Deretter må de områdene som kontrolleres fra slike senter defineres, kalt periferien, som er «territorial populations dependent in one way or another on the decisions made at such centers».³⁹ En slik definisjon gjør det fruktbart å analysere prosessen som førte fram til at det ble avholdt folkeavstemning om statsformen. Dette blir gjort i kapittel 2 og 3. Kapittel 2 har et sentrumperspektiv ved en analyse av regjerings- og stortingsprosessene som førte fram til avgjørelsen om å holde folkeavstemning. På samme måte blir periferiens påvirkning og overstyring fra sentrum satt i fokus i kapittel 3 gjennom analysen av Lister og Mandals amt.

Oppgavens kildegrunnlag, lokalavisene, gjør det relevant å problematisere definisjonene av sentrum og periferi. Som alternativ definisjon av sentrum sier Rokkan «... that the centre controls a greater share of the total communication flow in the system than any alternative location».⁴⁰ Rokkan bruker også økonomen Colin Clark som definerer sentrum som områder hvor brorparten av befolkningen deltar i tertiærnæringen.⁴¹ Disse definisjonene får fram et annet aspekt ved definisjonene av sentrum og periferi ved at avisene kan defineres som sentrum gjennom deres funksjon som informasjonskanaler. I tillegg lå samtlige aviser i byene

³⁴ Rokkan, 1987: s. 139.

³⁵ Rokkan, 1987: s. 199.

³⁶ Kuhnle, S., Flora, P., Urwin, D., & Rokkan, S. (1999). *State formation, nation-building, and mass politics in Europe : the theory of Stein Rokkan : based on his collected works*. Oxford: Oxford University Press.

³⁷ Kuhnle, Flora, Urwin, & Rokkan, 1999: s. 108.

³⁸ Sst.

³⁹ Sst.

⁴⁰ Kuhnle et al., 1999: s. 110f.

⁴¹ Sst.

i Lister og Mandals amt. Dette forsterker byene som sentrum. Poenget som må understrekes er at avisene selv stod i et sentrum-periferi forhold til sine lesere. Leserne ble påvirket av informasjonen de fikk fra avisene, og leserne måtte sende sine avisinnlegg inn til avisene for å nå ut med sitt budskap. Dermed var leserne periferi mens avisene var sentrum.

Et siste moment i forholdet sentrum-periferi er Rokkans skille mellom horisontal og vertikal periferi. Han mener det ikke er nok å definere periferi kun ut ifra fysisk avstand til sentrum. Geografisk avstand definerer Rokkan som horisontal periferi, men det forekommer også en sosial avstand som Rokkan definerer som vertikal periferi.⁴² Sagt med et tenkt eksempel: En kan leve i Kristiania uten å ha innflytelse på Storting og regjering, akkurat som en kan komme fra Eiken og være kirkeminister. Rokkan definerer derfor hovedkarakteristikkene til periferier som avstand, ulikhet og avhengighet.⁴³

Disse definisjonene, avstand, ulikhet og avhengighet, er fulgt i delkapittel 5.7 hvor jeg analyserer hvem den typiske monarkisten og republikanerne var basert på klasse. Her har jeg også valgt en sosiologisk tilnærming gjennom John H Goldthorpes *class scheme* fordi det er mer nyansert enn klassisk marxistisk klasseinndeling. Goldthorpe definerer sosial klasse ut fra arbeidstakerens sosiale forhold til arbeidsgiveren. Derfor deler Goldthorpe yrkesgrupper i tre hovedkategorier: arbeidsgivere, arbeidstakere og selvstendige.⁴⁴ Goldthorpe er kun ment som en utbrodering av Rokkans teori, som forblir hovedfokus.

Rokkans teori bør problematiseres. Trond Nordby kritiserer Rokkan for å forkludre Øidnes teori ved å ikke ta hensyn til kulturelle skillelinjer på en overbevisende måte. Nordby hevder at forskning på valgtrender har en tendens til å bruke sentrum-periferi dikotomien kun som en geografisk «restfaktor» for å forklare det uforklarlige. «Bosted alene forklarer ingen ting. Det ligger alltid meninger og overbevisninger bak folks stemmegiving – som det er vår oppgave å avdekke.»⁴⁵

Slike meninger og overbevisninger må derfor belyses. Øidne avdekket forskjellige kulturområder som gjorde seg gjeldende og viste at Vestlandet ikke var en så enhetlig region som en hadde trodd. Ved å vise til samsvar mellom valgresultatet i forbudstidens folkeavstemning og innsamling av misjonsgaver avdekket Øidne hva han kalte «den mørke kyststripen» kjennetegnet ved en puritansk-pietistisk kristendomsforståelse som gjennomsyret

⁴² Kuhnle et al., 1999: s. 113ff.

⁴³ Kuhnle et al., 1999: s. 115.

⁴⁴ Goldthorpe, 2000: s. 206f.

⁴⁵ Nordby, 1999: s. 12.

samfunnet.⁴⁶ Som motpol til denne kulturregionen definerer Øidne «Fjell- og fjord-Norge» som strakte seg i det indre av Agder, Vestlandet og Telemark. Denne regionen ble kjennetegnet ved en sterk tilknytning til folkehøyskolene, den frilynte ungdomsbevegelsen, grundtvigianismen og nynorsken.⁴⁷ Nordby mener at Øidne gjennom dette begrepsparet påpekte interessante og kraftfulle fortolkningsrammer for norsk politikk som var gjeldende fra midten av 1800-tallet til langt inn i etterkrigstiden.⁴⁸ Denne fortolkningsrammen vil jeg benytte meg av siden disse kulturelle trekkene belyser forskjeller som gjorde seg gjeldende i statformsdebatten.

Med min sosiologiske tilnærming for å forklare republikanismen i Lister og Mandals amt vil forholdene mellom sentrum og periferi være sentrale begreper. Rokkans teori om kryssende konfliktlinjer vil utgjøre kjernen i denne analysen, men Øidnes og Nordbys perspektiver vil bli benyttet for å besvare hva republikanerne mente ved å sette de geografiske trekkene inn i en sosial, religiøs og kulturell kontekst. Jeg vil også benytte meg av Goldthorpe for en mer kvantitativ tilnærming ved å belyse hvem den typiske republikaner og monarkist var. Alt i alt skal disse forskjellige sosiologiske tilnærmingene gi svar på hvorfor republikanismen var så sterk i Lister og Mandals amt ved å belyse den fra flest mulig sider.

1.6: Avgrensing, kilder og metode

Analysen av republikanismen i 1905 er avgrenset geografisk til Lister og Mandals amt, men det er gjort noen sideblikk når kildene tilsier det. Periodiseringen for oppgaven er hovedsakelig mellom 7. juni og 31. desember 1905. Republikanismen oppstod dog ikke i et vakuum og derfor blir de lengre linjene skissert for å utfylle bildet. Hovedfokuset er likevel lagt på perioden mellom 7. juni-vedtaket og folkeavstemningen i november 1905. Det var først etter bruddet med Sverige at det ble potensielt mulig for Norge å bli republikk og det skjønte også de lokale republikanerne.

Kapittel 2 bygger i stor grad på forskningslitteratur om 1905, blant andre Roy Andersens artikkel om forfatningsspørsmålet⁴⁹ og Per Eivind Hems biografi om Jørgen Løvland.⁵⁰ Som primærkilder benyttes dagbøkene til sentrale personer som Fridtjof Nansen, Johan Castberg,

⁴⁶ Øidne, 1986: s. 41ff.

⁴⁷ Øidne, 1986: s. 45ff.

⁴⁸ Nordby, 1999: s. 11.

⁴⁹ Andersen, R. (2005). "Republikk eller monarki? ; forfatningsspørsmålet i 1905". *Sosiologi i dag*, 35(3), 31-49.

⁵⁰ Hem, 2005.

Edvard Hagerup Bull og memoarene etter Fritz Wedel Jarlsberg. Disse har gitt innsikt i det som skjedde i kulissene fram mot beslutningen om å holde folkeavstemning 31. oktober.

På grunn av den magre forskningen på republikanismen i Lister og Mandals amt benytter de øvrige kapitlene i stor grad primærkilder. Utgangspunktet for denne avhandlingen er St. medd. nr. 5. (1905-1906.) hvor valgresultatet for alle amt, kommuner og kjøpsteder ble offentliggjort.⁵¹ Spørsmålet er hva som ble sagt og gjort i forkant av valget. Derfor utgjør ni av de ti lokalavisene som utkom i amtet i 1905 kildegrunlaget for avhandlingen. Gjennom dem foretar jeg en analyse av debatten, kartlegging av aktører og av hendelser.

Jeg har også undersøkt folkemøter som lokalavisene henviste til og benyttet meg av tilgjengelige møteprotokoller. Jeg har gjennomgått arkivmaterialet etter ungdomslagene «Frisyn», «Laudal Ungdomslag», «Søgne Ungdomslag», «Urædd», «Vest-Agder Ungdomslag» og «Øyslebø Ungdomslag». Jeg har også gått gjennom materialet etter Kristiansand Høyre, Amtsvenstreforeningen, Kristiansand venstreforening og Lyngdal venstreforening. Kun Kristiansand venstreforening og «Laudal Ungdomslag» viste seg å ha relevant materiale. Jeg har også gjennomgått bygdebøker, men ikke systematisk. Til det har tiden ikke strukket til.

Tabell 1: Oversikt over lokalavisene

Navn	Grunnleggelse	Nedleggelse	Utgivelsessted	Redaktør i 1905	Politisk ståsted	Ståsted pr. 06.11.1905
Agder	1877	dags dato	Flekkefjord	Ingvald Seland	Venstre	Delt syn
Flekkefjords Posten	1893	1973	Flekkefjord	Ingolf J. Ingebretsen	Høyre	Monarkistisk
Lister	1878	1934	Farsund	Sigvald Nyvold	Venstre	Republikansk
Farsunds avis	1889	dags dato	Farsund	Tharald Brøvig	Høyre	Monarkistisk
Listers og Mandals Amtstidende	1858	1919	Mandal	Morten Løvdal	Høyre	Monarkistisk
Lindenes	1889	dags dato	Mandal	Gustav E. Nygaard	Venstre	Republikansk
Fædrelandsvennen	1875	dags dato	Kristiansand	Anders Grindland	Venstre	Republikansk
Christiansands Tidende	1883	1920	Kristiansand	Christian Sangesland	Høyre	Monarkistisk
Folkets Tidende	1891	1907	Kristiansand	Christian Sangesland	Høyre	Monarkistisk
Kristianssands Dagblad	1902	31.01.1905	Kristiansand	Tomas Torsvik	Venstre	N/A

Kilder: 1905-årgangen av lokalavisene; Høeg, 1973: s. 14; 90f; 125; 144; 158; 191f; 276f; 292f; 293; 294; Høeg, 1974: s. 58ff; Flo, Dahl, & Øy, 2010: s. 26; 70; 97; 115; 138; 210; 211; 212.

⁵¹ St. medd. nr. 5. (1905-1906.).

Tabell 1 gir en oversikt over lokalavisene fra 1905 som utgjør ryggraden i kildegrunnet. Lokalavisene har gitt en rikelig mengde kildemateriale det til tider har vært krevende å navigere i. For å besvare hvorfor det var så mange republikanere i Lister og Mandals amt har jeg foretatt en grundig nærlesning av de fire venstreavisene i perioden mai-desember 1905, samt en mer overfladisk gjennomgang av de resterende månedene. Dermed faller *Kristianssands Dagblad* bort som kilde. Høyreavisene har jeg gått gjennom på samme måte, men mer overfladisk på grunn av oppgavens fokus på republikanerne. Det viktigste har vært å rekonstruere hendelsesforløpet for den lokale statsformsdebatten og valgkampen i 1905.

Valget av metode er preget av den todelte problemstillingen og av kildene. Som nevnt søker jeg å forklare de bakenforliggende årsaken til den sterke republikanismen og republikanismens art i seg selv. Denne oppgavens metode er på mange måter en hybrid av tilnærmingene til Solstad, Ferkingstad og Brochmann. Dels analyserer jeg selve debatten, og dels analyserer jeg de republikanske miljøene. Oppgavens metode ligger nok nærmest Solstads tilnærming ved at det har blitt lagt størst vekt å kartlegge hvem republikanerne var.

Aviser var et godt etablert massemedium i 1905. Det som gjør lokalavisene til viktige historiske kilder var deres sentrale rolle som informasjonskanaler. Telefonen fantes, men den var ikke blitt allemannseie. Flere av nyhetene i avisene oppgis å være meddelt pr. telefon eller telegram. Den eneste virkelige konkurrenten avisene hadde som informasjonskanal var andre blader og folketalere.⁵² Taler og artikler ble ofte gjengitt i avisene. Derfor er lokalavisene ypperlige kilder til å ta temperaturen på den lokale debatten om statsformen, men som historiske kilder må de problematiseres. Etter min erfaring har lokalavisene hovedsakelig gitt fire typer kilder det er viktig å skille mellom siden de var å finne side om side i avisenes spalter. Den første typen er nyhetssaker. Korte og informative framstillinger av hendelser. Den andre typen er meningsytringer fra avisen selv. Den tredje typen er ytringer og meninger av andre aviser eller kjente personer. Den fjerde og siste kategorien er innsendte leserinnlegg som omhandler den aktuelle saken.

Kvalitativ metode er sentralt i oppgaven gjennom å rekonstruere hendelsesforløpet forut for folkeavstemningen i Lister og Mandals amt. Dette faller innenfor kvalitative teknikker, slik som tekstanalyse. Som Knut Kjeldstadli påpeker må en ta hensyn til flere momenter når en analyserer tekster. En må ta hensyn til teksten i seg selv, opphavsperson og dens kontekst.⁵³

⁵² Hasle, 2005: s. 20.

⁵³ Kjeldstadli, 1999: s. 184ff.

Dette er spesielt viktig når en bruker aviser som historiske kilder. På begynnelsen av 1900-tallet var aviser politiserte talerør, ikke bare for partiet den enkelte avis sognet til, men også for redaktørens personlige ståsted. «Avisene var blitt folkelesning på en helt annen måte enn tidligere, og deres agitasjon hadde en nesten suggestiv virkning på et publikum med oftest beskjedene motforestillinger.»⁵⁴ Derfor er hvem som var redaktør av stor relevans for å forstå avisenes standpunkt i politiske saker, slik som for eksempel statsformsspørsmålet. Derfor vil lokalavisenes framstilling være preget av politisk bias. Som John Tosh påpeker kan bias være historisk viktig i seg selv så sant det er avdekket.⁵⁵ I vårt tilfelle sier republikanske redaktørers framstilling mye om deres ideologi. Det samme gjelder hva de *valgte* å prente i sin avis. Jeg vil derfor ikke bare se på lokalavisenes innhold, men også analysere de republikanske redaktørene.

En metode for å unngå bias og feil framstilling er sammenligning. Komparativ metode definerer Kjeldstadli som «systematiske sammenlikninger».⁵⁶ Når en lokalavis kommer med påstander om hendelser eller anliggender kan jeg vurdere sannhetsgehalten ved å se hva konkurrentaviser skrev om samme sak. Hvis to lokalaviser gir forskjellig beskrivelse av det samme folkemøtet er det et dilemma å avgjør hvem som forteller sannheten. Både monarkistiske og republikanske aviser hadde bias for å framstille virkeligheten til sin fordel.

Da er det mulig å henvende seg til tall for å få inntrykk av den reelle folkeviljen på andre måter. Kvantitativ metode handler om å tallfeste og kvantifisere for dermed enklere kunne si noe på bakgrunn av store mengder data.⁵⁷ Dette blir gjort gjennom analysen av folkeavstemningen, men lokalavisene har selv gitt kilder som lar seg kvantifisere. For eksempel har de oppgitt frammøte ved enkelte folkemøter på bygdene. Dette har latt seg sammenligne med folketellinger og forteller dermed noe om oppslutningen. Det samme gjelder for byene. I tillegg publiserte nesten alle lokalavisene opprop til fordel for sitt syn i statsformsspørsmålet, underskrevet av flere hundre personer. Det har gitt meg mulighet til å kartlegge hvem monarkister og republikanere var, og samtidig å si noe om deres sosiale bakgrunn ved å kvantifisere og sammenligne med folketellinger.

I arbeid med primærkilder slik som aviser må en være oppmerksom på flere problemstillinger, slik som de jeg har skissert over. I tillegg har denne avhandlingen som formål å belyse

⁵⁴ Melle, 2005: s. 71.

⁵⁵ Tosh, 2015: s. 107.

⁵⁶ Kjeldstadli, 1999: s. 263f.

⁵⁷ Kjeldstadli, 1999: s. 229f.

republikanismen fra flest mulige vinkler. Jeg har derfor forsøkt å nærme meg den historiske «kjøteren» som Kjeldstadli etterlyser ved å utføre en analyse gjennom ulike tilnærminger.⁵⁸

1.7: Disposisjon

Oppgavens fokus på sentrum-periferi perspektivet har vært med på å forme avhandlingens disposisjon. Kapitlene følger stort sett en kronologisk oppbygning i tid. Kapittel 2 tar for seg et sentrumperspektiv ved å analysere hvorfor styresmaktene vedtok å avholde folkeavstemming. De øvrige kapitlene har fokus på Lister og Mandals amt. Kapittel 3 sin første del tegner de lange linjene til den norske og den lokale republikanismen. Deretter tar kapitlet for seg selve begivenhetene i 1905, fram til det blir bestemt å avholde folkeavstemming 31. oktober. Denne delen foregår dermed synkront med kapittel 2. Kapittel 3 søker å belyse den lokale republikanismens opphav og når den republikanske agitasjonen startet i 1905. Kapittel 4 er debattkapitlet og tar for seg hele perioden, fra 7. junivedtaket til folkeavstemmingen om statsformen. Formålet er å analysere hva som var republikanernes argumenter nasjonalt og hvordan den nasjonale debatten var koblet sammen med den lokale. Derfor vil også de lokale særtrekkene ved republikanismen bli mere tydelige. Kapittel 5 tar for seg valgkampen og etterspillet, og vil analysere hvordan republikanerne organiserte seg i valgkampen, hvem de var og hvordan de reagerte på nederlaget. Kapittel 6 tar for seg valgresultatet og den geografiske spredningen av ja- og nei- stemmer. I tillegg blir folkeavstemmingen om statsformen satt inn i en lengre valgtrend for å analysere hvor representativ den var.

Foruten for kapittel 2 som foregår synkront med kapittel 3 sin andre del bygger framstillingen på en diakron tidsforståelse. Det vil si at hendelsene i kapittel 3 til 6 følger den samme tidslinjen og bygger på hverandre. Denne inndelingen er valgt for å få fram de forskjellige fasene i statsformsdebatten og valgkampen. For å tydeliggjøre kontinuitet og brudd. Derfor strekker kapittel 4 seg utenfor denne inndelingen ved at den tar for seg generelle argumenter som ikke i samme grad lot seg påvirke av kronologien. Kapittel 4 kan dermed strekkes over både kapittel 3,5 og 6 i tid.

⁵⁸ Kjeldstadli, 1999: s. 32.

Kapittel 2: Hvorfor ble det folkeavstemning?

2.1: Innledning

Å analysere og gi svar på hvorfor et stort mindretall av velgere i Lister og Mandals amt stilte seg negativ til Stortingets spørsmål er oppgavens hovedfokus. Men et viktig poeng er at uten avgjørelsen om å holde folkeavstemningen hadde ikke kildegrunnet for denne oppgaven eksistert. Det er bakgrunnen for denne gjennomgangen av de rikspolitiske hendelsene i 1905. Som gjennomgangen vil vise lå staformsdebatten latent hos regjeringen og Stortinget gjennom hele unionsoppløsningsprosessen, selv om den først ble eksplisitt behandlet på slutten av året. Dette kapitlets spørsmål er kort og godt: *Hvorfor ble det folkeavstemning?*

En folkeavstemning er det nærmeste en kommer et demokrati i streng forstand, eller for å sitere Nils Rune Langeland: «Hogge inn til beinet er det politiske demokratiet lik bruken av røysteretten.»⁵⁹ I forlengelsen av Langelands spissformulering ligger det et premiss: noen med makt til å gjøre det må først ha stilt spørsmålet det stemmes over. Altså et sentrum basert på beslutningsmakt.

Etter min oppfatning er det derfor viktig å vie plass til de som rådspurte folket, altså Storting og regjering. Det var ikke gitt at det skulle bli avholdt en folkeavstemning om forfatningsspørsmålet og i hvert fall ikke så raskt som det ble gjort. Hva var bakgrunnen for at dette likevel skjedde? Ved å ta med denne framstillingen i oppgaven blir også forholdet mellom sentrum og periferi mer tydelig ved at sentrum er i fokus i dette kapitlet (de som stiller spørsmålet) og periferien (de som besvarer spørsmålet) er i fokus i de øvrige delene. Dette kapitlet foregår rent kronologisk parallelt med kapittel 3. Dermed får en også fram statsformspørsmålets drøftelse fra et sentrumsperspektiv og fra et periferiperspektiv.

2.2: Unionsstriden og statsformsspørsmålet

Kravet om folkeavstemning kom ikke av seg selv, men var en direkte konsekvens av unionsstriden. Unionstidens siste tiår var en periode med tilspissende konflikter og motsetninger mellom Norge og Sverige. Etter nederlaget mot Sverige i konsulatsaken i 1895 hadde Norge styrket sin forsvarsevne.⁶⁰ Det hadde blitt investert i både flåte og hær, men viktigst var grensefestningene til oberst Georg Stang.⁶¹ Utover den faktiske militære yteevnen hadde disse festningene stor symbolverdi: vern av Norge mot øst.

⁵⁹ Langeland, 2014: s. 27.

⁶⁰ Hem, 2005: s. 217f.

⁶¹ Hem, 2005: s. 257ff.

Den utløsende årsaken til unionsbruddet kom i slutten av 1904. Svenskene foreslo en ny likelydende konsulatlov for begge land. Dette forslaget inneholdt de seks «lydrikepunktene» som var formulert på en slik måte at den norske regjeringen ikke kunne godta dem.⁶² Den 9. februar 1905 skrev Venstrepolitikerer Johan Castberg (1862-1926) at Stortinget hadde mottatt de første offisielle beretninger fra statsminister Francis Hagerup (1853-1921) om at konsulatforhandlingene hadde strandet mellom Norge og Sverige.⁶³

I kjølvannet ble det opprettet en spesialkomite i Stortinget som skulle gjennomgå forhandlingspapirene etter konsulatforhandlingene for å finne veien videre.⁶⁴ Denne komiteen bestod av 19 medlemmer, deriblant Castberg og venstrepolitikerer Aasulv Bryggesaa (1856-1922) som var representant for Lister og Mandals amt.⁶⁵ Av interesse for oppgaven bør det nevnes at det ble diskutert hvordan omverdenen ville reagere på Norges handlinger ved en eventuell unionskrise. Ifølge Castberg uttalte statsminister Hagerup følgende:

Det første vi maatte gjøre, naar krise var indtraadt, var at overta vore forfatningsmæssige forhold. Stortinget maatte optræ som grundlovgivende forsamling ligesom i 1814. Strax vilde opstaa spørsmålet om kongedømme eller republik. Nogen europæisk prins vilde neppe være villig til at overta den norske krone, og indførsel af republik vilde medføre indre strid.⁶⁶

Hagerup understreket at domstolene og administrasjonen ville kunne fortsett som normalt, men næringslivet ville lide. Arbeidsløshet, økonomisk stagnasjon, utskipping av utenlandsk kapital og økte militære utgifter ville skape problemer for Norge under en langvarig politisk krise. Forholdene ville først bli bedre etter 6-7 år, avsluttet Hagerup pessimistisk.⁶⁷

Hagerups hovedfokus var på de økonomiske og utenrikspolitiske konsekvensene ved et unionsbrudd og en påfølgende politisk krise. Hagerup trakk likevel inn hvordan spørsmålet om statsformen ville være med på å splitte folket ved et eventuelt unionsbrudd, noe som ville være en svekkelse i en stund hvor det ville være viktig å opptre samlet. Spørsmålet om statsform, og i forlengelsen styreformen republikk, ble dermed gitt negative assosiasjoner. Det interessante er at nettopp disse økonomiske og utenrikspolitiske scenarioene ved et langt interregnum ble de viktigste argumentene i monarkistenes videre agitasjon.

⁶² Hagerup, 1951: s. 7.

⁶³ Castberg, 1953: s. 191f.

⁶⁴ Hem, 2005: s. 293.

⁶⁵ Byremo, 1965: s. 42.

⁶⁶ Castberg, 1953: s. 217.

⁶⁷ Castberg, 1953: s. 216ff.

Hagerups regjering leverte sin avskjedssøknad 1. mars og Christian Michelsen (1857-1925)⁶⁸ fikk noen dager senere oppgaven med å danne ny regjering. Denne samlingsregjeringen hadde kun én oppgave: innføring av konsulatloven etter den korte lov-linja.⁶⁹

2.3: 7. junivedtaket og Bernadotte-tilbudet

For ordens skyld bør det redegjøre for Norges Storting i 1905. Det bestod av 117 representanter. De moderate fra Venstre og Høyre hadde slått seg sammen i det såkalte Samlingspartiet med 63 representanter og hadde dermed regjeringsmakten. Statsminister Michelsen kom fra denne gruppen og var moderat venstremann. Det resterende Venstre hadde 49 representanter og de siste fem representantene kom fra Arbeiderpartiet.⁷⁰

Den 7. juni avsatte et samstemt Storting Oscar II som Norges konge. Han hadde ikke oppfylt sine konstitusjonelle plikter som konge da han ikke klarte å danne ny regjering etter sanksjonsnektelsen av konsulatloven den 27. mai. Dermed var han ikke lenger nordmennes konge og unionen mellom Norge og Sverige, som etter Jørgen Løvlands forståelse var en personalunion, ble dermed brutt. Kongens konstitusjonelle plikter gikk dermed tilbake til Stortinget som bad den avgåtte regjeringen om å fortsette inntil videre. Under stortingsmøtet talte kun statsminister Michelsen og stortingspresident Berner. Møtet varte bare 25 minutter.⁷¹

Dette møtet, som Castberg omtalte som historiens mest «stilfærdige» revolusjon,⁷² var på mange måter et spill for galleriet: Stortinget måtte virke samstemt og resolutt. Det hele var et resultat av kompromisser og knefall for de politiske realitetene. Dagen før hadde det vært heftig debatt om framgangsmåten og innholdet i 7. juni-adressen til kongen. I denne debatten stod spørsmålet om Norges framtidige statsform sentralt.

Regjeringens proposisjon til framgangsmåte overfor svenskene ble presentert i det hemmelige stortingsmøtet den 6. juni. Fra regjeringens side var det knyttet størst spenning til det såkalte Bernadotte-tilbudet.⁷³ Ifølge Castberg ble Spesialkomiteen informert om Bernadotte-tilbudet

⁶⁸ Wyller, 1975: s. 9; 190.

⁶⁹ Den korte lov-linja innebar at regjeringen straks ville gå ut i krise etter kongens første signeringsnektelse av konsulatloven. De to andre hovedalternativene innebar lengre prosesser. Vedtakslinja innebar å behandle konsulatsaken som budsjettsak og ikke som lovsak. Den lange lovlinja var lik den korte lovlinja bare at kongen måtte nekte å signere i tre forskjellige Storting på rad. Da ville loven bli gyldig etter tredje gang. Dette innebar i praksis en unionsoppløsning som foregikk over 6 år. Hem, 2005: s. 289; 294ff.

⁷⁰ Brochmann, 2014: s. 17; Lindstøl, 1915: s. 607.

⁷¹ Hem, 2005: s. 314.

⁷² Castberg, 1953: s. 352.

⁷³ Bernadotte-tilbudet innebar å tilby den norske trone til en yngre prins av det svenske kongehuset Bernadotte, mot frasingelse av sin svenske arverett, se Hem, 2005: s. 313.

alt i deres møte kl. 12, Stortinget ble samlet først kl. 18:30.⁷⁴ Det som er interessant for vår del er hva statsminister Michelsen sa ettermiddagen 6. juni. Ifølge Castberg skal Michelsen ha uttalt at i spørsmålet om en ny forfatning var han personlig stemt for republikk «etter schweizisk mønster, men udadtil vilde vi lettere opnaa anerkjendelse, hvis vi fremdeles stod som et monarki. For tiden maa ikke spørsmålet republik reises, det vil være over evne; kan vi nu naa et nationalt kongedømme, er meget vundet.»⁷⁵ Under Michelsens redegjørelse for strategien bak Bernadotte-tilbudet uttalte statsministeren at:

Fyrsternes fagforening vil være imod at nogen fremmed prins bestiger Norges trone, hvis Bernadotterne modsætter sig det. Faar vi afslag fra kongehuset, vil vi staa annerledes frit overfor spørsmålet om vi skal henvende os til andre prinser eller indføre republik. Denne fremgangsmaade – henvendelse til kongen om en prins af det Bernadottske hus – er den eneste politik regjeringen nu tør ta ansvaret for, og afgjørelsen må træffes i aften.⁷⁶

Med andre ord ble det lagt et voldsomt press på Stortinget. Michelsen hevdet selv å være for republikk, men omstendighetene framtvang at en måtte vise respekt overfor svenskene ved å tilby en utstrakt hånd til det svenske kongehuset. Alt måtte avgjøres nå. Michelsen bad opposisjonen om å føye seg etter regjeringens plan og la mindre hensyn fare. Det store målet var Norges selvstendighet. Statsformen kom i annen rekke.⁷⁷

Opposisjonen var ikke begeistret over Bernadotte-tilbudet. I spesialkomiteen tidligere samme dag falt blant annet disse bemerkningene. Alfred Eriksen fra Arbeiderpartiet mente at folket måtte få uttale seg i spørsmålet om regjeringsformen, og at det var dumt å gi slipp på denne sjansen til å bli kvitt svenskene og Bernadottene for godt. Dette var første gangen kravet om folkeavstemning ble ytret. Konow (H) mente det måtte sammenkalles en grunnlovgivende forsamling og at det ikke var fare for noen opprivende valgkamp mellom nordmenn; folket ønsket republikk. Castberg uttrykte overraskelse over forslaget og mente at å bli påtvunget utenlandsk snobberi og hoff ville være demoraliserende for Norge. I tillegg hadde han betenkeligheter med en svensk prins. Norge kunne fremdeles komme under svensk innflytelse gjennom blodsband. Han likte heller ikke hvordan regjeringen i ellefte time ville plassere kniven på Stortingets strupe.⁷⁸

Under stortingsdebatten samme kveld var opposisjonens hovedargumenter de samme, men det ble vist mer forståelse for situasjonen. Konow (H) åpnet debatten med et langt innlegg. Hans hovedpoeng var at han i prinsippet var for republikk, men han anså Bernadotte-tilbudet for å

⁷⁴ Castberg, 1953: s. 353ff.

⁷⁵ Castberg, 1953: s. 348f.

⁷⁶ Castberg, 1953: s. 354f.

⁷⁷ Castberg, 1953: s. 355.

⁷⁸ Castberg, 1953: s. 356ff.

være påtvunget av realitetene. Men han poengterte at hvis Sverige sa nei stod Norge helt fritt til å velge statsform. «[d]a maa det være en forudsætning, at man ikke holder tronen ledig for at friste fremmede magter til at blande sig ind i det forhold; for det er en invit af noksaa farlig art». ⁷⁹ Castberg uttrykte takknemlighet for regjeringens resolutthet og sa at han kom til å stemme for, selv om han mente at republikken var det beste for Norge, og store deler av folket ønsket det. To av stortingsrepresentantene fra Lister og Mandals amt, Thore Foss og Bernhard Hanssen, uttalte lignende standpunkter som Konow og Castberg. Begge var i prinsippet for republikk, men anså Bernadotte-tilbudet som nødvendig for å sikre utenlandsk sympati og anerkjennelse. Hadde en stått helt fritt ville de valgt republikk. ⁸⁰ Til slutt uttrykte statsminister Michelsen enighet i det som var sagt: Skulle svenskene takke nei til tilbudet om Norges trone måtte en ansees å stå helt fritt til å velge statsform og ikke tvinges til en «ydmygende tiggergang til de forskjellige fyrstehuse». ⁸¹

Som etterskrift kommenterte Castberg at:

Hermed sluttede dette mindeværdige møde, hvor Norges skjæbne kanske for aarhundreder afgjordes. Der hvilte en eiendommelig stemning af beslutsomhed og glæde over det hele, - glæden dog hos mange blandet med sorg og harme over at maatte gaa med paa regjeringens ultimatum om en Bernadotte-konge i Norge. Mit haab er, at kong Oscar afslaar tilbudet, og sagde Michelsen sandhed til mig, haaber han det samme. ⁸²

Det gjorde Michelsen, men han og regjeringen var ikke innstilt på republikk, de hadde en egen agenda. Gjennomgangen har til nå viser at politiske realiteter førte til at republikanerne midlertidig ble tvunget til å anerkjenne Norge som monarki for å kunne stå samlet overfor Sverige.

2.4: Ideologiske republikanere, pragmatiske monarkister

Et sentralt begrep jeg har konstruert basert på kildene er ideologisk republikaner og pragmatisk monarkist. I dette begrepet ligger en forklaring på hvorfor mange av de som var republikanere valgte monarkiet. På de neste sidene er en gjennomgang av de mest sentrale personene som kjempet for monarki og deltok direkte i arbeidet med å få prins Carl av Danmark til å bli norsk konge. Flere av disse vil jeg betegne som ideologiske republikanere som ble pragmatiske monarkister. Christian Michelsen, Jørgen Løvland og deres agenter Fridtjof Nansen og Fritz Wedel Jarlsberg og dikteren og samfunnsdebattanten Bjørnstjerne Bjørnson er valgt som protagonister på monarkistenes side på grunn av deres sentrale

⁷⁹ Castberg, 1953: s. 370.

⁸⁰ Castberg, 1953: s. 373f.

⁸¹ Castberg, 1953: s. 375.

⁸² Castberg, 1953: s. 379.

posisjoner i 1905. Dette er for bedre å forstå hvorfor denne styreformen fikk fortrinn blant folket og til slutt vant. Min tese er at pragmatisme vant over ideologi.

Som allerede nevnt, gav statsminister Michelsen uttrykk for at han egentlig ønsket republikk den 6. juni. Ønsket kan ikke ha stukket særlig dypt. Spørsmålet er om han faktisk mente det han sa, eller om han hele tiden hadde en agenda for monarki og at hans uttalelser til Stortinget dermed var løgn. Ifølge Kjetil B. Alstadheim endret Michelsen sitt standpunkt fra republikk til monarki i løpet av høsten 1905.⁸³ Dette stemmer ikke basert på forskningslitteraturen og de kildene jeg har jobbet med.

Roy Andersens analyse av forfatningsspørsmålet i 1905 er i så måte interessant. I forhold til statsminister Michelsens syn på det nye selvstendige Norges regjeringsform var det kun en plan for hånd: nasjonalt kongedømme, hevder Andersen. Michelsen skal ha delt Sigurd Ibsens syn som var at et unionsbrudd og innføring av republikk ble for mye på en gang.⁸⁴ Norge måtte ikke tirre utlandet ved å virke revolusjonært. Selvstendigheten fikk derfor forrang foran statsformen. Michelsens gav *uttrykk* for forakt for kongefjaset, men dette var kun en fasade. Planen var hele tiden å tilby Norges trone til en utenlandsk prins som sikret Norges selvstendighet gjennom sterke dynastiske forbindelser. Valget falt da naturlig på prins Carl av Danmark som var gift med prinsesse Maud, kong Edvard VII av Englands datter.⁸⁵ Mye taler for denne hypotesen.

Selv om Michelsen lovet Stortinget at statsformen skulle diskuteres hvis en fikk avslag fra svenskene, taler statsministerens handlinger for at han aktivt motarbeidet dette løftet. For eksempel var ideen om å tilby prins Carl av Danmark Norges trone unnnfanget før 7. juni. Andersen hevder dette ble planlagt så tidlig som i april.⁸⁶ Hva sier så kildene? Løvland hevdet i sine memoarer at planen fra starten av var å bevare Norges forfatning. Norge var et kongerike den 6. juni og den 8. juni. Planene var derfor å skaffe Norge en konge fra et land som forstod språket og kulturen. «Herav fremgår klart at den danske kandidatur er likeså gammel som Bernadottekandidaturen. Den siste var den prinsipale, mens den første var den

⁸³Alstadheim, 2014: s. 53.

⁸⁴ Denne påstanden underbygger Andersen ved å henvise til en artikkel Sigurd Ibsen skrev i tidsskriftet *Ringeren* i 1898. De linjene, strategiene og synspunktene Ibsen presenterte der samsvarte med Michelsens faktiske strategi og handlinger i 1905. Andersen, 2005: s. 35ff.

⁸⁵ Andersen, 2005: s. 37.

⁸⁶ Sst.

subsidære».⁸⁷ Dette sier også noe om prioriteringen av kandidatene. Aller helst ønsket en sekundo-kandidaturet⁸⁸ prins Carl av Danmark selv om han formelt sett var andrevalget.

Andre handlinger og uttalelser av utenriksminister Løvland underbygger også påstanden om at det var en agenda fra starten av for å sikre monarki. Løvland var den norske statsministeren i Stockholm som overbrakte konsulatloven til kong Oscar II lørdag den 27. mai.⁸⁹ Kongen nektet som kjent å signere. Dagen etter ble Løvland intervjuet i Stockholm av den prominente danske journalisten Franz von Jessen. Her sa Løvland at den politiske stemningen i Norge hverken var negativ til huset Bernadotte, eller antimonarkistisk. Løvland hevdet at det norske folket ikke så på begrepene monarki og republikk som «trylleformularer med magt til at skape lykke og tilfredshed.»⁹⁰ Et slikt sitat fra en avis kan ikke ilegges særlig vekt som bevis for Løvlands personlige mening. Som regjeringsmedlem måtte han opptre på regjeringens vegne. Derfor gir intervjuet en pekepinn på regjeringens holdning i spørsmålet om Norges statsform.

Den 6. juni fikk også Løvland stoppet Halvdan Koht (1873-1965)⁹¹ i å publisere en artikkel i *Norske Intelligentsedler* som skulle trykkes 7. juni. Artikkelen agiterte for at Norge burde bli republikk og at folket snarest måtte få si sin mening i dette spørsmålet. Da Koht spurte sin gamle venn om artikkelen svarte Løvland «[N]ei, dette synes eg ikkje du skulle prente, det ville ikkje høve nett no.»⁹² Koht visste selvfølgelig ikke hva som foregikk og hva Stortinget og regjeringen aktet å gjøre neste dag.

Disse handlingene taler for at deler av regjeringen gjorde det som stod i deres makt for å dempe de republikanske strømningene i Norge. Spørsmålet er om det var for at folket skulle framstå som samlet utad eller om det var for å fremme egne kongepolitikk. Mye tyder på at det var en blanding av begge. Regjerings-klikken Michelsen-Løvland hadde i hvert fall klare føringer for veien videre og deres handlinger taler for seg hva målet angår.

Til å lede forhandlingene med prins Carl på vegne av Norge ble Fritz Wedel-Jarlsberg (1852-1942) og senere Fridtjof Nansen (1861-1930) sendt som agenter til København.⁹³ Av dem var den ene monarkist, mens den andre var kjent som republikaner. Wedel-Jarlsberg kom av adelig slekt og var aldri blitt forsont med at adelen var avskaffet i Norge. Som en siste levning

⁸⁷ Løvland & Løvland, 1929: s. 139.

⁸⁸ Sekundo-kandidaturet er begrepet kildene og litteraturen aktivt bruker om prins Carl av Danmark siden han var «andrevalget».

⁸⁹ Hem, 2005: s. 305ff.

⁹⁰ Løvland & Løvland, 1929: s. 119ff.

⁹¹ Skard, 1982: s. 11; 214.

⁹² Jørgen Løvland, sitert etter Hem, 2005: s. 313.

⁹³ Løvland & Løvland, 1929: s. 139.

av adelen ønsket han naturligvis monarki.⁹⁴ Republikaneren Nansen ble også mobilisert av statsministeren. Da han i juli 1905 skulle reise på en fiskeri-kongress i København innviet Michelsen ham i planen om å få prins Carls kandidatur til den norske tronen. Nansen skal ha gått med på planen fordi han anså den som et godt pressmiddel mot svenskene hvis de ikke ville anerkjenne Norge eller hvis de dro saken ut i det lange.⁹⁵ Med andre ord var det omstendighetene som talte for monarki i Nansens tilfelle. Hans synspunkter om republikk kan heller ikke ha stukket særlig dypt. Etter sitt første møte med prins Carl og prinsesse Maud skrev Nansen til sin kone Eva at:

De blev meget fornøyde da de fikk vite at jeg ønsket å få dem til Norge. De hadde vært redde for meg at jeg ønsket å få republikk og bli president. Det tror man i alminnelighet i utlandet. Herre Gud, folk kan visst ikke tenke seg annet enn at alle mennesker gjerne vil ha et presidentskap.⁹⁶

Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) var en av de siste store til å bli omvendt til et monarkistisk standpunkt. Under en middag 27. september hos Aimar Grønvold agiterte Wedel-Jarlsberg for at Norge burde velge monarki. Michelsen og Wedel-Jarlsberg fortalte Bjørnson om sommerens aksjon for å få prins Carl til å bli konge, og Wedel-Jarlsberg redegjorde videre for hvordan diplomatiske dører hadde blitt åpnet for Norge og hvordan en hadde vunnet sympati i utlandet ved dette kandidaturet. Under denne middagen skal Bjørnson ha blitt overbevist. Resultatet ble i hvert fall at Bjørnson brøt sitt løfte til Koht om å være trekkplaster på et stort pro-republikansk folkemøte i Kristiania.⁹⁷ I tillegg skrev Bjørnson et åpent brev til utenriksminister Løvland, publisert i *Aftenposten* 29. september, hvor han redegjorde for sin plutselige endring i synet på Norges statsform og anbefalte utenriksministeren å gjøre det samme. Løvland var som mange andre gamle venstremenn kjent som republikaner. Brevet hadde sin virkning. For å sitere Wedel-Jarlsberg: «[d]ette gjorde efter hvad Michelsen sa et sterkt indtryk. Der blev fra Løvlands side ganske tyst med republikken».⁹⁸

«Omvendelsen» til Nansen, Bjørnson og Løvland virker både rask og plutselig. Hva hadde hendt med deres republikanske overbevisning? Den var bare svakt til stede i 1905. De praktiske utenrikspolitiske realitetene er nok ikke hele forklaringen. Ifølge Andersens hypotese må denne endringen fra republikanisme til monarki hos kjente norske personer som Nansen og Bjørnson kobles sammen med nasjonalismens karakter i siste del av 1800-tallet. Fortiden måtte gjenreises for at framtiden skulle kunne realiseres. I denne forståelsen var

⁹⁴ Andersen, 2005: s. 40.

⁹⁵ Worm-Müller, 1905: s. XLVI.

⁹⁶ Worm-Müller, 1905: s. XLVIII.

⁹⁷ Hem, 2005: s. 343.

⁹⁸ Wedel Jarlsberg, 1946: s. 242.

kongeskikkelsen fra vikingtiden og middelalderen den bærende rollen som garantisten for norsk selvstendighet. Gjennom for eksempel sagalitteraturen og historikere som P. A. Munch var de gamle kongene blitt protagonister i fortellingen om Norges gullalder. Olav den hellige var forbildet for Bjørnson i hans stykker, mens polarhelten Nansen hadde selv blitt symbol for norske konger ved å være modell for Erik Werenskiolds kongesagaillustrasjoner i 1899. I forlengelsen av denne forestillingen var det derfor kun et gjenreist monarki som kunne sikre Norge en ny storhetstid.⁹⁹ Jeg sier meg enig med Andersen i at denne nasjonalistiske koblingen mellom kongen og det selvstendige Norge kan være med på å forklare hvorfor kjente personer ga slipp på sin republikanske overbevisning når omstendigheten tilsa det.

2.5: Folkeavstemning og Karlstadstormere

Etter 7. juni-vedtaket var det stille i Stortinget angående spørsmålet om statsformen og i alt annet som omhandlet unionen. En måtte avvente det svenske motsvaret. Det svenske kravet ble kjent 25. juli og innebar folkeavstemning om unionsoppløsning *eller* nyvalg til Stortinget. Etter lengre diskusjonen i spesialkomiteen ble resultatet en folkeavstemning over et allerede fattet vedtak,¹⁰⁰ et referendum.¹⁰¹ Unionen var oppløst, folket skulle bare si seg enig eller uenig.

På stortingsmøtet 28. juli ble spesialkomiteens innstilling om folkeavstemning enstemmig vedtatt. Den eneste reaksjonen kommer fra Arbeiderpartiets Adam Hjalmar Egde-Nissen som vil gjøre referendumet om til en plebisitt. Det vil si en folkeavstemning hvor velgerne svarer på flere spørsmål.¹⁰² I dette tilfellet ønsket Egde-Nissen at velgerne også skulle uttale seg om statsformen. Dette forslaget møtte sterk kritikk fra flere, oppsiktsvekkende nok fra Castberg. Han hevdet at Egde-Nissens forslag er illojalt mot 7. juni-vedtaket siden Bernadotte-tilbudet, som var vedtatt av et enstemmig Storting, enda stod ubesvart. Egde-Nissens forslag falt mot én stemme, hans egen. Deretter ble spesialkomiteens vedtak fattet.¹⁰³ Nordens første folkeavstemning hvor norske velgere ble spurt om sin mening angående «den stedfundne oppløsning af unionen» skulle finne sted 13. August.¹⁰⁴

Selv om Castberg i dette tilfellet indirekte forsvarte monarkiet var han republikaner. Han og andre republikanere hadde begynt å ane at Michelsen ikke var til å stole på. 15. juli skrev

⁹⁹ Andersen, 2005: s. 34f.

¹⁰⁰ Castberg, 1953: s. 423f.

¹⁰¹ Vedung, 2005: s. 156f.

¹⁰² Vedung, 2005: s. 158f.

¹⁰³ Castberg, 1953: s. 437f.

¹⁰⁴ Vedung, 2005: s. 158ff.

Castberg i sin dagbok at det gikk rykter i norske «høreblade» og utenlandsk presse om at den norske trone var blitt tilbudt prins Carl av Danmark.¹⁰⁵ Som vi har sett var dette tilfellet. Castberg sendte en interpellasjon til Stortinget for å få klarhet i disse ryktene, og det førte til oppstyr blant representantene. Til slutt forsikret Michelsen at «regjeringen intet hadde foretatt eller agtede å foreta til forberedelse af ny tronkandidat uden at konference med storthinget. Regjeringen stod helt klart udenfor de siste rygter og avisnotiser om den danske prins Carls kandidatur.»¹⁰⁶ Michelsen stod altså på talerstolen i Stortinget og løy. Men dette var en løgn med forbehold.

Det er godt mulig at ikke *hele* regjeringen var innviet i sekundo-kandidaturet, kun klikket rundt Michelsen og Løvland.¹⁰⁷ Dette underbygges også av statsråd Gunnar Knudsens uttalelse til Castberg 21. juli hvor han forsikret stortingsrepresentanten om at han selv ikke visste noe om den danske prinsen.¹⁰⁸ Det stemmer nok for Knudsens del siden han var uttalt republikaner. Dermed ville ikke han ha blitt innviet i planen om sekundo-kandidaturet.

Spørsmålet om statsformen forsvant igjen i bakgrunnen etter at resultat fra folkeavstemningen 13. august forelå. Det som ble viktig var Karlstadforhandlingene med Sverige. Forhandlingene må likevel analyseres siden de fikk konsekvenser for republikanerne. Deres kritikk av forhandlingene stilte dem i et særdeles dårlig lys.

Forhandlingens første fase fant sted i Karlstad mellom 31. august og 7. september. Deretter var det en kort pause for at delegatene skulle informere sine regjeringer og nasjonalforsamlinger.¹⁰⁹ Etter at det foreløpige resultatet var gjort kjent for Stortinget skrev Castberg og Konow (H) hver sin kritiske artikkel hvor de på det sterkeste advarte mot grensefestningenes nedleggelse. Målet var å skape en opinion i det norske folket. Artikkelen kom på prent i venstreorganene *Dagbladet* og *Intelligentsedlerne* den 14. september, dagen etter at forhandlingene var startet opp igjen. Castberg og Konow fikk skarp kritikk av Michelsen fordi disse artiklene angivelig var kommet i de svenske forhandlernes hender på et meget kritisk tidspunkt. Artikkelen sa implisitt at de norske forhandlerne var villige til å sløyfe grensefestningene. Dermed ble benene slått under for den norske forhandlingsstrategien, hevdet Michelsen i et kodet telegram til Stortinget. Castberg avfeide dette som humbug og

¹⁰⁵ Castberg, 1953: s. 417.

¹⁰⁶ Castberg, 1953: s. 419.

¹⁰⁷ Per Eivind Hem henviser til hvordan Michelsen og Løvland ofte hadde private møter med en liten gruppe i statsministerboligen. Det er godt mulig at det var under disse konferansene at ideen om sekundo-kandidaturet ble unnfanget. Hem, 2005: 319. Som jeg har vist understøttes dette også av Løvlands egne memoarer.

¹⁰⁸ Castberg, 1953: s. 419.

¹⁰⁹ Castberg, 1953: s. 471.

mente at dette var bevisst stempling fra Michelsens side. Nå kunne Castberg og hans følge bli syndebukker for et eventuelt dårlig forhandlingsresultat.¹¹⁰

Forhandlingene i Karlstad ble avsluttet 24. september. De svenske kravene var, foruten bestemmelser for toll, eksport og import, svenske reinsamer med norsk sommerbeites rettigheter m.m., at alle de moderne festningsanleggene, med unntak av Kongsvinger, skulle ødelegges. Til gjengjeld gikk svenskene med på ei nøytral sone fra Hvaler til den 61. breddegrad på 1 til 4 miles bredde.¹¹¹ Nå gjenstod det bare å få landenes nasjonalforsamlinger til å godkjenne overenskomsten.

Det ble ikke gjort uten motstand i Norge. En hard kjerne, bestående av sosialister og den radikale delen av Venstre med Konow (H) og Castberg i spissen, ville ikke oppgi oberst Stangs grensefestninger uten kamp. Disse ble kjent som Karlstadstormerne.¹¹² For å svekke agitasjonen fra disse, mobiliserte Løvland og Michelsen både Nansen og historikeren Ernst Sars til å skrive artikler som talte for Karlstad-forliket og voldsgiftavtalen med Sverige. Om innsatsen til disse to skrev statsråd Harald Bothner 24. september at «Nansen og Sars Artikler vil klarligen bryde Brodden af vort Krigspartis agitation. Det blir ikke saa ganske ligetil at faa Folk til at tro, at man er modigere end Nansen og norskere end Sars.»¹¹³

Den store debatten i Stortinget om Karlstadoverenskomsten foregikk fra 7. til 9. oktober. Ifølge Castberg forsikret Michelsen under sitt hovedforedrag at «hele regjeringens politik havde [...] gaaet ud paa at slaa ned «chauvinismen» i vort land.» Vider skrev Castberg at «[J]eg hørte prof. Hagerup, da disse ytringer faldt, si til en sidemand: det minder mig om Falstaffs ord: «kan æren spises?»» Karlstadstormerne var helt klart i mindretall.

Karlstadoverenskomsten ble vedtatt med 101 mot 16 stemmer.¹¹⁴

Nå gjenstod en siste viktig kamp ifølge Castberg: Norges framtidige statsform.¹¹⁵ Alt før Karlstadoverenskomsten var godkjent, fremmet ti stortingsmenn et forslag den 27. september, det såkalte «timandsforslaget». Hovedinnholdet i dette forslaget var at statsformen måtte avgjøres av folket selv siden dette var et spørsmål som ville ha stor påvirkning på alle nordmenns liv. Det ble også hevdet at republikk var det beste alternativet for Norge og at landet i realiteten hadde blitt styrt som en siden 7. juni. I praksis skulle folket bli hørt enten

¹¹⁰ Castberg, 1953: s. 487.

¹¹¹ Hem, 2005: s. 336.

¹¹² Hem, 2005: s. 339.

¹¹³ Hem, 2005: s. 340.

¹¹⁴ Castberg, 1953: s. 506f.

¹¹⁵ Castberg, 1953: s. 507.

ved en folkeavstemning straks eller ved å utsette spørsmålet til stortingsvalget i 1906. Først etter at det nye Stortinget var samlet skulle en grunnlovgivende forsamling samles for å avgjøre Norges statsform og foreta eventuelle endringer av grunnloven.¹¹⁶ Castberg og Konow (H) stod i spissen for «timandsforslaget». Åtte av de ti forslagsstillerne var Karlstadstormere og forslaget fikk ytterligere støtte av en uformell gruppe bestående av 24 republikanere fra Venstre. Blant disse var Bryggesaa og Knut J. Hougen fra lister-benken.¹¹⁷ Ifølge Castberg skapte «timandsforslaget» sterk harme i «Høirepressen» i hovedstaden som ville ha kongevalg av prins Carl. Høyrepressen hadde bankene og de næringsdrivende på sin side som «har sendt masseadresser til Stortinget med begjæring om kongevalg strax for at faa «arbeidsro».»¹¹⁸ Som vi skal se i senere kapitler gjaldt dette også høyreaviser, banker og de næringsdrivende fra Lister og Mandals amt.

Castberg mente på sin side at folket egentlig var republikansk, men var blitt lamslått av begivenhetene. Han fryktet at Norge derfor ville få et «nasjonalt» dansk kongedømme, trumfet gjennom «af en hensynsløs og energisk ledelse».¹¹⁹ Castberg kan ha hatt rett i sin påstand om at folket følte seg lamslått av begivenhetene. Bjørnson skrev i sitt tidligere nevnte brev til Løvland at Norge etter Karlstadforhandlingene var blitt satt på «den aabne landevei» og der kunne en ikke stå. Det tryggeste ville være å velge monarki med mektige forbindelser og ikke «farlig ensomhed i republik.»¹²⁰ Dette kan regnes som hovedargumentet til monarkistene og de fikk nok mange nordmenns sympati med slike påstander.

Ideologiske republikanere var ikke enig i dette. Det hadde blitt varslet om store pro-republikanske demonstrasjoner i flere norske byer søndag den 16. oktober hvor kravet var folkeavstemning om statsformen. Høyreavisen *Aftenposten* kalte demonstrasjonene for fiaskoer, bare 3-5000 hadde møtt opp i Kristiania.¹²¹ Ifølge Hagerup Bull gjorde kravet om folkeavstemning likevel inntrykk på Stortinget. Flere av stortingsrepresentantene var nervøse og de ønsket folkeavstemning av frykt for hva deres velgere ville gjøre hvis de ikke krevde det. Alle representantene på lister-benken for folkeavstemning, med unntak av Abraham Berge.¹²²

¹¹⁶ Heiberg, 1906: s. 334ff.

¹¹⁷ Heiberg, 1906: s. 336; Brochmann, 2014: s. 17.

¹¹⁸ Castberg, 1953: s. 508.

¹¹⁹ Castberg, 1953: s. 508.

¹²⁰ Løvland & Løvland, 1929: s. 236f.

¹²¹ Hem, 2005: 348; Andersen, 2005: s. 44.

¹²² Bull, 1955: s. 201f.

I regjeringen ble temaet om statsformen tatt opp igjen 13. oktober. Statsformen var ikke på dagsorden i seg selv, men fremgangsmåten for å få kongedømme. På den ene siden stod Michelsen som var for kongevalg i Stortinget straks, men trodde situasjonen krevde folkeavstemning. På den andre siden stod Løvland som hevdet at en folkeavstemning ville være å gå bort fra 7. juni-vedtaket. Norge var fremdeles et kongedømme etter grunnloven og derfor kunne og burde tronen bestiges hurtigst av en konge uten folkets samtykke.

Regjeringen samlet seg til sist rundt Løvland, men det var først etter at Nansen hadde redegjort for engelskmennenes holdning under regjeringskonferansen neste dag. Ifølge Nansen lovet den britiske utenriksministeren Norge en ny nøytralitetstraktat med Storbritannia hvis de valgte monarki straks. Det ville derimot bli vanskelig for britene å gi en slik nøytralitetstraktat med en provisorisk norsk regjering.¹²³

I det lukkede stortingsmøtet 19. oktober framsatte regjeringen de samme argumentene om britisk støtte. I forlengelsen innrømmet de også å ha vært i kontakt med danske prins Carl. Dette ble møtt av harme fra opposisjonen som mente dette var stikk i strid med Michelsens løfter fra 7. juni. Statsministeren benektet dette, men sa at selv om det hadde vært tilfellet ville han forsvare det som var gjort siden det var framtunget av begivenhetenes gang. Neste dag dro Nansen tilbake til København for å drive forhandlinger med det danske hoff. Castberg omtalte dette som illojalt siden folket ikke hadde bemyndiget slike forhandlinger.¹²⁴

Men det danske kongehuset og regjeringen nølte. Ryktene om voksende republikanisme i Norge hadde gjort prins Carl usikker på om nordmennene faktisk ønsket monarki.¹²⁵ Castberg noterte sarkastisk: «Kanske vi faar en folkeafstemning paa dansk begjæring – vi har jo alt før havt en paa svensk.»¹²⁶ Nansen forsøkte så godt han kunne å overbevise prins Carl. Til sist foreslo han et kompromiss for prinsen. Det skulle gjøres offentlig kjent at prinsen hadde krevd folkeavstemning, men at han hadde gått bort fra dette kravet etter innstendig råd fra den norske regjering. Dette gikk prins Carl med på, men Nansen fikk kontrabeskjed fra regjeringen, de gikk inn for folkeavstemning likevel. Nansen måtte gå tilbake til prins Carl med kontrabeskjeden, noe prinsen var tilfreds med.¹²⁷

¹²³ Hem, 2005: s. 346. Her stiller andre historikere seg uenig. De mener at Nansens og Wedel-Jarlsbergs håndtering av saken framtving et inntrykk av at britene ønsket prins Carl på Norges trone. Se: Ferkingstad, 1958: s. 155; Brochmann, 2014: s. 55.

¹²⁴ Castberg, 1953: s. 511ff.

¹²⁵ Nansen & Worm-Müller, 1955: s. 127.

¹²⁶ Castberg, 1953: s. 514f.

¹²⁷ Hem, 2005: s. 349; Nansen & Worm-Müller, 1955: s. 152.

2.6: Stortingsdebatten om Norges statsform

Den 25. oktober la regjeringen fram følgende proposisjon til det norske Storting:

Den norske regjerings proposition til Norges riges Storting om bemyndigelse for regjeringen til at optage forhandlinger med prins Carl af Danmark om at modtage valg som Norges konge under forudsætning af, at det norske folk tiltræder denne stortingets beslutning ved en folkeafstemning, samt om bemyndigelse for regjeringen til afholdelse af den nævnte folkeafstemning.¹²⁸

Michelsen meddelte Nansen at regjeringens forslag vakte stor forbitrelse på begge sider i Stortinget. Majoriteten var imot, de ville ha kongevalg straks. Minoriteten var rasende på at deres «våben», folkeavstemning, ble tatt fra dem. De ønsket ikke folkeavstemning på dette grunnlaget. Minoriteten ville ha avstemning om statsform i seg selv før Stortinget tok stilling til hvilken statsform de støttet.¹²⁹

Stortingsdebatten «Angaaende Norges statsform» strekte seg over tre dager fra 29. til 31. oktober.¹³⁰ Jeg vil ikke gå inn på debattens innhold siden den i stor grad var en avspeiling av den nasjonale debatten. Dette vil det bli gjort rede for i kapittel 4. Det som derimot bør belyses er hvilke grupperinger det var i Stortinget under debatten, og hvilke proposisjoner som ble fremmet.

Historikere har operert med fire grupperinger som jeg synes gir god oversikt over posisjonene i stortingsdebatten. *De taktiske monarkistene* rundt Michelsen, *de konservative monarkistene* rundt statsråd Hagerup, *Venstrerepublikanerne* rundt Konow (H) og Castberg og *Sosialdemokratene* som var de fem Arbeiderparti-representantene rundt deres leder Eriksen.¹³¹ Fordelen ved en slik firedelt inndeling er at den tydeliggjør meningsforskjellene blant de ulike posisjonene. For eksempel sognet de fleste *taktiske monarkistene* til Venstre og det samme gjorde *Venstrerepublikaneren*. Inndelingen får tydelig fram partiets splittelse i saken. På samme måte tydeliggjør det en forskjell i den republikanske leiren ved at Arbeiderpartiet skilles ut som egen gruppe. I motsetning til Venstre hadde dette partiet ingen problemer med å være samstemt i synet på statsformen. Det samme kan sies om Høyre, hvis medlemmer i stor grad utgjorde *de konservative monarkistene*.

I alt ble det stilt tre forslag som ble bragt til avstemning. To av dem har jeg allerede nevnt, regjeringsforslaget og «timandsforslaget». Et tredje forslag ble fremmet av Venstre-republikaneren Foss, representant fra Lister og Mandals amt. Foss' forslag innebar at det skulle holdes en folkeavstemning den 19. november 1905 hvor velgerne ble spurt «Vil det

¹²⁸ St. prp. nr. 26. (1905-1906.); Heiberg, 1906: s. 698.

¹²⁹ Nansen & Worm-Müller, 1955: s. 151.

¹³⁰ Brochmann, 2014: s. 23.

¹³¹ Brochmann, 2014: s. 11f; Ferkingstad, 1958: s. 54f.

norske folk, at det nu forsamlede storting skal foretage kongevalg?» Videre sa forslaget at hvis det ble ja-flertall så ville regjeringen bemyndiges til å oppta forhandlinger med prins Carl av Danmark.¹³² Dette forslaget kan tolkes som et forsøk fra republikanerne i å møte monarkistene på halvveien. Spørsmålets ordlyd vektlegger kongevalg, men Foss' formulering gjorde at Stortingets mening i saken ikke ble gjort kjent. Dermed ville det bli lagt mindre press på velgerne.

Regjeringen var enten meget usikker på utfallet, eller så satset de all sin prestisje i kongepolitikken og ville ha størst mulig flertall. Uansett stilte utenriksminister Løvland kabinettsspørsmål første dagen.¹³³ Castberg og flere republikanere uttrykte ergrelse over dette.¹³⁴ I praksis ville det si at selv om Stortinget ga flertall for forslaget, men folkeavstemningen gav nei-majoritet ville regjeringen gå av. Ifølge Hem var ikke regjeringen blitt eksplisitt enig om å stille kabinettsspørsmål på forhånd, men Løvland fremmet kabinettsspørsmålet der og da.¹³⁵ Dette vitner om presset regjeringen følte og frykten for at deres kongepolitikk skulle ryke. De la hele sin popularitet i vektskålen, ikke bare til Stortinget men også til velgerfolket. Fordi han fikk munnkurv mot å redegjøre for sitt republikanske syn og på grunn av kabinettsspørsmålet forlot finansminister Knudsen regjeringen i protest.¹³⁶

Utfallet av debatten ble at «timandsforslaget» ble felt med 86 mot 30 stemmer. Foss' mer moderate forslag falt også, men fikk to ytterligere stemmer: 84 mot 32. Regjeringens forslag ble til slutt vedtatt med 87 mot 29 stemmer.¹³⁷ Disse 29 som stemte imot regjeringens forslag kan en trykt si var republikanere, og blant dem fant vi flere av Lister og Mandals amts tingmenn: Aasulv Bryggesaa, Theodor Nilson Stousland, Thore Foss og Knut J. Hougen. Disse hadde også stemt for de to andre forslagene.¹³⁸ Regjeringens forslag ble vedtatt 31. oktober, og folkeavstemningen skulle avholdes den 12. og 13. november etter de samme regler som var brukt ved folkeavstemning 13. august.¹³⁹ Det ble lagt opp til under to ukers valgkamp.

¹³² Heiberg, 1906: s. 741.

¹³³ Heiberg, 1906: s. 717.

¹³⁴ Castberg, 1953: s. 518; Heiberg, 1906: s. 794; 846; 861.

¹³⁵ Hem, 2005: s. 351.

¹³⁶ Heiberg, 1906: s. 900; 921; 940.

¹³⁷ Heiberg, 1906: s. 941f.

¹³⁸ Sst.

¹³⁹ St. medd. nr. 4. (1905-1906) s. 1.

2.7: Oppsummering

Vi har nå sett de begivenheter som førte fram til at det ble avholdt folkeavstemning om statsformen. På veien har vi fulgt en republikansk og en monarkistisk tråd og jeg har vist hvordan disse trådene tvinnet seg sammen i kravet om folkeavstemning. Et viktig poeng i denne analysen har vært at selv om statsformsspørsmålet først ble eksplisitt behandlet på slutten av året, så lå debatten latent gjennom hele unionsoppløsningen.

Hvorfor ble det så avholdt folkeavstemning om statsformsspørsmålet? Jeg mener det er viktig å skille mellom grunnleggende og utløsende årsaker. De grunnleggende årsakene kom som følge av en forventning og et krav fra republikanerne. Satt på spissen innebar denne forventningen at når Norge ble selvstendig så skulle også statsformen avgjøres. For republikanerne var kravet om selvstendighet og innførsel av republikk to sider av samme sak. Dette synet delte ikke monarkistene, men de hadde skjønt at når Norge ble selvstendig ville det stilles spørsmålsteget ved statsformen.

Dette bringer oss til de utløsende årsakene. Her må Michelsen og hans klikk få æren, eller skylden. Regjeringens mandat fra Stortinget innebar å gjennomføre Norges selvstendighet. Som jeg har vist hadde regjeringklikket innebakt i sin strategi en plan om å beholde monarkiet. Denne planen kan sammenlignes med en trojansk hest hvor Bernadotte-kandidaturet er hesten og sekundokandidaturet er mennene inni. Michelsen fikk med seg republikanerne midlertidig den 7. juni ved å overbevise dem om viktigheten av diplomatisk smidighet overfor svenskene. Republikanerne føyde seg og senket garden midlertidig.

Ved å senke garden og stole på at statsformen ville bli diskutert når tiden var inne fikk monarkistene et godt forsprang. Pragmatikk ser ut til å ha vunnet fram for monarkiets del og utenlandske hensyn er med på å forklare hvorfor så mange tidligere republikanere valgte monarkiet i 1905. Betydningen av at kjente personer skiftet standpunkt kan ikke overdrives. For hvem var vel norskere enn Nansen og Bjørnson? I tillegg førte Karlstadforhandlingene med seg politisk splid som ble spilt til monarkistenes favør. Kompromissløshet og mangel på politisk smidighet kombinert med synet på statsform gjorde at republikanerne fikk et problem med å legitimere seg selv senere. Deres mest framtrede menn, Castberg og Konow (H), ble framstilt som krigshissere. De var ikke Karlstadstormere fordi de var republikanere, men dette sammenfallet førte til en stempling av republikanerne som gruppe.

Problemene ble ikke større enn at den republikanske bevegelsen i Norge vokste seg såpass sterk at en fra flere hold begynte å tvile på om folket faktisk ønsket monarki. Det var dog ikke

den republikanske bølgen (eller snarere krusningen), men danske prins Carls reaksjon på den som førte til at det ble folkeavstemning. Prinsen ville ha bevis for at han var ønsket av folket. Angrep er det beste forsvar sies det, og denne filosofien benyttet regjeringen seg av da de tok kravet om folkeavstemning fra republikanerne og omformet den i sitt eget bilde. Ved å ta initiativet tilbake vant monarkistene terreng ved at de kunne diktere kriteriene for folkeavstemningen. Viktigst i denne sammenheng var formuleringen av folkeavstemningens ordlyd og den korte fristen for avholdelsen. Michelsen-minestriet red på sin popularitetsbølge.

Fra starten av var det tydelig at republikanernes ledende skikkelser var blant Stortingets opposisjon. Dermed fikk republikanerne et opposisjonelt utgangspunkt som de beholdt gjennom året. Med andre ord stod de lengre fra avgjørelsens sentrum.¹⁴⁰ Monarkistene hadde fordelene av å etterhvert komme i flertall og ved å stå i avgjørelsens sentrum ved å være i regjering. Republikaneren var i periferien, mens monarkistene var i maktens sentrum.

¹⁴⁰ Kuhnle et al., 1999: s. 108.

Kapittel 3: Den lokale republikanismen, aktører og nettverk

3.1: Innledning

Dette kapittelet er todelt. Den første delen trekker de lengste linjene og skal forklare den norske og den lokale republikanismens opphav. I andre del analyseres hvordan lokale republikanere reagerte og handlet forut for valgkampen i 1905. Kapittelet følger en kronologisk oppbygning og hendelsene som beskrives foregår parallelt med hendelsene i kapittel 2, fra 7. juni og fram til det blir bestemt å avholde folkeavstemning 31. oktober. Spørsmålene dette kapittelet vil besvare er hva som var den lokale republikanismens karakter og bakgrunn, og hvordan republikanismen spilte inn under unionsoppløsningen.

Løsrivelsen fra Sverige, og et selvstendig Norge, skapte en følelse av muligheter som engasjerte de lokale republikanere på en ny måte. Muligheten for republikk var ikke lenger bare teori og idealer, men noe reelt som følte innen rekkevidde. Derfor følger dette kapittelet de store hendelsene i 1905. Sett fra republikanernes ståsted: Hvordan reagerte en i Lister og Mandals amt på 7. juni-vedtaket, Karlstadforhandlingene og «timandsforslaget»? Jeg stopper denne gjennomgangen før det ble avgjort å avholde folkeavstemning. Dette gjøres fordi Stortingets avgjørelse markerer et vannskille. Først da ble det åpnet for å kun agitere for republikk og ikke kravet om republikk og folkeavstemning.

Siden avisene utgjør kildegrunnlaget danner de ni lokalavisene utgangspunktet for framstillingen. Det er ikke pressehistorie jeg skriver, men republikanismens historie i Lister og Mandals amt. Likevel gjør den svake skillelinjen mellom rollen som redaktør og politisk agitator at pressen får en framtrædende plass i framstillingen, både som observatør av hendelser og som aktører i dem. Kari A. Hasle påpeker et viktig poeng angående pressens rolle i konstruksjonen av en folkelig opinion. Hasle mener det er «tvilsamt å sjå lokalsamfunna som passive mottakarar i forhold til nasjonale eliter sitt politiske prosjekt – unionsoppløysing og val av monarkiet som statsform – slik norsk pressehistorisk forskning om 1905 til no har hatt for vane.»¹⁴¹

Leserne var ikke passive mottakere av nyheter, men de reflekterte og reagerte på dem. Det hendte at dette gav utslag i konkrete handlinger som folkemøter, leserbrev eller resolusjoner til styresmaktene. Det er disse handlingene denne gjennomgangen fokuserer på. Hvor ble

¹⁴¹ Hasle, 2005: s. 26.

republikanismen aktivert, hvem stod bak og hva slags republikanisme vitner det om? Til slutt vil spørsmålet om hvorfor det ikke var flere republikanere bli behandlet.

3.2: Republikanismen i Norge og Lister og Mandals amt før 1905

Fra midten av 1800-tallet og inn på 1900-tallet gikk Norge gjennom det moderne gjennombruddet. Dette var en overgang fra det tradisjonelle samfunnet, som var kjennetegnet ved at majoriteten av befolkningen livnærte seg ved fiske og jordbruk, til det moderne industrisamfunnet. I denne overgangen lå det også en endring i måten en organiserte samfunnet på, fra stand til klasse og fra et samfunn hvor gård, slekt og grend var faste rammer til et moderne organisasjonssamfunn.¹⁴²

Denne overgangen var preget av omveltninger og mange forskjellige bølger av bevegelser og motkulturer. Jostein Nerbøvik nevner darwinisme, naturalisme, positivisme, kulturradikalisme, grundtvigianisme, feminisme, pietisme og totalisme som eksempler på tankeretninger og ideologier som fikk innflytelse i denne perioden. Slike ideologier resulterte i bevegelser og organisasjoner som var reaksjoner eller motreaksjoner på oppbruddet av det tradisjonelle samfunnet. Partiet Venstre ble samlingspunkt for flere motkulturer og bevegelser som hentet tankegodt fra slike ideologier.¹⁴³

Et eksempel på en slik bevegelse var bondevennbevegelsen som hadde sin storhetstid mellom 1868 og 1873. Søren Jaabæk (1814-1894),¹⁴⁴ som var bondevennernes leder og opphavsmann, ville gjøre bevegelsen til et politisk parti i moderne forstand, men forsøket brøt sammen.¹⁴⁵ Jaabæk styrte bondevennene gjennom avisen *Folketidende* som hadde tilholdssted i Mandal.¹⁴⁶ Jaabæk og bondevennene var en sentral del av amtets politiske og pressehistoriske arv. I 1883 skiftet for eksempel amtsbondevennforeningen navn til amtsvenstreforening.¹⁴⁷ Dermed var det direkte organisatorisk sammenheng mellom bondevennbevegelsen og partiet Venstre i Lister og Mandals amt. Som politiker satte Jaabæk spor etter seg og han var stortingsmann uavbrutt fra 1845 til 1891.¹⁴⁸ Jaabæk ble ansett som radikal i sin samtid. Han var for eksempel republikaner, en ideologi som ble forsterket hos ham etter Napoleon den III's

¹⁴² Nerbøvik, 1999: s. 19.

¹⁴³ Nerbøvik, 1999: s. 172.

¹⁴⁴ Koht, 1934: s. 558.

¹⁴⁵ D. Slettan & Try, 1979: s. 21.

¹⁴⁶ D. Slettan, 1974: s. 19.

¹⁴⁷ D. Slettan, 1974: s. 146

¹⁴⁸ Nerbøvik, 1979: s. 24.

fall.¹⁴⁹ Jaabæk regnes derfor som den personen som brakte republikanismen inn i venstrebevegelsen.¹⁵⁰

En kan dermed spørre seg hvor stort gjennomslag republikanismen i Lister og Mandals amt fikk med en slik politisk arv. Mye tyder på at nettopp den arven fikk gjennombrudd. I 1905 pekte Abraham Berge på hvordan han var en del av en republikansk tradisjon startet av Jaabæk.¹⁵¹ Republikanismen var bare en av flere motkulturelle strømninger som Venstre fungerte som politisk paraply over. Republikanismen hadde også hva jeg vil kalle en kultur-nasjonalistisk side. Her ble bygde-sosialisten Olaus Fjørtoft (1847-1878)¹⁵² en sentral person. Slik som Jaabæk brakte republikanismen inn i venstrepolitikken brakte Fjørtoft republikanismen inn i norskdomsbevegelsen.¹⁵³ Republikanismen ble dermed også en fasett av det framvoksende kultur- og målarbeidet på slutten av 1800-tallet.

Målsaken ble en venstresak. Målsaken ble også bindeleddet mellom den politiske og den kulturelle nasjonalismen. Sentralt i dette arbeidet stod folkehøyskolene og den frilynte ungdomsbevegelsen. Nerbøvik omtaler disse som et generasjons- og studentopprør. Begrepene frilynn og frisinn signaliserte at en var fritenker og kunne ha religionskritiske holdninger, og dette karakteriserte et klart brudd med det gamle samfunnet.¹⁵⁴

Den frilynte ungdomsbevegelsen fikk et visst gjennomslag i Lister og Mandals amt. Den kjente dikterpresten og målmannen Anders Hovden (1860-1943) var en sentral skikkelse i sitt embete som prest på Lista på 1890-tallet.¹⁵⁵ Lista blir i 1890-årene skildret som «eit radikalt reir med åndshovdingar som Anders Hovden, Per Sivle ei tid, Abraham Berge, Mathias Skeibrok og Tomas Torsvik, og det desse stod for hadde stor innverknad på opvakt ungdom i tiåret før og etter hundreårsskiftet.»¹⁵⁶ Lignende skildringer gav samtidsvitnet Askell Røskeland om den frilynte ungdomsbevegelsen på Agder generelt:

Når ein skal skyna og tyda det store umslaget, den merkelege framgangen i fullt medvitande nasjonalkjensle, i fedrelandselsk og offervilje som vårt folk synte frå 1892 og 1895 til 1905, so maa ein og rekna med det arbeid som i desse åri er gjort i ungdomslag og paa ungdomsstemnor nettupp millom den ungdom som i desse åri nådde fram til røystrettsalderen.¹⁵⁷

¹⁴⁹ D. Slettan & Try, 1979: s. 79.

¹⁵⁰ Andersen, 2005: s. 33.

¹⁵¹ Heiberg, 1906: s. 812.

¹⁵² Nerbøvik, 1999: s. 282.

¹⁵³ Andersen, 2005: s. 33.

¹⁵⁴ Nerbøvik, 1999: s. 184ff.

¹⁵⁵ Hovden, 1921: s. 26.

¹⁵⁶ Olimstad, 2004: s. 23.

¹⁵⁷ Røskeland, 1921: s. 19.

Var det en kobling mellom nasjonalisme, Venstre og republikanisme i Lister og Mandals amt? Kildene vitner om det. Vest-Agder ungdomslag ble stiftet i 1893 som en fellesforening for alle lokallagene i amtet. Blant stifterne av Vest-Agder ungdomslag finner vi Tomas Torsvik (1862-1944). Den gangen var han redaktør i venstreavisen *Lister* og den ble derfor valgt som organ for ungdomslaget.¹⁵⁸ På grunn av sin sentrale rolle som avisredaktør og grunnlegger av det frilynte amtsungdomslaget vil jeg benytte meg av Torsvik som rød tråd i framstillingen av de republikanske miljøene lokalt.

3.2.1: Koblinger i venstrepressen fram til 1905

Lister var den første avisen Torsvik var redaktør i. Før dette hadde han vært folkehøyskolelærer på Lista. Han var utdannet ved Ullmanns folkehøyskole i Seljord og var derfor ikke uventet grundtvigianer og radikal venstremann.¹⁵⁹ I løpet av sin karriere var Torsvik redaktør i fire av amtets venstreaviser: *Lister* 1889-98, *Agder* 1899-1900, *Kristiansands Dagblad* 1902-1905 og av *Fædrelandsvennen* 1911-1932.¹⁶⁰ Ved å følge Torsvik får en et inntrykk av koblinger i den lokale venstrepressen. For eksempel fant Torsvik en republikansk åndsfrende i den unge læregutten Ingvald Seland da han var redaktør i *Agder*. Seland var redaktør *Agder* i 1905. Seland hadde også vært med å stifte Vest-Agder Ungdomslag i 1893 og stiftet selv et frilynt lokallag i Flekkefjord.¹⁶¹

Om lokalavisenes betydning i den lokale politiske striden skrev Torsvik at «[E]n liden bys redaksjonskontor er gjerne samlingsstedet for partienes beste mænd. Der lægges planene, der kvæsses vaapnene, derfra gjøres utfaldene.»¹⁶² I Torsviks tid var det harde politiske kamper mellom Høyre og Venstre, både nasjonalt og lokalt. I sin redaktørtid omtalte Torsvik Farsund som «[D]en radikale rede» og *Lister* stod stadig i strid med høyreorganet *Farsunds Avis*.¹⁶³ Den framvoksende norskdomsbevegelse var nok delvis skyld i det radikale rede, men republikanismen var også en del av det. Sommeren 1892 stiftet ledende venstremenn *Farsunds republikanske forening*. Foreningens formål var:

At arbeide for, at om vort fædreland i en nær eller fjern fremtid atter skulde blive stillet overfor valg af statsform, det da vælger republikken og derigjennem bliver befriet for en institution (kongemakten), som passer saa daarlig ind i vore demokratiske forhold, at den gang paa gang bringer statsmaskineriet til at true med at gaa i staa.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Åsen, 1921: s. 241ff.

¹⁵⁹ Jensen, 1997: s. 115; Olimstad, 2004: s. 23; Seland, 1975: s. 119.

¹⁶⁰ Høeg, 1974: s. 251.

¹⁶¹ Olimstad, 2004: s. 22.

¹⁶² Tomas Torsvik, sitert etter Abrahamsen & Larsson-Fedde, 2001: s. 154ff.

¹⁶³ Tomas Torsvik, sitert etter Abrahamsen & Larsson-Fedde, 2001: s. 158.

¹⁶⁴ *Farsunds republikanske forening* sitert i Abrahamsen & Larsson-Fedde, 2001: s. 162.

Foranledningen for stiftelsen var den tilspissende konsulatsaken mellom Norge og Sverige på 1890-tallet. Nærmere 100 personer tegnet seg som medlemmer. Blant de mest framtreddende var redaktør Torsvik, Anders Vesthassel, kirkesanger Tomstad og P.S. Pedersen.¹⁶⁵ Vesthassel var ordfører i Farsund i 1905.¹⁶⁶

Det var skarpe politiske skiller og høyrefolk og venstrefolk hilste ikke på hverandre på gaten. «[e]nten er man venstremann eller er man høyremann. Og de unge tror på sine førende menn og ser på dem som enslags halvguder.»¹⁶⁷ Mye tyder likevel på at Farsund var spesielt polarisert i denne perioden. Nabobyen Flekkefjord virket mer avbalansert. Om overgangen til *Agder* i 1899 skrev Torsvik at «Flekkfjordingene var liksom for snille og godmodige for mig. Jeg, som kom fra «Pinnsvinet Lister» i Farsund, var vant til ganske andre boller. I Flekkefjord var det som enhver form for radikalisme prelet av på en viss gemyttlighet som var ukjent i nabobyen.»¹⁶⁸

Etter en kort periode i Flekkefjord reiste Torsvik hjem til Randesund ved Kristiansand for å ta over familiegården. Torsvik kan ikke ha følt seg ferdig med avisyrket da han i 1902 etablerte en ny avis, men denne fikk et kort liv. Torsvik endte til slutt opp som redaktør av *Fædrelandsvennen* i 1911, men ikke uten å bli stortingsmann i 1909.¹⁶⁹ Som denne gjennomgangen har vist tilhørte Torsvik den radikale delen av Venstre, han var en målmann, grundtvigianer og en republikaner. Han var innom fire av amtets venstreaviser. Torsviks karriere er dermed et eksempel på hvordan de republikanske nettverkene så ut, og samtidig vitner striden, spesielt i Farsund, om hvor skarpt skillet var mellom Høyre og Venstre i tiårene før 1905. Hva kjennetegnet de andre venstrelederne i 1905?

Ved å sammenligne dem aner jeg et mønster, en politisk overbevisning som kan sammenkobles med deres opphav som var av perifer karakter. I tillegg hadde flere av dem vært innom institusjoner som formet dem politisk. Vi har alt nevnt redaktør Seland i Flekkefjord som var republikanere og radikal venstremann. Hans familiære opphav vitner om en kobling. Han kom fra gården Seland som ligger utenfor Flekkefjord. Han vokste opp i et kristent hjem sammen med seks andre søsken. Dette var også et politiske hjem farget av

¹⁶⁵ Sst.

¹⁶⁶ Seland, 1967: s. 477.

¹⁶⁷ Seland, 1967: s. 401.

¹⁶⁸ Tomas Torsvik, sitert etter Abrahamsen & Larsson-Fedde, 2001: s. 158.

¹⁶⁹ Seland, 1975: s. 122f.

datidens bondepolitiske strømninger. Faren, Johannes Seland, var ivrig jaabækianer.¹⁷⁰ Et lignende mønster kan sees hos de øvrige venstredaktørene.

Andres Grindland (1854-1924) var redaktør i *Fædrelandsvennen* fra 1886 til 1911. Han kom fra gården Finsland. Han hadde lærerutdannelse fra Holt, hadde tatt juridisk embetseksamen og var politisk aktiv utover det å være redaktør. Grindland blir beskrevet som en radikal venstrepolitiker som gjorde seg gjeldende i unionskampen. Han var medlem av Kristiansand bystyre og stortingsvaramann i perioden 1900-1908.¹⁷¹ Sigvald Nyvold (1865-1945) kom fra Holum. Han var redaktør i *Lister* gjennom 36 år, fra 1898. Nyvold kan trygt sies å være jaabækianer da han både var en tro venstremann, men ikke minst som nevø av selveste Søren Jaabæk. Nyvold var en aktiv politisk skikkelse i Farsund i flere tiår.¹⁷² Gustav Edvin Olsen Nygaard (1876-1943) kom fra Halse.¹⁷³ Han overtok redaktørstillingen i *Lindenes* i 1889. I hans tid tok *Lindenes* undertittelen «Frisinnet Folkeblad for Vest-Agder».¹⁷⁴ *Lindenes* førte med seg arven fra Jaabæks avis *Folketidenden* gjennom demokratiseringskampen. Likevel førte *Lindenes* en bredere sosial og politisk venstre-basis utover rene bondeinteresser.¹⁷⁵

Som denne raske gjennomgangen av amtets venstredaktører viser hadde de likhetstrekk. Alle, inkludert Torsvik, kom fra amtet og da fra landsbygda: Altså fra hva som kan betegnes som en horisontal periferi. Flere av dem hadde bondebakgrunn. I tillegg ser vi tydelige koblinger til den politiske arven etter Jaabæk hos noen av dem, mens andre er tilknyttet folkehøyskoler eller lærerseminarer. De har med andre ord lignende bakgrunn og gir uttrykk for å ha de samme politiske ståsteder: I den radikale delen av Venstre. Dette vil den videre analysen i kapitlet støtte opp under, for hvor mange av dem var republikanere? Dette blir besvart ved å analysere når debatten om statsformen startet i selve unionsoppløsningsåret og hvem som startet den.

3.3: Statsformen bringes opp til diskusjon

Et sentralt spørsmål er når statsformsspørsmålet ble brakt opp til diskusjon og av hvem. I denne delen skal jeg belyse dette. Statsformsspørsmålet, republikk eller monarki, lå latent blant forskjellig grupperinger, men ble først aktivert gjennom unionsoppløsningen. Mye tyder på at det ikke var en selvfølge for folk flest hva en selv skulle velge, hvis og når de bli stilt

¹⁷⁰ Olimstad, 2004: s. 12ff.

¹⁷¹ Seland, 1975: s. 89f.

¹⁷² Seland, 1967: s. 478.

¹⁷³ B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 253.

¹⁷⁴ Flo et al., 2010: s. 210.

¹⁷⁵ B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 278.

ovenfor problemstillingen. Som redaktør Seland uttrykte: «[D]et spøragsmaal har jeg og vel de fleste med mig først i de siste par maaneder taget op til alvorlig personlig prøvelse. Mange staar endnu tvilende.»¹⁷⁶ Dette skrev han idet valgkampen satte i gang før folkeavstemningen i november 1905. Dette utsagnet tyder også på at prosessen som førte til vedtaket om å holde ny folkeavstemning ble opplevd som krevende.

3.3.1: «Norge er et frit, selvstendig rige!»

Etter 7. juni-beslutningen priste alle de ni lokalavisene Stortinget og regjeringen for deres handlemåte. *Fædrelandsvennen*, *Christianssands Tidende*, *Farsunds Avis* og *Lister* mente at Eidsvollsgrunnloven av 1814 nå trådte i kraft siden novembergrunnloven hadde falt bort.¹⁷⁷ Dette skulle vise seg å bli et problem for republikanerne i deres videre agitasjon siden begge grunnlovene slo fast at Norge var et konstitusjonelt kongerike. Dette blir behandlet bredere i kapittel 4. 7. juni-vedtaket skapte en nasjonalistisk glede blant alle, men republikaneren trakk det lengre enn andre. Unionsbruddet den 7. juni gav lokale republikanere ny vitalitet. Alt den 6. juni stilte *Lister* i sin lederartikkel spørsmål ved framtidens regjeringsform:

Man er allerede kommen saa langt her i landet, at man mand og mand imellem begynder at drøfte den nye regjeringsform. Det vil sige, hver og en stiller sig spørmaalet, om man skal ha kongedømme eller republik. Naturligvis er dette et fremtidsspøragsmaal. Blir skilsmissen med Sverige fuldbyrdet, noget som nu de fleste haaber og tror, da maa nye valg udskrives, og først og efter disse, paa et nyt storting, kan regjeringsformen vedtages. Men allerede nu kan der dog være fornuft i at drøfte sagen.¹⁷⁸

Lister selv håpet på republikk: «Et land, der i 500 aar har været uden konge i sin midte, er heller ikke meget skikket til at ta imod et kongehus og det snobberi, som følger efter.»¹⁷⁹

Denne artikkelen var et symptom på det som hadde hendt 27. mai og en ser en nesten profetisk forventning om at unionen var inne i sine siste timer. Artikkelen forteller om forventningen blant vanlige folk, om at statsformen ikke var gitt, men derimot åpen for debatt. Dette synet var ikke *Lister* alene om. Neste dag skrev *Lindenes* at:

[i] dag har tillige huset Bernadotte ophørt at regjere i Norge – ogsaa i formen. Enten vi siden beholder den monarkiske statsforfatning, eller vi lægger den om til republikansk, saa er dog ett sikkert: **At Norge idag atter trær ind i de fuldt selvstændige staters række etter i 91 aar at ha været mareredet af unionen med Sverige!**¹⁸⁰

¹⁷⁶ Seland, Ingvald. (1905, 2. november.) Klarhed. *Agder*, s. 2.

¹⁷⁷ Redaksjonen. (1905, 9. juni) Grundloven. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Redaksjonen. (1905, 8. juni) Christianssand. Vor Grundlov af 17de Mai 1814. *Christianssands Tidende*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 14. juni) Vor Grundlov af 17de Mai 1814. *Folkets Tidende*, s. 4; *Christianssands Tidende*. (1905, 9. juni) Christianssand. Vor Grundlov af 17de Mai 1814. *Farsunds Avis*, s. 3; Redaksjonen. (1905, 9. juni) Norges nye frihedsdag. 7de juni. *Lister*, s. 2;

¹⁷⁸ Redaksjonen. (1905, 6. juni.) Regjeringsformen. *Lister*, s. 2.

¹⁷⁹ Sst.

¹⁸⁰ Uthevelsen er gjort i kilden, Lindenes. (1905, 7. juni.) Mandal. Den 7. Juni 1905. *Lindenes*, s. 1.

I neste nummer skrev *Lindenes* tydelig hvilken statsform den foretrakk. Under tittelen «Schweiz. Et forbilde» legges det ut om den sveitsiske statsforfatningens fordeler. Artikkelen avsluttes med å bemerke at: «Dersom der nu – og det er jo ikke umulig – bli tale om nogen ny statsform i Norge, forekommer det os, at Schweiz afgiver et udmerket forbillede.»¹⁸¹

To venstreaviser uttalte seg altså for republikk så tidlig som rundt 7. juni.

De to andre venstreavisene fremmet sine standpunkt rundt månedsskiftet juni/juli. *Agder* refererte en rekke artikler fra andre aviser og korrespondentbrev som viste en pro-republikansk holdning.¹⁸² Mest markant var artikler av Bjørnstjerne Bjørnson og Arne Garborg som sa rett ut at Norge burde bli republikk.¹⁸³ Gjennombruddet for *Agders* eksplisitte republikanske agitasjon kobles sammen med ryktene om en dansk prins.¹⁸⁴ Disse ryktene fulgte *Agder* opp gjennom en redaksjonell artikkel hvor det ble spekulert i om de mange personene som hadde gitt uttrykk for å være republikanere etter 7. juni skyldtes unionskongedømmets dårlige rykte blant nordmenn. Når politikere deretter gav uttrykk for å feste seg ved et dansk kandidatur ble disse «republikanerne» betenkte. *Agder* hevdet at den ikke var blind for begge regjeringsformers fordeler og bakdeler, men republikken var best. «Der er ingen tvil om, at vi vilde grei os lige godt i en formel republik.»¹⁸⁵

Fædrelandsvennen uttalte seg sent i statsformsspørsmålet. 15. juni ble en liten artikkel fra en dansk avis publisert hvor en kom i nærheten av å antyde at en kunne sette spørsmålstegn ved statsformen. Det som ble vektlagt var ønsket om at kong Oscar burde si ja til Bernadotte-tilbudet fordi da ville freden i Norden sikres. Andre alternativer ville ført til usikkerhet.¹⁸⁶ *Fædrelandsvennen* fulgte opp med å referer en ny artikkel fra samme avis to dager senere. Den danske avisen slo fast at hvis kong Oscar svarte nei til Bernadottekandidaturet så ville ikke Norge foreta noen «[T]iggergang til Europas regjerende Familier». Dette hadde Storting og regjering slått fast 7. juni, og dermed var det kun et alternativ: republikk.¹⁸⁷

Det er påfallende at både *Agder* og spesielt *Fædrelandsvennen* benyttet seg av «stedfortredere» for å uttale seg i statsformsspørsmålet og ikke eksplisitt skrev egne

¹⁸¹ Busk. Amtst. (1905. 9. juni.) Schweiz. Et forbilde. *Lindenes*, s. 1.

¹⁸² Morgenbladet. (1905, 8. juni.) En konge uden regjering eller en regjering uden konge. *Agder*, s. 2; Korrespondent. (1905, 17. juni.) Under nye former. *Agder*, s. 1.

¹⁸³ Bjørnstjerne Bjørnson i *Daily Chronicle*. (1905, 20. juni.) Bjørnstjerne Bjørnson. *Agder*, s. 2; Garborg, Arne. (1905, 29. juni.) Garborg om republikken. *Agder*, s. 2.

¹⁸⁴ Reuter. (1905, 13. Juli.) Det danske Kongesemne. *Agder*, s. 2; Morgenbladet (1905, 13. Juli.) Norges krone. *Agder*, s. 2

¹⁸⁵ Redaksjonen. (1905. 15. juli.) Kongedømme eller republik. *Agder*, s.2.

¹⁸⁶ *Nationaltidende*. (1905, 15. juni.) Kongeriget Norge. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

¹⁸⁷ *Nationaltidende*. (1905, 17. juni.) Kongedømme eller Republik. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

meninger. Det er nærliggende å tro at mange følte at den krigsfrykten unionsbruddet førte med seg skjøv en debatt om statsformen foran seg. For eksempel refererte *Fædrelandsvennen* Garborg som mente Norge ikke kunne «gjera som me vil (...) Der er Storsvensken; der er Bernadottane. Og der er den; og der er den. Og ufred vil me inkje vaage».¹⁸⁸

3.3.2: Den republikanske agitasjonen stilner

Basert på disse uttalelsene i venstreavisene kan en se at unionsbruddet skapte en viss vind i seilene for den republikanske drømmen. Likevel er uttalelsene som jeg har vist kun knyttet til nasjonale skikkelser og lokalavisenes redaksjoner. Mye tyder på at den republikanske bevegelsen ikke var stor ute blant folk flest. En mengde leserbrev i lokalavisene fra hele amtet viser at den jevne egde var informert og engasjert i unionsoppløsningen.¹⁸⁹ Men ingen av disse leserbrevene fra sommeren og høsten 1905 ytret ønske om republikk. Innsenderne gir samtidig uttrykk for at all den politikken som hadde fylt spaltene i avisene hadde fått innpass hos den jevne egde. Alle sider ved unionskrisen må ha vært kjent og debattert. Dette innebærer også tanken om at statsformen for det selvstendige Norge ikke var gitt.

Slik nyhetsbildet utviklet seg i lokalavisene, og fraværet av leserinnlegg og redaksjonelle ytringer vitner om, fulgte republikanske redaktører og andre meningsfeller statsminister Michelsens oppfordring om «en ting ad gangen».¹⁹⁰ Ved å se på det generelle nyhetsbildet var det nettopp slik fokuset ble flyttet av pressen. Først 7. juni, deretter reaksjoner på de svenske kravene, deretter stor oppslutning og agitasjon for å stemme «ja» ved folkeavstemningen 13. august. Deretter ble fokuset rette mot Karlstadforhandlingene. Først etter at forhandlingsresultatet ble kjent kom statsformsspørsmålet og debatten for alvor til overflaten igjen på lokalt plan.

En annen delforklaring på at agitasjonen for republikk stilnet var sensur. I november 1905 kunne *Lindenes* avsløre at den 29. juli hadde landets venstredaktører blitt innkalt til Kristiania av Venstres presseforening på grunn av den politiske situasjonen. Redaktør Nygaard hadde selv vært til stede. Ifølge ham deltok «ogsaa mellom 50 a 60 redaktører fra alle kanter af landet» foruten utenriksminister Jørgen Løvland, statsråd Sofus Arctander,

¹⁸⁸ Garborg, Arne. (1905, 16. juni.) Arbeidsfred. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

¹⁸⁹ Jeg har kommet over en mengde innlegg som viser at menneskene var dypt engasjert i de politiske utviklingene sommeren 1905, men de omhandler unionsbruddet og nevner ikke statsformen: Innsender. (1905, 12. august.) Fra Liknes. *Agder*, s. 2; Tilskuer. (1905, 28. juli.) Fra Gyland. *Flekkefjords Posten*, s. 2; Innsender. (1905, 23. juni.) Fra Svinør. *Lister*, s. 1; L. N. (1905, 21. oktober.) Fra Hiterø. *Agder*, s. 2; L. N. (1905, 20. oktober.) Fra Hiterø. *Flekkefjords Posten*, s. 2.

¹⁹⁰ Hanssen, Bernhard. (1905, 7. oktober.) Republik? *Agder*, s. 1.

stortingspresident Carl Berner og odelstingspresident Abraham Berge. På dette møtet hadde statsminister Michelsen opplyste at hvis Bernadottetilbudet ikke ble godkjent av svenskene og Norge ikke av alvorlige grunner ble tvunget til å innføre kongedømme eller republikk, «saa skulde folket faa bestemme statsformen».¹⁹¹ Redaktør Seland bekrefter Nygaards inntrykk i sitt referat. Han var også til stede på dette møtet. Seland skrev at «[D]et var statsminister Michelsen som i pressemødet utviklede fremtidsplanen for os».¹⁹² Seland henviste også til *Stavanger Aftenblads* redaktør Lars Oftedal som også var til stede på møtet. Oftedal satt igjen med det samme inntrykk som Seland og Nygaard.¹⁹³

Disse innleggene er viktige å se i sin kontekst. De ble publisert i november, en tid da republikanerne ble beskyldt for å gå på akkord med 7. junivedtakets politikk. En politikk, som ifølge monarkistene, innebar at Norge fremdeles var et kongerike. Som både Nygaard og Seland her viser så hadde de fått samme inntrykk av statsministeren den 29. juli som republikanerne i Stortinget hadde fått 6. juni. Altså at Norges statsform skulle bli diskutert når tiden var inne. I tillegg underbygger disse innleggene etter min mening påstanden om at det fant sted en bevist sensur fra regjeringens side som ikke før har latt seg bevise i samme grad.¹⁹⁴ Sensurens grunnlag kan la seg diskutere. Var det på grunn av kongepolitikken, eller var det på grunn av den spente situasjonen med svenskene? Jeg tror vi må ta statsministeren på ordet: det var viktig å framstå samlet overfor svenskene. På samme tid innebar sensuren et passende sammenfall med regjeringens agenda i den skjulte kongepolitikk, slik jeg viste i forrige kapittel. For å sitere Seland: «Jeg tviler ikke paa, at regjeringen ogsaa da den bandt sig til den danske prins, handlede efter, hvad den troede vilde gavne lande bedst. Men at der er drevet ærligt spil – nei.»¹⁹⁵

3.4: Folkemøter, foreningsmøter og resolusjoner

Denne delen analyserer og kategoriserer de mange folkemøtene og resolusjoner som ble sendt fra Lister og Mandals amt. Perioden etter at Karlstadforhandlingene ble avsluttet og «timandsforslaget» ble kjent markerer starten på debatten om statsformen i amtet. Hovedpoenget med analysen er å få fram de særtrekkene jeg mener disse folkemøtene og resolusjonene vitner om. Det blir avtegnet viktige geografiske og sosiale mønster.

¹⁹¹ Redaksjonen. (1905, 3. november) Stop Lidt! *Lindesnes*, s. 2.

¹⁹² Ingvald Seland. (1905, 4. november) Ærlig ferd? *Agder*, s. 2.

¹⁹³ Ingvald Seland. (1905, 7. november) Forudsætningen var-? *Agder*, s. 2.

¹⁹⁴ Brochmann, 2014: s. 27; Heiberg, 1906: s. 877.

¹⁹⁵ Ingvald Seland. (1905, 4. november) Ærlig ferd? *Agder*, s. 2.

Resolusjonene gir inntrykk av en sentrum-periferi konflikt med republikanere i periferien og monarkister i sentrum. Jeg mener både horisontal og vertikal periferi kommer til syne.

Dagen etter «timandsforslaget» var blitt publisert i samme avis, skrev en innsender til *Fædrelandsvennen* at «[F]ra alle kanter af de omliggende Landdistrikter modtar vi i disse Dage talrige Henvendelser Inserater, der kun i ringe Udstrækning kan faa Plads i Bladet.»¹⁹⁶ Dette var 29. september. Ifølge innsenderen hadde Karlstadoverenskomsten vekket en harme utover bygdene i amtet. Innsenderen skrev videre at siden Norge nå måtte leve med konsekvensene av avtalen burde en i det minste kunne bli kvitt kongedømmet:

[d]enne ikke farefulde og for vort lille fattige Land altfor kostbare Luxus! Dette lyder overalt paa disse Kanter. Alle venter og kræver, at Stortinget hverken kan eller vil trække nogen Afgjørelse i denne Sag, før Folket er hørt.¹⁹⁷

I Stortingets offisielle aktstykker fra 1905 omhandler kapittel 50 innsendte resolusjoner angående Norges framtidige statsform.¹⁹⁸ Alle resolusjonene jeg går gjennom på de neste sidene er hentet fra lokalavisene, men de er også blitt jamført med kapittel 50. De ble med andre ord mottatt av Stortinget. Aktstykkene sorterer resolusjonene på en måte jeg finner ryddig og som jeg velger å benytte. Inndelingen kategoriserer resolusjonene i kongevennlige resolusjoner og folkeavstemningsvennlige resolusjoner. Disse to kategoriene er igjen fordelt på to underkategorier: Opprop som gir tilslutning til allerede fattede resolusjoner og spontane resolusjoner.¹⁹⁹

I 1905 anklaget både høyre- og venstrepressen sine motstandere for å gi tilslutning til fattede resolusjoner. Begge hadde til dels rett i sine anklager, for det ble sendt oppfordringer fra sentralt hold i Kristiania fra begge sider som oppfordret til protest mot Karlstadoverenskomsten eller å oppfordre Stortinget til kongevalg straks. *Fædrelandsvennen* trykte for eksempel en liste over kongevennlige næringsforeninger i hovedstaden som adresserte Stortinget.²⁰⁰ *Farsunds Avis* prentet et telegram fra et knippe Kristiania advokater som bestilte «Protest-Laving» mot Karlstadoverenskomsten over hele landet. Basert på disse advokatenes kobling til Konow (H) og Castberg kan de betegnes som Karlstadstormere.²⁰¹

¹⁹⁶ -d. (1905, 29. september.) Stemningen paa Landsbygden. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

¹⁹⁷ Sst.

¹⁹⁸ Heiberg, 1906: s. 672-685.

¹⁹⁹ I kapittel 50 omhandler del I adresser fra sentralstyrene til banker og interesseforeninger for næringslivet som krevde kongevalg straks samt de som støttet dette. Del II omhandler adressen fra Arbeiderpartiets sentralstyre som krevde folkeavstemming straks og de som støttet dette. Del III omhandler spontane adresser fra folkemøter og foreninger som støttet kongevalg straks. Del IV omhandler spontane adresser fra folkemøter og foreninger som krevde folkeavstemming om statsformen.

²⁰⁰ Redaksjonen. (1905, 5. oktober) Den Adresse. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁰¹ Redaksjonen. (1905, 6. oktober) Protest-Laving. Bestilt fra Kristiania. *Farsunds Avis*, s. 1.

Basert på slik anklager og på de fattede resolusjonene i hovedstaden er det tydelig at ingen av de lokale resolusjonene oppstod spontant, men de var deler av en trend. Forskjellen lå i om resolusjonene var et direkte svar på, eller kopiering av andre resolusjoner. Først vil jeg analysere resolusjonene fra landsbygdene, deretter resolusjoner fra de fire byene.

3.4.1: «Stemningen i Landsbygderne»

Medlemmer av Finslands kommunestyret inviterte innbyggerne til et folkemøte 3. oktober. Agendaen var forhandlingsresultatet fra Karlstad og statsformen. Reklamen ble trykt i flere aviser, blant andre *Fædrelandsvennen* og *Lister*.²⁰² På dette møte ble det vedtatt en todelt resolusjon til Stortinget. Første del kritiserte Karlstadoverenskomsten. Den la «[L]andet aabent og ubeskyttet» og burde ikke godkjennes av myndighetene. I andre del ble det rettet en bestemt henstilling til Stortinget om at folket måtte få gi sin stemme angående landets framtidige statsform «Kongedømme eller Fristat – enten ved folkeafstemning eller Valg af særskilt konstituerende Forsamling». Det ble ansett som utenkelig at folket skulle bindes til en statsform av styresmaktene uten å bli spurt. Oppmøtet var på over 100 «voxne Mænd og Kvinder, et efter Forholdene der meget talrigt Fremmøde».²⁰³

Jeg har registret ytterligere åtte resolusjoner fra landsbygdene som ble oversendt Stortinget i perioden 1. til 17. oktober. De fulgte det samme mønsteret som er skissert over: kritikk av forhandlingsresultatet fra Karlstad og krav om at folket måtte bli hørt om statsformen. Innsenderne var Bjellands kommunestyre,²⁰⁴ Hornes Venstrelag og Evje ungdomslag,²⁰⁵ et folkemøte med 150 deltagere fra Hægeland,²⁰⁶ Austad ungdomslag i Setesdal, et folkemøte med 400 deltagere på Iveland²⁰⁷ og folkemøter på Bjelland og i Øvrebø med henholdsvis 400 og 200 deltagere.²⁰⁸

Fem av folkemøtene oppgav som vi ser antall deltakere. Ved å ta innbyggertallet for disse fem bygdene slik det er oppgitt i folketellingen for 1900 og sammenligner er det tydelig at det var store frammøter. Innbyggertallet er det totale, både voksne og barn. På folkemøtene var det oppgitt at det kun var voksne. Av 771 innbyggere møtte over 100 voksne fram på Finsland, av 1816 innbyggere møtte over 400 fram på Bjelland, av 826 innbyggere møtte over 200

²⁰² *Fædrelandsvennen*. (1905, 29. september.) Folkemøde i Finsland. La folket bli hørt, før statsformen afgjøres. *Fædrelandsvennen*, s. 2; *Fædrelandsvennen*. (1905, 2. oktober.) Folkemøde i Finsland. La folket bli hørt, før statsformen afgjøres. *Lister*, s. 1.

²⁰³ Korrespondent. (1905, 4. oktober.) Stemningen i Landsbygderne. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁰⁴ Korrespondent. (1905, 9. oktober.) La Folket bli hørt. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁰⁵ Korrespondent. (1905, 10. oktober.) Stemningen i Landsbygderne. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁰⁶ Korrespondent. (1905, 17. oktober.) Folkeafgjørelse. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁰⁷ Korrespondent. (1905, 2. oktober.) Stemningen i Landsbygderne. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁰⁸ *Fædrelandsvennen*. (1905, 11. oktober.) Stemningen i landsbygderne. *Lister*, s. 2.

personer fram i Øvrebø, av 861 innbyggere møtte over 150 personer fram på Hægeland og av 1068 innbyggere møtte rundt 400 personer fram på Iveland.²⁰⁹ I disse innlandsbygdene skapte Karlstadoverenskomsten og folkeavstemning stort engasjement.

Den oppmerksomme leser vil sikkert legge merke til at jeg har tatt med resolusjoner som kom fra naboamtet Nedenes. Dette har jeg valgt å gjøre av to grunner. For det første stod disse artiklene på trykk i lokalaviser som hadde tilholdssted i Lister og Mandals amt. Lokale avislesere visste dermed om dem og kunne bli inspirert til lignende aksjoner. Det andre poenget er geografien. Meldingene fra Nedenes amt kom kun fra et fogderi: Sætersdalen Fogderi.²¹⁰ På samme måte kom resolusjonene fra landsbygdene Lister og Mandals amt kun fra et av fogderiene: Mandal Fogderi.²¹¹ Disse bygdene, Øvrebø, Hægeland, Finsland og Bjelland lå nordvest for Kristiansand og var nedre del av Setesdals dalføre. Evje, Hornes og Iveland ligger lenger nordøstover, i samme dalføre som strekker seg nordover i naboamtet. Som jeg skal komme tilbake til samsvarte dette med fordelingen av stemmer ved folkeavstemningen i november: det kom flest nei-stemmer fra disse områdene. Disse resolusjonene fra oktober tyder dermed på at republikanismen lå latent i disse områdene fra før av.

Folkemøtene signaliserer at det var skjedd en endring i den folkelige oppfattelsen av situasjonen. Forliket i Karlstad kan ha ført til at en senket skuldrene fordi den overhengende faren for krig var borte. Da kunne en begynne å konsentrere seg om andre saker. Som vi har sett tidligere i dette kapitlet og i forrige kapittel ble både venstrepressen og republikanerne i Stortinget lovet av statsminister Michelsen at statsformsspørsmålet ville bli brakt opp til diskusjon når tiden var moden. Derfor tyder resolusjonene på at mange følte tiden nå var inne. «Timandsforslaget» og oppfordringer fra Kristiania som hadde blitt offentliggjort i avisene i slutten av september forsterket denne følelsen. Det var på bygdene de første folkemøtene ble holdt, men de spredte seg til byene i amtet. I byene fikk folkemøtene en annen karakter.

3.4.2: Resolusjoner fra byene

I byene i Lister og Mandals amt var det hendelsesforløp som samsvarte i stor grad mellom dem. På den ene side ble det arrangert folkemøter som oppfordret til folkeavstemning om statsformen, men disse ble dårlig besøkt eller nedstemt. På den andre siden sluttet handels-,

²⁰⁹ Centralbureau, 1902: s. 25; 27.

²¹⁰ Centralbureau, 1902: s. 25.

²¹¹ Centralbureau, 1902: s. 27.

sjøfarts- og håndverksforeninger opp om resolusjoner fra hovedstaden som oppfordret Stortinget å gå til kongevalg straks.

Sjømannsforeningene i Kristiansand, Mandal og Farsund støttet opp om sentralforeningens resolusjon til Stortinget som oppfordret til kongevalg straks.²¹² Kjøpmannsforeninger og handelsforeninger mottok lignende oppfordringer fra hovedstaden. Kjøpmannsforeningen i Kristiansand gav sin tilslutning, men strøk setningen om å gå til kongevalg straks. I stedet oppfordret de Stortinget «om snarest at bringe Ro i Forholdene».²¹³ Handelsforeningen i Kristiansand ble også oppfordret av sentralstyret til å støtte kongevalg straks. Under møtet ble det en diskusjon om handelsforeningen burde uttale seg i politikk i det hele. Det hadde den aldri gjort før. Mot 1 stemme ble det bestemt å uttale seg, men hva? Flere var republikanere og kunne derfor ikke gi Kristianiaoppøpet sin tilslutning. Andre medlemmer, blant annet banksjef Mortensen mente at næringslivet trengte ro og det kunne hurtigst nåes ved kongevalg straks. Resultatet ble at handelsforeningen, mot 2 stemmer, sluttet opp om Kristianiaoppøpet.²¹⁴ I Flekkefjord mottok flere foreninger oppfordringer fra Kristiania om å oppfordre Stortinget til å gå til kongevalg straks. Bankene og handelsforeningen i byen gav sin tilslutning.²¹⁵ Totalt sendte 106 banker inn en felles resolusjon som oppfordret Stortinget til å gå til kongevalg straks for å unngå økonomisk krise. Av banker fra Lister og Mandals amt finner vi Christianssands Sparebank, Flekkefjords Sparebank, Mandals Sparebank, Privatbanken i Flekkefjord, Vanse Sogns Sparebank og Farsunds Sparebank.²¹⁶

De foreningene vi har sett på til nå sendte alle inn resolusjoner som oppfordret til kongevalg straks. Felles for bankene, kjøpmannsforeningene og sjømannsforeningene var at de hadde økonomiske interesser å forsvare. I tillegg stod de som regel på arbeidsgiversiden. Andre yrkesgrupper var mer splittet angående statsformsspørsmålet. Felles for disse andre var at de som regel stod på arbeidstakersiden.

Kristiansands arbeidere ser ut til å ha vært blant de første til å engasjere seg. «Centralstyret» for 13 fag- og arbeiderforeninger sendte en enstemmig adresse til Stortinget som sa at folket måtte bli hørt før statsmaktene fastsatte statsformen. Ifølge *Fædrelandsvennen* skjedde dette

²¹² Redaksjonen. (1905, 9. oktober.) Resolutionsmødet. *Lister*, s. 2; Korrespondent. (1905, 9. oktober) Sjømannsforeningen. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 6. oktober.) Mandal. Til eftertanke. *Lindenes*, s. 2.

²¹³ Korrespondent. (1905, 6. oktober) Kristianssands Kjøpmannsforening. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²¹⁴ Korrespondent. (1905, 7. oktober) Adressen til Stortinget. Handelsforeningen. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²¹⁵ Korrespondent. (1905, 7. oktober) Bestilte adresser. *Agder*, s. 2; Korrespondent. (1905, 9. oktober) Fra Flekkefjord. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Korrespondent. (1905, 10. oktober) Handelsforeningen. *Flekkefjords Posten*, s. 2; Korrespondent. (1905, 10. oktober) Herværende Banker. *Flekkefjords Posten*, s. 2.

²¹⁶ Heiberg, 1906: s. 681ff.

7. oktober.²¹⁷ Dette stemmer ikke når jeg sammenligner med de offisielle aktstykkene fra 1905. Ifølge dem mottok Stortinget denne en måned tidligere, 7. september. Den var da plassert som tilslutning til den republikanske resolusjonen fra Arbeiderpartiets sentralstyre.²¹⁸ Kristiansands organiserte arbeidere stilte seg med andre ord lojalt bak Arbeiderpartiet.

«Fællesforeningen for Haandværk og Industri» i Kristiania sendte ut telegram som oppfordret lokalforeninger om å slutte seg til deres adresse som oppfordret Stortinget å gå til kongevalg straks. Håndverksforeningen i Mandal støttet sentralstyrets resolusjon.²¹⁹ I Flekkefjord valgte håndverksforeningen å henlegge saken.²²⁰ «Kristianssands Haandværkerforening» avviste fellesforeningens resolusjon og svarte at «det eneste riktige under de nuværende Forhold vil være at Vælgerfolket blir spurgt, før nogen afgjørende Bestemmelse træffes om Statsformen». Dette meldte både *Christianssands Tidende* og *Fædrelandsvennen*.²²¹

Jeg har nå gjennomgått alle de resolusjonene som foreninger og interesseorganisasjoner sendte inn til Stortinget. Det som går igjen er at foreninger som representerte ledelsen i bedrifter og selvstendig næringsdrivende med store økonomiske interesser ønsket kongevalg straks. Arbeidstakere og selvstendig næringsdrivende, slik som håndverkere, var mer åpne for folkeavstemning om statsformen. Mønsteret som avtegner seg er at jo større økonomisk interesser en hadde jo større var sjansen for at en gav sin støtte kongevalg straks. Denne tesen blir underbygget av hendelsene ved de to folkemøtene som ble organiserte i Farsund og Mandal. Hendelsesforløpet i Mandal er såpass interessant at det blir behandlet i en egen del. Først vil jeg kort gjengi møtet i Farsund.

Akkurat som folkemøtene på bygdene skulle det diskuteres to ting i Farsund:

Karlstadoverenskomsten og statsforfatningen. Arrangørene anbefalte republikk.²²² Bare rundt 70 personer møtte opp og det ble skyldt på den korte tidsfristen. Etter innledende foredrag av redaktør Nyvold fra *Lister* og sakfører Abrahamsen om henholdsvis Karlstadoverenskomsten og folkets rett til å bli hørt i statsformsspørsmålet ble to resolusjoner lagt fram til avstemning. Den første resolusjonen uttrykte misnøye over Karlstadoverenskomsten, men i moderate

²¹⁷ Innsendt. (1905, 9. oktober) Folkeafgjørelse. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²¹⁸ Heiberg, 1906: s. 675.

²¹⁹ Redaksjonen. (1905, 6. oktober.) Mandal. Til eftertanke. *Lindesnes*, s. 2.

²²⁰ Korrespondent. (1905, 7. oktober) Bestilte adresser. *Agder*, s. 2; Korrespondent. (1905, 9. oktober) Fra Flekkefjord. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Korrespondent. (1905, 10. oktober) Handelsforeningen. *Flekkefjords Posten*, s. 2;

²²¹ Heidn, Carl. (1905, 5. oktober) Fra Haandværkerforeningen. *Christianssands Tidende*, s. 2; Heidn, Carl. (1905, 5. oktober) Vælgerfolket bør høres. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²²² Redaksjonen. (1905, 4. oktober.) Opmærksomheden. *Lister*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 4. oktober.) Almannamøde. *Lister*, s. 2.

former. Flere tilhørere hadde da reist seg og gått. Sakfører Abrahamsen la deretter fram neste resolusjon: «Mænd og kvinder, samled til møde i Farsund den 4de oktober 1905, hævder folkets ret til selv at afgjøre landets fremtidige regjeringsform». Denne ble vedtatt med 46 mot 6 stemmer. Møtet ble omtalt som vellykket hvis en så bort fra det dårlige oppmøtet.²²³

Folkemøtet i Farsund ble holdt to dager før sjømannsforeningen i Farsund holdt sitt møte hvor de vedtok å støtte kongevalg straks. Etter sjømannsforeningens møte bemerket *Lister* at:

Der kunde nævnes flere, der onsdag stemte for, at folket skulde høres, før statsformen fastsloges, men som fredag anmodet statsmagterne om straks paa egen haand at bringe sagen til afslutning. Ja, fredagsmødets leder, sjømandsforeningens formand, var sogar en af disse. Det er overbevisningsmænd, som der staar respekt af.²²⁴

Sjømannsforeningens formann var skipsreder og dampskipsekspeditor Richard Buch jr. (1853-1947). Han var formann i foreningen i 23 år og hadde bakgrunn fra skipsfart, kolonial- og skipshandel. Han var også tysk konsul og ridder av den prøyssiske kronorden.²²⁵ Farsunds sjømannsforening var en toppstyrt forening hvor skipperne og skipsredere utgjorde medlemsmassen.²²⁶ De hadde dermed store økonomiske interesser og det er derfor ikke uforståelig at de støttet sentralforeningens oppfordring. Buch jr. var også medlem av Farsunds Sparebanks styre og var blant underskriverne på bankenes landsopprop.²²⁷ Vi ser her tydelig hvordan økonomiske interesser overstyrte et følt behov for å la statsformen komme under debatt. I Mandal fikk de samme følelsene større konsekvenser.

3.4.3: «Møde paa Fritun»

Innbyggerne i Mandal og omegn ble invitert til møte på «Fritun» onsdag 4. oktober for å vedta en henvendelse til Stortinget om folkelig avgjørelse av Norges framtidige statsform. Invitasjonen var undertegnet av P. Ihme Jaabæk, S. Skjævesland og O. A. Øverland.²²⁸ I *Lindenes* kunne en lese et innlegg fra de samme personene hvor det understrektes at grensefestningene nå var tapt som følge av Karlstadoverenskomsten og ingen videre «protesteri» og «revolutionsvæsen» var til nytte. En måtte derimot ta opp kampen som enda

²²³ Redaksjonen. (1905, 6. Oktober.) Almannamødet. *Lister*, s. 2.

²²⁴ Redaksjonen. (1905, 9. oktober.) Principmænd. *Lister*, s. 2.

²²⁵ Seland, 1967: s. 348f.

²²⁶ Abrahamsen & Larsson-Fedde, 2001: s. 173.

²²⁷ Heiberg, 1906: s. 684.

²²⁸ Jaabæk, P. Ihme. Skjævesland, S. og Øverland, O. A. (1905, 2. oktober.) Møde på Fritun. *Lindenes*, s. 2; Jaabæk, P. Ihme. Skjævesland, S. og Øverland, O. A. (1905, 3. oktober.) Møde på Fritun. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

kunne vinnes «og hvor det netop er paa tide for vælgerne at si fra: **Om afgjørelsen af statformen.**»²²⁹

Møtets arrangører og dets lokasjon fulgte venstreagitasjonens tradisjon i mandalsområdet.²³⁰ «Fritun» lå på Skinsnes og var kommunelokale for Halse og Harkmark.²³¹ Skinsnes ligger øst for elven Marna som deler Mandal i to. Kun de nedre deler av Skinsnes, Malmø, tilhørte byen den gangen. Resten av neset lå under Halse og Harkmark.²³² Organisatorene var personer fra byens randsone. Olav Andersen Øverland hadde bosted på Mortensbo på Ihme og var lærer og bonde. Han kom fra Finsland. Per Ihme Jaabæk var lokal bonde. Svenke Skjæveslnad, originalt fra Øyslebø, bodde på Berge i Halse og Harkmark og var også bonde.²³³

Det møtte opp ca. 100 personer på «Fritun». Øverland fikk ansvaret som ordstyrer. Han innledet med et lengre historisk foredrag om hvorfor det nå var viktig å sikre freden lengre enn de 10 årene Karlstadoverenskomsten sa. Det ville bli gjort ved å sikre Norges nøytralitet, garantert av stormaktene. Taleren visste ikke for sin del om det var republikk eller kongedømme som best ville sikre dette, men «[R]etten til at bestemme vor fremtidige Forfatning maa nu være hos det norske Folk».²³⁴ Hvis det nå var slik at Stortinget måtte velge konge for «at faa ordnede Forholde» ville de gjøre det, men «timandsforslagets» menn måtte jo også kjenne forholdene. De fant ikke at forholdene krevde kongevalg straks. Arrangørene av møtet ville derfor gjerne støtte «de 10» sitt forslag, konkluderte Øverland.²³⁵

Mange tok deretter ordet. Noen ville stille seg bak forslaget, men majoriteten ville ikke støtte noe som gav støtte til «de 10». Man trengte ro i landet, ikke innby til «Splittelse og Spektakkel». Konsul Jens Bugge kunne ikke støtte arrangørene fordi det ville være å undergrave de «ualmindelig dygtige» myndighetene. De visste hva de gjorde. Til og med Bjørnstjerne Bjørnson ville beholde monarkiet selv om han fortsatt var republikaner i sitt hjerte. Redaktør Løvdal fra *Lister og Mandals Amtstidende* stilte seg bak dette og roste

²²⁹ Uthevelsen er gjort i kilden, Jaabæk, P. Ihme. Skjævesland, S. og Øverland, O. A. (1905, 2. oktober.) En innsender skriver. *Lindenes*, s. 2.

²³⁰ Duoan A. O. Øverland og Tørresen Ihme var engasjerte venstremenn i mandalsområdet. De var for eksempel arrangørene av Venstres 17. maitog i 1897. Dette var midt under flaggstriden og venstretoget stilte med rene flagg. Da de møtte Høyres 17. maitog som bar unionsflagg hilste de venstreflokken ved å stemme i med kongesangen. Venstretogets startsted var «Fritun» på Skinsnes. B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 272.

²³¹ B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 141.

²³² B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 42f.

²³³ Avansert personsøk på P. Ihme Jaabæk, S. Skjævesland og O. A. Øverland i Digitalarkivet, 2018, <https://digitalarkivet.no>. Lastet ned 9. mars 2018.

²³⁴ Redaksjonen. (1905, 5., 7. og 10. oktober.) Mandal. Mødet paa «Fritun». *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

²³⁵ Sst.

regjeringen for å ha valgt det minste av to onder i Karlstad. Han ville ikke stille seg bak et forslag som kunne velte regjeringen og åpne dørene for Castberg, Konow og Stang.²³⁶

I løpet av møtet ble det stilt tre forslag til vedtak. Det første var arrangørens forslag som lød: «Indvaanerne af Mandal og Omegn samlet til Møde paa «Fritun» udtaler, at nu er det Norges Folk, som har at bestemme Statsforfatningen.»²³⁷ Det andre forslaget ble stilt av J. P. Jørgensen og impliserte kongevalg straks. Politimester Kastrud stilte et tredje motforslag: «Forsamlingen finder ikke Grund til at rette nogen henvendelse til Statsmyndighederne nu at optage Forfatningsspørgsmaalet under Behandling.» Politimesterens forslag ble vedtatt med stort flertall og da bortfalt de to andre forslagene.²³⁸

Møtet vakte forargelse hos redaktør Nygaard i *Lindenes* av to grunner. For det første hadde en del av Mandals «forfatningstro» og «næringsdrivende» i stillhet mobilisert seg i forkant og møtt mannsterke opp på «Fritun». De fulgte ifølge ham «den fra høirehold i hovedstaden udsendte «næringsdrivendes adresse»». Dermed var det mulig å stille to motforslag, et som ville ha kongevalg straks og et som ikke ville gjøre noen verdens ting. Nygaard uttrykte skuffelse over at politimesteren lot sin myndighet spille inn. «Dette sidste forslag, det eneste, der kom under votering, vedtoges mod ganske faa stemmer».²³⁹

Det andre som provoserte Nygaard var det som hendte i etterkant av møtet på «Fritun». Konsul Bugge hadde ved to andre anledninger, som medlem av sjømannsforeningen og av håndverkerforeningen, stemt for resolusjoner som oppfordret Stortinget til kongevalg straks.

Og akkurat ligedan har en større del af Fritun-mødets deltager gjort. Paa offentlige folkemøder gjælder det altsaa at berolige folkestemmningen ved **ikke at vedta nogenslags henvendelse**. I mere eller mindre ubemerkede korporationsmøder tar man derimod som «næringslivets mænd» sin mon igjen ved at stemme baade der og der.²⁴⁰

Hendelsesforløpet i Mandal ser ut til å stemme med det Nygaard beskrev. Møtet ble arrangert av personer fra byens periferi og omland, men ble «kapret» av Mandals næringsdrivende borgere. Den ene av forslagstillerne, Jørgen Peter Jørgensen, var for eksempel en sentral person i Mandals offentlige liv som samlagsbestyrer, agent, dampskipsekspeditør og som innehaver av Mandals Telefonselskap. Han hadde også en rekke kommunale verv.²⁴¹ Konsul Jens Bugge var også blant byens elite gjennom sine stillinger som konsul og skipsreder i

²³⁶ Sst.

²³⁷ Sst.

²³⁸ Sst.

²³⁹ Redaksjonen. (1905, 6. oktober.) Mandal. Til ettertanke. *Lindenes*, s. 2.

²⁴⁰ Uthevelsen er gjort i kilden, Sst.

²⁴¹ B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 275.

rederiet Bugge og Co.²⁴² Bugge hadde med andre ord helt klart økonomiske interesser av å få «ordnede forhold».

3.4.4: Tolkning av folkemøtene og resolusjonene

Som min analyse viser kan vi slå fast en ting: Det var forskjellig holdning til statsformsspørsmålet i byene og på bygdene. Rent overfladisk utgjør forskjellen om en tok stilling til vedtatte resolusjoner eller ikke. I bygdene ser det ut til å ha oppstått en mobilisering etter Karlstadoverenskomsten var kjent og en fikk høre om «timandsforslaget». De følger et likt mønster på bygdene: høyt oppmøte og todelt resolusjon. Denne likheten tyder på at de lot seg inspirere av andre eller at de svarte på et kall fra hovedstaden, selv om de i streng forstand ikke gav tilslutning til vedtatte resolusjoner. Lokalavisene har dessverre lite informasjon om disse møtene. De oppgir som oftest ikke hvor mange som stemte for eller imot, bare at det ble vedtatt. Dette kan gi falskt inntrykk av enighet. I tillegg antyder enkelte av disse folkemøtene om sosialt press. Kommunestyre var for eksempel involvert ved to av dem. Også den store ansamlingen av mennesker på bygdene kan ha utøvd sosialt press og kvelt disens. Hvis en derimot sammenligner disse områdene med valgresultatet fra folkeavstemningen i november så var dette områder med høyt nei-flertall. Dermed kan det tyde på at enigheten faktisk var reell.

Annerledes var det i byene. Dårlig tid kombinert med en sterk næringsstand som hadde blitt mobilisert gjorde at agitasjonen for folkelig avgjørelse i statsformsspørsmålet ikke fikk samme gjennomslag. Også her kan det tenkes at sosialt press spilte inn og kvelte dissens siden mange av de næringsdrivende samtidig var ledende sosiale skikkelser. Det var i hvert fall tilfellet i Mandal. Nå må en ikke trekke den slutning at det å ønske en folkeavstemning om statsformsspørsmålet var det samme som å ønske republikk. Det kan tenkes at monarkister også mente at velgernes vilje måtte bli hørt i dette spørsmålet. Men flere av folkemøtenes arrangører anbefalte republikk slik som Nyvold og Abrahamsen i Farsund.

Folkemøtet i Mandal er et godt eksempel som illustrerer de mange lagene av konfliktlinjer mellom sentrum og periferi som krysset hverandre i debatten om det skulle holdes folkeavstemning om statsformen. Arrangørene kom fra byens randsone og fra den nedre del av det sosiale sjiktet. Altså både fra horisontal og vertikal periferi. Det var bønder, venstredaktører og lærere som agiterte for folkeavstemning om statsformen, inspirert av

²⁴² B. Slettan & Lindseth, 2006: s. 240; 275.

«timandsforslaget» fra hovedstaden. Deres forsøk ble torpedert av en konservativ næringsstand fra Mandal som også var blitt mobilisert fra sentralt hold i hovedstaden.

Ved å oppsummere de resolusjonene jeg har gjennomgått som ble oversendt Stortinget fra Lister og Mandals amt vises sentrum-periferi mønsteret. Av de ti resolusjonene som svarte på tilsendte resolusjoner fra sentralt hold var åtte for kongevalg straks. Disse ti resolusjonene kom utelukkende fra byer. De to som var for folkeavstemning tilhørte Kristiansands arbeidere og Kristiansands håndverksforeningen, hvor sistnevnte talte sentralstyrer midt imot.

Av de spontane oppropene var ti av dem for folkeavstemning og av disse kom ni fra landsbygda. Generelt vil jeg derfor konkludere at det var ønske på landsbygda for folkeavstemning om statsformen, mens næringslivet i byene stilte seg bak sentralforeningene og ønsket monarkiet. Dette impliserer en perifer karakter til republikanismen gitt at de som ønsket folkeavstemning var republikanere.

3.5: Pragmatiske monarkister og ideologiske republikanere

I forrige kapittel introduserte jeg begrepsparet ideologisk republikaner og pragmatisk monarkist som en forklaringsmodell på hvorfor sentrale personer valgte monarkiet som statsform. I denne delen skal jeg utforske disse begrepene dypere med en case-studie. Betydningen av at kjente republikanere skiftet standpunkt i 1905 er sentralt for å forstå hvorfor monarkiet vant. På samme tid blir en litt mistenksom: visste sentrale politikere som skiftet standpunkt noe velgerne ikke visste, eller var de så prinsipløse som deres republikanske motstandere hevdet? Jeg mener at en forståelse av hvorfor selverklærte republikanere skiftet standpunkt bedre kan belyse hvorfor republikanismen fikk så liten oppslutning totalt sett.

De pragmatiske monarkistenes grunner til å forkaste republikken viser en sentral del av den lokale republikanismens karakter. Republikanismen og nasjonalismen, gjennom selvstendighetskravet, var to sider av samme sak. Da unionsbåndet ble brutt forsvant hovedgrunnen for mange til å være republikanere. Casestudiet jeg har valgt baserer seg på debatten mellom redaktør Seland og stortingsmann Bernhard Hanssen, hvor førstnevnte forble republikaner mens sistnevnte valgte monarkiet. For det første utfoldet debatten seg i den lokale pressen hvor begge var markante skikkelser. For det andre har debatten et sentrum-periferi perspektiv siden den ene var i Kristiania mens den andre var i Flekkefjord. For det tredje viser debatten en dualisme innenfor den republikanske bevegelsen som er skillet mellom idealisme og prinsipp.

3.5.1: Fredsvenn og republikaner

Blant avisredaktørene i Lister og Mandals amt i 1905 opplevde ingen større drama enn redaktør Seland i *Agder*. Torsdag 26. oktober opplyste en liten notis under overskriften «Agder» følgende: «Ingvald Seland fratræder hermed ledelsen af «Agder» forsaavidt det politiske stof angaar. Indtil videre redigere han fremdeles det lokale og nyhedsstoffet.»²⁴³ Svaret på hvorfor redaktør Seland gikk av gav han selv en uke senere:

«Der siges» saa meget, at jeg forstaar jeg skylder sandheden og mig selv at oplyse HVORFOR jeg er fratraadt den politiske ledelse af «Agder». Grunden er kort og godt den: Da jeg ikke med mit navn vilde indestaa for alt, hvad den, der eier den afgjørende indflydelse i A/S Agder fandt burde være bladets politik, fratraadte jeg – forsaavidt efter eget ønske.²⁴⁴

Eieren av A/S Agder som Seland her henviste til var stortingsmannen Bernhard Hanssen (1864-1939) som hadde vært redaktør i *Agder* på 1890-tallet.²⁴⁵ Da Seland overtok som redaktør i 1901 var det ikke som eeneier. *Agder* var blitt gjort om til et aksjeselskap hvor stortingsmann og skipsreder Hanssen hadde aksjemajoriteten.²⁴⁶ I sin tid som redaktør hadde Hanssen uttalt seg som republikaner:

Hvad vi vil, er et selvstændig Norge, ligestilt med Sverige og helt forent med dette land i forsvar og toldpolitik. Kongedømmet er det ikke saa farligt med, dets dage er saa aligevel snart talte i Europa, og den republikanske regjeringsform er fuldt saa god som den monarkiske.²⁴⁷

Dette ble skrevet av Hanssen lillejulaften 1892 og var nok et innlegg i kjølvannet av kong Oscars II sanksjonsnektelse av konsulatloven den sommeren.²⁴⁸

Dette eksemplet vitner om trekk ved Hanssens republikanisme: Den var ikke anti-monarki, men anti-Bernadotte. Norges underdanige rolle i unionen førte til at statsformen ble en opposisjonsideologi for republikanere som Hanssen. Alt dette ble endret i 1905. Hanssen var blitt det jeg kaller pragmatisk monarkist. Han kunne også blitt betegnet som situasjonsbestemt monarkist, men denne betegnelsen impliserer etter mitt skjønn en svak overbevisning som fort kan endres. Jeg finner derfor «pragmatisk» mer passende fordi Hanssen etter hvert vektla det praktiske i å la landet fortsette med samme statsform som før, og disse argumentene grep dypere en rent situasjonsbestemte forhold som kunne endres over natten. Dette nye synet førte til at Hanssen brukte «sin avis» som politisk talerør for sitt nye syn for å overbevise sine velgere, noe som igjen førte til at idealisten og republikaneren Seland gikk av.

²⁴³ Redaksjonen. (1905, 26. Oktober.) «Agder». *Agder*, s. 2.

²⁴⁴ Seland, Ingvald. (1905, 2. november.) Klarhed. *Agder*, s. 2.

²⁴⁵ Jensen, 1997: s. 91.

²⁴⁶ Jensen, 1997: s. 121f.

²⁴⁷ Bernhard Hanssen, sitert i Jensen, 1997: s. 107.

²⁴⁸ Nerbøvik, 1999: s. 198.

Forandringen i synet på statsformen må ha kommet sent og relativt plutselig for stortingsmann Hanssen. Under stortingsdebatten om Bernadottetilbudet den 6. juni uttalte Hanssen at «Ogsaa jeg anser den republikanske regjeringsformen at være den, der passer best for vort land, og det er mig saart, at vi ikke nu skal kunne gennemføre den».²⁴⁹ Hanssen gav her uttrykk for at det selvstendige Norge burde være en republikk, men mye tyder på at Karlstadforhandlingenes resultat og Karlstadstormernes framtrede var med på å dytte Hanssen i monarkistisk retning.

Under stortingsmøtet mandag 11. september redegjorde regjeringen for foreløpig resultat i Karlstadforhandlingene. Da skrev Castberg i sin dagbok at Hanssen holdt en «lovtale over voldgiftstraktat og neutral zone. Det var en skuffelse, at «vor ven Staaff» havde vist saa liden forstaalelse af en ubegrænset voldsgiftraktats ønskelighed, men vi fik ta voldsgiftraktaten i den form, den bød os.»²⁵⁰ For Hanssen som var en svoren fredsvenn²⁵¹ var ikke de svenske kravene urimelige, tvert imot gode siden de ifølge hans syn sikret freden i Skandinavia.

Dette synspunktet fjernet ham stadig mer fra Castberg og Konows (H) fraksjon i Venstre. Dette ble gjort tydelig for all verden under debatten i Stortinget om godkjennelsen av Karlstadoverenskomsten én måned senere. Hanssens tale ble gjengitt i *Agder* og dekket hele førstesiden. Hanssen talte Karlstadstormerne midt imot: «Deres freds-ideal er **fæstninger** og **kanoner**, og de synes at have mere tillid til de fredstraktater, der skrives med blod.»²⁵² Hanssen framhever voldsgiftraktaten og den nøytrale sonen langs grensen, men sa at «den har en stor feil: den burde strukket sig fra Østersjøen til Atlanterhavet, fra Nordkap til Øresund og kanskje senere tat Danmark med!»²⁵³ Selv om overenskomsten var sårende for norsk nasjonalfølelse ville en forkastelse føre til mer skam og skade for Norge.

Karlstadstormernes angrep på avtalen forarget fredsvennen Hanssen. For ham var ikke høytflyvende begreper som ære og nasjonalfølelse verdt en krig. At freden ble sikret og varig var avgjørende. Hvordan henger så dette sammen med synet på statsformen? Ifølge kildene var Karlstadstormernes krigshissing såpass frastøtende for Hanssen at han ikke ville identifiseres med dem. Dette leder mot konklusjonen fra forrige kapittel om at Karlstadstormernes angivelige utilregnelighet smittet over på deres syn om statsformen. Dette er en viktig hypotese for å forklare det store frafallet av republikanere generelt, men passer

²⁴⁹ Castberg, 1953: s. 373.

²⁵⁰ Castberg, 1953: s. 481.

²⁵¹ Bernhard Hanssen var aktiv i Den Norske Fredsforening og hadde vært formann der samt redaktør av foreningens organ «Fredsbladet». Jensen, 1997: 115.

²⁵² Stortinget. (1905, 17. oktober.) Bernhard Hanssens tale i stortinget 9de oktober for godkjendelse af Karlstadoverenskomsten. *Agder*, s. 1.

²⁵³ Sst.

etter mitt skjønn kun delvis i Hanssens tilfelle. Som vi skal se stilte han seg for eksempel ikke negativ til «timandsforslaget», i hvert fall ikke i begynnelsen. Hva er forklaringen da? Nøkkelordet hos Hanssen er freden. Etter hva kildene forteller lå mye av forklaringen på Hanssens omvendelse nettopp i hans hjertebarne fredssaken. Hvilken statsform ville best sikre Norges nøytralitet og fred innad og utad også i framtiden? Til å underbygge denne påstanden analyserer jeg «brevvekslingen» mellom Stortinget og *Agder*.

3.5.2: Politisk uenighet i *Agder*

Allerede før Karlstadoverenskomsten var godkjent av Stortinget skrev Hanssen et stortingsbrev til «sin avis». Dette gav de første antydninger om at Hanssen hadde skiftet standpunkt. Først refererte han til en tidligere redaksjonell artikkel av Seland, «Spørg Folket!». ²⁵⁴ Hanssen var enig i Seland's standpunkt om at «folkets vilje er landets lov» og folket ville han høre. Derfor stilte Hanssen spørsmål ved Seland's påstand om at folk flest ønsket republikk. Var Seland representativ for den genuine folkeviljen? Hanssen uttrykte heller ikke irritasjon over ryktene om den danske prins Carls kandidatur slik som redaktør Seland. Derimot var han positivt innstilt. Hanssen mente at sterke forbindelser utad og respekt for stormaktenes interesser best sikret freden og selvstendigheten for Norge. ²⁵⁵ Videre trakk Hanssen fram «timandsforslaget», offentliggjort i forrige nummer av *Agder*. ²⁵⁶ Han var uenig i dets primære forslag: tiden var for knapp til å innkalle til grunnlovgivende forsamling alt i november. Hanssen stilte seg derimot positiv til det subsidiaere forslaget: Å utsette spørsmålet til stortingsvalget i 1906 og dermed gjøre forfatningsspørsmålet til en del av valgkampen. Hanssen var likevel usikker. Han var ikke sikker på om Norge stod fritt til å velge statsform på grunn av internasjonale hensyn. I tillegg kunne en «meget skarp forfatningskamp» ha sine betenkeligheter. ²⁵⁷

Seland besvarte dette stortingsbrevet i nabospaltene. Han skrev at «vi ikke undervurderer Europas velvilje. Tevertimod.» Seland fryktet derimot at «vore statsmænd» satte for mye tillit til stormaktene. Den nasjonale kraften i folket som ble vekket sommeren 1905 måtte ikke svekkes, men settes i arbeid. Seland vektla at det var rent norske anliggende hvilken statsform en ønsket og derfor «er det nødvendig at folket selv faar afgjøre forfatningsspørgesmaalet.

²⁵⁴ Seland, Ingvald. (1905, 26. september.) Spørg Folket! *Agder*, s. 1.

²⁵⁵ Hanssen, Bernhard. (1905, 3 september [sic, mener åpenbart oktober].) Lidt af hvert. *Agder*, s. 1.

²⁵⁶ Telegrammer. (1905, Lørdag 30. september.) Folkeafgjørelse af statsformen. *Agder*, s. 1.

²⁵⁷ Hanssen, Bernhard. (1905, 3 september [sic, mener åpenbart oktober].) Lidt af hvert. *Agder*, s. 1.

Lad det blive kongedømme eller republik.»²⁵⁸ Til sist sa Seland seg enig i Hanssens påstand om at en kunne trenge mer gunstige forhold for å avgjøre forfatningsformen, men:

Lad os dog engang lære at tro paa noget som er større end magterne. Vi er ikke, som Bjørnson skriver, sat af paa den aabne landevei. Vi er sat af i et af de herligste lande paa jorden. Og vi vil ikke hverken skandinavisme eller pan-germanisme. Lad os saa ikke stirre forlænge paa «vanskelighederne». Og brug dem for alt i verden ikke til at dysse det norske folk isøvn med. Vanskelighederne er skabte for at overvindes. Der er dog endnu noget af Espen Askelad-naturen tilbage i os.²⁵⁹

På grunn av denne debatten i avisens spalter begynte flere i Flekkefjordsområdet å bli usikre på stortingsrepresentantens standpunkt i statsformsspørsmålet. Derfor så Hanssen seg nødt til å utdype sitt standpunkt i et nytt brev. Under overskriften «Republik?» gjentok han sitt standpunkt i henhold til «timandsforslaget», men nå var Hanssen blitt langt mer skeptisk. Han hadde nemlig undersøkt, og dermed mistet sympatien til forslaget. Hanssen beskyldte dermed «timandsforslagets» menn for å begå mytteri: «Da sætter pludselig en del af besætningen en anden kurs uden at raadføre sig med den fungerende skibschef».²⁶⁰ Hanssen vektla statsminister Michelsens linje som var «en ting ad gangen» og understrekte at hvis landets sikkerhet og velferd kun kunne sikres ved kongevalg straks så fikk det bli det. Siden mange av de prinsipielle republikanere som både var i regjeringen og i Stortingets presidentskap arbeidet for kongevalg kunne dette tyde på at det var «vægtige grunde for hurtig afgjørelse». Det viktigste for Norge, påstod Hanssen, var ikke om en fikk kongedømme eller republikk siden en alt i praksis hadde folkestyre. Det viktigste var at Norge var befridd fra «UNIONS-kongemagten».²⁶¹

Her ser vi hva jeg mener er et annet hovedmoment som forklare Hanssens endrete holdning til statsformen. Da unionen ble brutt fikk en fjernet dens fremste symbol, kong Oscar II. Om tiden etter 7. juni påstod fritenkeren Johan Scharffenberg at mellom 80 og 100 representanter i Stortinget *prinsipielt* var for republikk.²⁶² I sine avhandlinger støtter både Ferkingstad og Brochmann denne påstanden siden den underbygges av andre kilder.²⁶³ Ferkingstad peker for eksempel på hvordan det svensk-norske kongehusets favorisering av Sverige fikk mange, til og med høyrefolk, til å vise republikanske sympatier.²⁶⁴ Nå er det forskjell på å være prinsipielt for republikk og å være ideologisk overbevist. Som jeg har vist i Hanssens tilfelle, og som Scharffenbergs angivelige «sommerrepublikanere» vitner om, var flere av de

²⁵⁸ Seland, Ingvald. (1905, 3 september (sic!, mener åpenbart oktober.)) Norge. *Agder*, s. 1.

²⁵⁹ Sst.

²⁶⁰ Uthevelsen er gjort i kilden, Hanssen, Bernhard. (1905, Lørdag 7. oktober.) Republik? *Agder*, s. 1.

²⁶¹ Sst.

²⁶² Ferkingstad, 1958: s. 49.

²⁶³ Ferkingstad, 1958: s. 49; Brochmann, 2014: s. 18.

²⁶⁴ Ferkingstad, 1958: s. 48.

prinsipielle republikanernes republikanisme uttrykk for en motstand mot Bernadottene og ikke til monarkiet som statsform.

Seland var hva jeg vil kalle en ideologisk republikaner. Han viste for eksempel liten forståelse for de pragmatiske monarkistenes fremste argument. I den redaksjonelle artikkelen «Hvad det gjælder» blottlegger Seland det han mener er hovedgrunnen til at så mange falt republikanerne i ryggen. «Det kommer mere og mere tydeligt fram, at det ikke først og fremst er kongedømmet, heller ikke den danske prins, men – saa underlig det kan høres – den engelske prinsesse de kjæmper for, vore gode monarkister.»²⁶⁵ Som vi har sett i kapittel 2 ble det lagt stor vekt på at Norges anerkjennelse best kunne sikres gjennom stormaktsstøtte og da helst engelsk. Seland's observasjon vitner dermed om hvor opplagt dette var. Seland hevdet på sin side at det ikke var hos «magterne», men gjennom Gud og nordmennes egen kraft en måtte bygge det nye selvstendige Norge. På et punkt sa Seland seg enig med Hanssen, men var uenig i veien dit: «Det vi trænger er neutralitets- og voldgiftsaftaler. De faar vi lige godt uden nogen «repræsentant i kongernes raad»». ²⁶⁶ Seland mente på bakgrunn av dette at republikken derfor var den statsformen som passet best for landet.

«Indførsel af republik med simpelt flertal?» er overskriften på det siste brevet Hanssen sendte til *Agder* før Seland trakk seg som politisk redaktør. Han tok ikke opp nye momenter, men gikk i dybden på etablerte argumenter. Hanssen holdt fast ved at grunnloven fortsatt bestod og derfor var ikke simpelt flertall nok til å endre statsformen. Det krevde minst 2/3 flertall. Hanssen vektla faren ved å vike fra dette prinsippet. «Sæt nu, at vi det ene aar med simpelt flertal indfører republikken -, om 3 eller 6 aar kan da med ligesaa stor ret et nyvalgt storting, med eller uden folkeafstemning forandre forfatningen i socialistisk retning eller – gjenindføre monarkiet.»²⁶⁷ Hanssen uttrykte tvil over at folket faktisk ønsket å endre statsformen. Han henviste til det republikanske folketøget i Kristiania som han selv observerte fra Stortingets vindu. Det var ifølge Hanssen langt mindre enn den republikanske agitasjonen skulle tilsi. Ifølge Hanssen skapte dette toget et mindre godt inntrykk på Stortinget, og i tillegg mistet «timandsforslaget» stadig mer sympati i stortingskretsene. «Nødvendighedens krav og folkets store flertals vilje preger med tydelighed og vægt mod afgjørelse straks og besættelse af den

²⁶⁵ Seland, Ingvald (1905, lørdag 7. oktober.) *Hvad det gjælder. Agder*, s. 2.

²⁶⁶ Sst.

²⁶⁷ Hanssen, Bernhard (1905, torsdag 19. oktober.) *Indførsel af republik med simpelt flertal? Agder*, s. 1.

ledige trone (...) regjeringens proposition om at tilbyde prins Carl af Danmark Norges krone kan sandsyneligvis ventes i løbet af faa dage». ²⁶⁸

Dette stortingsbrevet vakte så stor begeistring at konkurrentavisen *Flekkefjords Posten* valgte å publisere det i sitt neste nummer. De føyde til:

[a]t de Synsmaader, som Hr. Hanssen fremholdt, ogsaa er de, som saavidt vi har bragt i Erfaring, er de gjældende her paa Stedet, ikke alene i Byen, men Ogsaa i Landdistrikterne. Man har gaaet ud fra, at naar Norge var anerkjendt, skulde Kongevalg uden Ophold finde Sted. At gaa frem paa anden Maade, vil blive betragtet som Brud paa 7de Junibeslutningens Forudsætninger og et Brud paa Grundloven, som det fremdeles holdes fast ved og som man ikke er berettiget til at tilsidesætte. De som nærer en anden Mening, er her i svært forsvindende Minoritet, om den overhovedet nu eksisterer. ²⁶⁹

Det ble ikke gitt noen eksplisitt reaksjon på dette brevet av redaktør Seland, men spaltene i *Agder* var i de neste par numrene preget av en dikotomi. Det var artikler som både talte for og imot republikk, for eller imot kongedømme, artikler som både talte for eller imot ny folkeavstemning. Den 26. oktober meldte som kjent Seland om sin avgang som politisk redaktør. Redaktør Seland valgte å gå av idet det ble tydelig at det ville komme en ny folkeavstemning. Sannsynligvis ønsket han å stå fritt til kunne agitere for overbevisning på lik linje med Hanssen. Fra nå av ble de redaksjonelle artiklene underskrevet med «A/S Agder» mens Seland underskrev sine med fullt navn.

3.5.3: To typer republikanere

På bakgrunn av debatten mellom redaktør Seland og stortingsmann Hanssen vil jeg påstå at det var to slags republikanere. Vi kan skille mellom et indre og et ytre lag av republikanere. De indre var de som var dypt overbevist i sin ideologi. Med ytre republikanere mener jeg de som i prinsippet støttet republikk, men som ikke var ubetinget knyttet til ideologien. I Hanssens tilfelle var han klart anti-Bernadotte, men ikke ubetinget anti-monarkisk. Dette vises ved at pragmatikk spilte inn. I Hanssens tilfelle ved at *kongeriket* Norges best sikret selvstendighet og fred gjennom forbindelser til stormaktene. Konflikten mellom Seland og Hanssen bar dermed preg av å være valget mellom idealpolitikk eller realpolitikk. Jeg støtter dermed Nerbøviks generelle analyse av valgkampen som konkluderte med det samme. ²⁷⁰

En kan spørre seg hvor representativ analysen av Hanssen og Seland er som eksempel. Det kan ha vært forskjellige detaljer og hendelsesforløp som førte til at republikanere som Hanssen, Berge eller Løvland valgte monarkiet. I denne analysen har jeg fokusert på Hanssen,

²⁶⁸ Sst.

²⁶⁹ Redaksjonen (1905, fredag 20. oktober.) Kongedømme eller Republik? *Flekkefjords Posten*, s. 2.

²⁷⁰ Nerbøvik, 1999: s. 213.

men essensen av årsakene til å velge monarkiet bunnet ut i pragmatisme.²⁷¹ Slik sett var det et valg mellom realpolitikk eller idealpolitikk. I siste instans valgte de monarkiet, uavhengig av grunn. Veiene ditt kan ha vært forskjellig, men resultatet ble det samme.

Felles for de «forhenværende» republikanerne var at de ble utsatt for angrep og anklager i den republikanske pressen før og under den korte valgkampen. Det ble bragt fram gamle sitater og artikler som viste hvor lite konsistente de var.^{272 273} Seland gikk ikke uventet lengst i anklagene og sa rett ut at «[D]et tabtes paa grund af førernes forræderi» og at «[D]ette folks førere er forførere». Til denne gruppen regnet han Løvland, Berge, Bjørnson og Sars.²⁷⁴ Seland regnet nok også Hanssen, selv om han ikke skrev det. Seland hadde ikke problemer med personer som satte monarkiet høyest. Til den gruppen regnet han statsminister Michelsen. Seland foraktet derimot pragmatiske monarkister:

Jeg skrev om dem, som siger sig fremdeles at være republikanere, som forsikrer os, at republikken er den mest ideelle statsform, at vi staar fuldstændig frit til alle sider, - og saa alligevel taler og stemmer for kongedømme. Disse som gennem en liden menneskealder har lært os om republikens ideal og kongedømmets løgn, - og som nu pludeslig falder republikanerne i ryggen.²⁷⁵

3.5: Oppsummering

I dette kapitlet har jeg fulgt en todelt kronologisk gjennomgang for å besvare hva som var forutsetningene for republikanismen og hvordan den påvirket og utfoldet seg forut for valgkampen om statsformen i Lister og Mandals amt i 1905.

I første del malte jeg med bred pensel og tegnet opp de lange linjene om forutsetningene for den norske og den «listerske» republikanismen. I sin politiske form stammet den fra Søren Jaabæk og var knyttet til Venstre. Den fikk også et nasjonalistisk-kulturell aspekt ved å bli

²⁷¹ Under stortingsdebatten om Norges statsform sa odelstingspresident Abraham Berge rett ut at han vektla pragmatikk. Han var fremdeles republikaner i sitt hjerte, men «jeg kan ikke i en saa alvorlig time som denne lade min stemmegivning helt være afhængig af: thi det er min pligt, og det mener jeg er enhver folkerepresentants pligt, at prøve det i dagen liggende spøragsmaal, den øieblikkelige situation, anvende sine evner saa godt, man kan, og se hvad der er for det foreliggende tilfælde er praktisk, hensigtsmæssigt, nyttigt. Heiberg, 1906: s. 812.

²⁷² Eksempler på dette er kritikken av Bjørnson og Løvland basert på deres uttalelser til den danske *Politiken* fra august 1905. Den gang hadde de påstått at nordmennene ønsket republikk: Telegrammer. (1905, 24. oktober) Bjørnson og Løvland den 15. august 1905. *Agder*, s.2; Telegrammer. (1905, 21. oktober) Bjørnson og Løvland den 15. august 1905. *Fædrelandsvennen*, s.2; Telegrammer. (1905, 23. oktober) Bjørnson og Løvland den 15. august 1905. *Lister*, s.2.

²⁷³ Også eldre pro-republikanske stykker ble brakt fram, for eksempel: Løvland, Jørgen i *Samtiden* 1902. (1905, 7. november) «Det jevne folkestyre som de i Aanden saa». *Fædrelandsvennen*, s. 1; Løvland, Jørgen i *Samtiden* 1902. (1905, 8. november) Da Ueland svor til Magisterens ord. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Sars, Ernst. (1905, 25. oktober) Professor Sars om Næringsliv og Politik. *Lister*, s. 2; Sars, Ernst. (1905, 25. oktober) Professor Sars om Næringslivet og Politiken. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Bjørnson, Bjørnstjerne. (1905, 11.november) Bjørnson i 1880 om kongedømmet. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Bjørnson, Bjørnstjerne. (1905, 31. oktober) Førere og Forrædere. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Bjørnson, Bjørnstjerne i *Verdens Gang* 11. mars 1881. (1905, 6. november) Kongedømmet. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

²⁷⁴ Seland, Ingvald. (1905, 31. oktober) Ærlighed. *Agder*, s. 2.

²⁷⁵ Seland, Ingvald. (1905, 2. november) Klarhed. *Agder*, s. 2.

knyttet til målbevegelsen og den frilynte ungdomsbevegelsen. Gjennom aktørperspektiv har vi sett hvordan sentrale personer som Torsvik kan sammenlignes med kristne emissærer som forkynte dette republikanske budskapet. I forlengelsen av dette viser de fire venstrelederne at de hadde en jaabækiansk arv, var tilknyttet ungdomsbevegelsen, eller andre politiske institusjoner. Dette forklarer deres ståsted i debatten, men gir samtidig et inntrykk av de strukturene de var en del av og dermed ble talerør for. På grunn av disse strukturene er de standpunktene som ble tatt i statsformsdebatten ikke overaskende.

Dette ble tydelig i andre del hvor jeg gikk tettere inn på det lokale forløpet til folkeavstemningen, sommeren og høsten 1905. Venstreavisene begynte sommeren 1905 å fremme en pro-republikansk agenda, men reaksjoner fra publikum uteblir. Etter hvert stilner også det republikanske kravet i pressen. Begivenhetene gikk så sin gang fra 7. juni til Karlstadforhandlingene. Alt tyder på at venstrepressen ble rådet til sensur fra høyeste hold med en forsikring om at statsformsspørsmålet ville bli drøftet når tiden var moden. Da republikanerne mente tiden var moden ble de møtt med en kald skulder.

Den lokale republikanske agitasjonen begynte for alvor etter at forhandlingsresultatet ble kjent og «timandsforslaget» ble fremmet i Stortinget. Dette synes å ha vært oppfattet som klarsignalet, og resolusjoner fra monarkister og republikanere ble sendt til Stortinget. Ved å kategorisere typen resolusjoner og plassere dem geografisk i regionen ser vi tydelig konturer av republikanske områder. Bygdene øst i amtet og inn i naboamtet via Setesdal krevde folkeavstemning i forfatningsspørsmålet. Flere av disse var også negative til forhandlingsresultatet og stilte seg dermed bak Karlstadstormerne. I byene ble det annerledes. I Flekkefjord, Farsund, Mandal og Kristiansand svarte lokale interesseforeninger for næring og skipsfart lydig på sentralforeningenes kall fra hovedstaden og forlangte kongevalg straks. I tillegg var det liten eller ingen oppslutning rundt republikanerne i byene. Møtet i Mandal ble sabotert, møtet i Farsund hadde liten oppslutning og i Flekkefjord fant ingen sted. Kun Kristiansand skilte seg ut ved at håndverksforeningen trosset sentralstyret, og den organiserte arbeiderbevegelsen stilte seg på Arbeiderpartiets republikanske side.

Fra et aktørperspektiv ser vi hvem som organiserte seg i de republikanske nettverkene. Det var venstrelederne, andre venstrefolk slik som lærer Øverland, og medlemmer av arbeiderpartiet og fagbevegelsen i Kristiansand. Det fantes både venstrerepublikanere og sosialdemokratiske republikanere, men engasjementet tyder på at førstnevnte var i flertall. Generelt vil jeg derfor konkludere at det var et ønske på landsbygda for folkeavstemning om statsformen, mens næringslivet i byene stilte seg bak sentralforeningenes krav om kongevalg.

Dette impliserer en perifer karakter til republikanismen gitt at de som ønsket folkeavstemning var republikanere.

Denne samme sentrum-periferi konflikten kom til uttrykk i debatten mellom Seland og Hanssen. Den ene var nær beslutningenes sentrum mens den andre stod utenfor. Viktigst, for å forstå hvorfor republikanismen ble svekket, var de to ulike formene for republikanisme disse to gav uttrykk for. Seland hadde blind tro på at republikken Norge ville takle selvstendigheten, båret oppe av Gud og folkets egen nasjonale kraft. Hanssen hadde en mer pragmatisk tilnærming. Norge trengte anerkjennelse for å sikre egen suverenitet, og denne kunne kun nåes ved å akseptere de politiske realitetene. Hvis Norge lettere fikk stormakten Englands sympati gjennom å velge monarkiet så var denne støtten langt viktigere enn styreformene. Som Hanssen selv påpekte var Norge allerede et folkestyre, uavhengig om statssjefen ble valgt eller var født til posisjonen. Dette gjorde det mulig å svelge en prinsipiell kamel. Hanssens republikanisme bar i seg preg av å ha vært en anti-Bernadotte ideologi, snarere enn anti-monarki. Dette momentet var nok gjeldende for mange «republikanere». Jeg nevnte for eksempel to republikanske fenomener fra 1892: Hanssens avisinnlegg og *Farsunds Republikanske Forening*. Begge disse var en del av selvstendighetskampen mot Sverige. Unionsbruddet ble derfor det verste som kunne hendt den norske republikanismen fordi da forsvant det republikanske grunnlaget for mange.

Også den sosiale posisjonen må ilegges vekt, både i dette og de andre tilfellene. En kan spørre seg hvem som hadde mest troverdighet for en avisleser: En stortingsmann eller en redaktør i en lokalavis? Denne betydningen kan ikke undervurderes. Det samme kan sies om resolusjonene. Hvem hadde mest tyngde i sitt syn: en republikansk bonde fra landsbygda eller en monarkistisk skipsreder i bystyret?

Som hovedkonklusjoner for dette kapittelet vil jeg hevde at det lokale forløpet gjenspeiler det nasjonale forløpet som er skissert i forrige kapittel. Republikanerne ble lovet å bli hørt når tiden var inne, men da debatten kom i gang igjen ble republikaneren på mange måter overkjørt. Folkeavstemning ble det, men det skjedde det ikke på republikanernes premisser. Slik ble valgkampen i forkant av folkeavstemningen innledet i Lister og Mandals amt. Hvordan denne valgkampen utartet seg i amtet er tema for kapittel 5.

Kapittel 4: De republikanske argumentene

4.1: Innledning

«Redaktør M. Løvdal, som fortiden gjennom sit blad ved lange artikler fra «Landsbladet», «Aftenposten» og «Ørebladet» stræver haardelig for den «ledigblevne trones» øieblikkelige besættelse».²⁷⁶ Dette skrev *Lindesnes* om sin konkurrent *Lister og Mandals Amtstidende*. Som sitatet illustrerer var den lokale agitasjonen influert av den nasjonale. Etter å ha gjennomgått de ni lokalavisene er det tydelig at de var knyttet opp mot den nasjonale diskursen om statsformen i 1905. Som vi ser var lokalavisene selv fullt klar over hva deres motstandere agiterte for og hvem de støttet seg på.

Lokalavisenes bruk av nasjonale- og internasjonale-aviser kan kobles sammen med Rokkans definisjoner av sentrum. I en alternativ definisjon sier Rokkan «... that the centre controls a greater share of the total communication flow in the system than any alternative location.»²⁷⁷ Ved å definere kontrollen av informasjonsflyt som sentrum blir lokalavisene selv en form for sentrum. De valgte hvilket stoff de publiserte, både fra andre aviser og fra innsendere. Som gjennomgangen vil vise var debatten i stor grad koblet til den nasjonale, og slik sett blir lokalavisene snarere et talerør for sentrum enn noe særegent. Sett i forhold til sine lesere var lokalavisene et informasjonssentrum. Det er denne koblingen dette kapittelet skal undersøke.

Spørsmålet dette kapittelet vil belyse er hva som kjennetegnet den republikanske agitasjonen nasjonalt og i hvilken grad den kom til uttrykk lokalt i *Lister og Mandals amt*. Deretter vil jeg analysere om den lokale republikanismen hadde særtrekk sette i forhold til den nasjonale.

4.2: Den nasjonale debatten

I sin hovedfagsoppgave analyserer Didrik Ferkingstad den republikanske agitasjonen på nasjonalt nivå, men analysen bærer preg av å være Kristiania-sentrert. Som kilder benytter Ferkingstad de store avisene i Kristiania samt brosjyrer og tidsskrift som ble spredt av republikanere i 1905.²⁷⁸ I sin gjennomgang av kildene kategoriserer Ferkingstad republikanernes hovedargumenter og denne inndeling velger jeg å gjengi siden den på en ryddig måte gjengir hovedtrekkene i den nasjonale debatten.

²⁷⁶ Redaksjonen (1905, 6. oktober) Mandal. Til eftertanke. *Lindesnes*, s. 2.

²⁷⁷ Kuhnle et al., 1999: s. 110f.

²⁷⁸ Av aviser og tidsskrifter benytter Ferkingstad 1905-årgangen av: *Dagbladet*, *Den 17de Mai*, *Norske Intelligenssedler*, *Social-Demokraten*, *Aftenposten*, *Morgenbladet*, *Verdens Gang*, *Den Norske Godtemplar*, *Menneskevennen* og *Samtiden*: Ferkingstad, 1958: s. 156.

Ifølge Ferkingstad var republikanernes prinsipielle syn, det som bar hele deres argumentasjon, folkesuvereniteten. Alle andre argumenter kunne kobles til dette.

Ferkingstads første kategori er nasjonalisme og kongemakt. Monarkistene hadde lansert slagordet «det nationale kongedømmet», noe som klang godt i flere grupper på grunn av den sterke nasjonalismen og nasjonalromantikkens forherligelse av norsk historie (jfr. kapittel 2). Republikaneren hadde vanskeligheter med å kontre dette sterkt nasjonalistiske argumentet, men trakk fram andre skyggesider ved monarkiet. Dynastiernes slektsforbindelser gav monarkiene en internasjonal karakter som førte til at fyrster ofte fremmet interesser som gikk på tvers av de nasjonale. I tillegg hevdet republikanerne at monarkiet hadde en trang til å hevde seg militært og at dynastiske særinteresser kunne føre landet ut på «krigerske eventyr», stikk i strid med folkets interesser. Derfor hevdet republikanerne at republikken var det beste alternativet siden den sikret fred gjennom nøytralitet og frihet fra dynastiske forbindelser.²⁷⁹

Ferkingstads andre kategori er demokrati og kongemakt. For republikanerne hadde uavhengighetskampen og kampen for utvidelsen av demokratiet vært to sider av samme sak og innførselen av republikk ville være kronen på verket. Monarkiet ville ikke bare innebære å gå i feil retning, men å krenke folkesuvereniteten. Republikanerne fryktet at den personlige kongemakten, som var blitt sterkt redusert etter 1884, ville bli forsøkt gjenvunnet av en ny konge. I det minste ville kongen utøve sterk innflytelse på sentrale politikere «bak scenen» uten å ha konstitusjonelle rettigheter til å gjøre det. Republikaneren fryktet også solidariteten mellom Europas fyrstehus ved at en eventuell konge kunne utøve press på Norge for å fremme egne interesser, støttet av mektige slektninger. I tillegg uttrykte republikanerne frykt for at norske monarkister ville støtte kongen i utvidelsen av den personlige kongemakten og at kongestasen ville korrumpere vanlige nordmenn.²⁸⁰

Ferkingstads tredje kategori er kongemaktens konservative karakter. Republikaneren hevdet at kongen ville bli en partikonge, en Høyre-konge og en «Kristianiafigur». Republikanerne mente at Kongen ville bli en støttespiller for de konservative og for næringslivet. Det var nok mange grosserere i hovedstaden som gikk rundt med en «hoffleverandør» i magen.

Monarkistene på sin side fryktet hva sosialistene ville få til i en republikk. Derfor var en

²⁷⁹ Ferkingstad, 1958: s. 10ff.

²⁸⁰ Ferkingstad, 1958: s. 12ff.

konge bedre siden han ville funger som en «bremse» i statsmaskineriet. En bremse mot hva, spurte republikanerne. «Kongsmennene er bagstræverflokket».²⁸¹

Ferkingstads fjerde kategori er arveprinsippet og hoffet. For mange republikanere var likhetsidealet viktig. En fryktet at innførsel av en kongeslekt ville være med på å øke klasseforskjellene i Norge i stedet for å bygge dem ned. I et kongedømme var man ikke medborgere, men undersåtter ble det påpekt. I denne sammenheng ble hoffet og «hofluften» et skjellsord fra den republikanske siden. Hoffet ble ansett for å være en institusjon for snobberi, dagdrivere og avmoralisering. Søren Jaabæks bok *Kongers og Kejseres Levevis* og Bjørnstjerne Bjørnsons teaterstykke «Kongen» ble her brukt som argumenter for hvordan hofflivet korrupperer. I den sammenhengen ble det hevdet at hofflivet ikke bare ville være med på å sementere forskjellene i samfunnet, men også degenerer folket, sed og skikk. Hoffmiljøet ville også degenerere kongen og distansere ham fra folket. Det ble også hevdet at kongenes avkom ville bli svakelige som følge av kongelig skikk med inngifte. Hvor sterkt ville monarkiet da bli i framtiden? I den anledning argumenterte republikanerne for at tiden hadde gått ifra kongedømmet, det var en foreldet institusjon.²⁸²

Ferkingstads femte kategori er de økonomiske kostnader ved en konge kontra en president. Dette var det fremste, men også det mest omdiskuterte argumentet. På den ene side hevdet for eksempel republikanerne at en president var billigere enn en konge. På den andre siden framhevet monarkistene at kongens lønn, apanasjen, ble i landet og den dekket utgifter som staten uansett måtte dekke. Videre hevdet monarkistene at presidentvalgene ville medføre store utgifter, slik som i Amerika. Da viste republikanerne til Sveits, hvor man ikke hadde presidentvalg ved at presidenten ble valgt av parlamentet. Sveits hadde høyere statsgjeld enn Norge påpekte monarkistene. Ikke hvis en delte gjelden på antall innbyggere hevdet republikanerne. Slik gikk debatten fram og tilbake.²⁸³

Ferkingstads sjette kategori er debatten om hva slags republikk Norge skulle bli. Monarkistene dro nytte av at republikanerne ikke hadde noe konkret forslag til hvordan republikken Norge skulle se ut. Dermed ble de beskyldt for å forkaste statsforfatningen og at de ønsket å omstøpe hele samfunnet. Selv om republikanerne ikke var enige i detaljene hadde det dukket opp enkelte utkast til republikken Norges forfatning. Det mest kjent var utarbeidet av Johan Scharffenberg, Overrettssakfører Solnørdal og dosent Gjelsvik. Felles for

²⁸¹ Ferkingstad, 1958: s. 18ff.

²⁸² Ferkingstad, 1958: s. 21ff.

²⁸³ Ferkingstad, 1958: s. 28ff.

republikanerne i deres agitasjon var at de vektla at de ikke ville forandre staten Norge i nevneverdig grad. De ønsket i realiteten kun å bytte ut kongen med presidenten.

Republikanerne var kun uenige detaljene.²⁸⁴

Disse seks kategoriene mener Ferkingstad var de prinsipale synene delt av alle republikanere, men han trekker fram argumenter som ble brukt av bestemte grupper republikanere. Disse bør også nevnes. Sosialdemokratenes prinsipielle syn gikk ut på at de ønsket en sosialistisk republikk. En «Borgerlig republikk» var like økonomisk urettferdig som et kongedømme. Mange av sosialdemokratene hadde klart marxistiske sympatier.²⁸⁵

Målfolket hadde også sine argumenter for republikk. Deres hovedsyn var at den danske prinsen aldri ville bli en samlende norsk konge, men en konge for Kristiania. Dermed ville de «fordanskede» i hovedstaden finne seg en alliert i kampen mot det framvoksende norske kultur- og målarbeidet.²⁸⁶

En siste gruppe som brukte sin sak til å fremme republikken, om enn i liten grad, var «avholdsfolket». De fryktet at hofflivet ville demoraliserende det norske folk gjennom sitt selskapsliv som fremmet alkoholbruk. En drikkfeldig president ville ikke bli gjenvalgt, men en drikkfeldig konge ville en måtte overse. Hans person var jo «hellig» og uklanderlig.²⁸⁷

Dette var de sentrale argumentene i den republikanske debatten etter Ferkingstads analyse. Men et sentralt aspekt har Ferkingstad i liten grad belyst, og som jeg mener hele debatten bygger på. Det var omstendighetene i 1905 som spilte inn. Stridens eple ser ikke ut til å ha vært de fundamentale forskjellene mellom republikk og monarki som statsformer, men snarere om det var juridisk og politisk legalt å bringe diskusjonen fram i det hele. Uenigheten bunnet i praksis ut i Norges forfatningsmessige status etter 7. juni. Monarkister og republikanere var uenige i hva som faktisk hadde skjedd som følge av 7. juni-vedtaket. Selv under stortingsdebatten om statsformen i oktober var en ikke sikre på situasjonens juridiske stilling.²⁸⁸ Slik Jo Toft Brochmann påpeker dreide det seg i realiteten om et fortolknings spørsmål.²⁸⁹ Den som satt med fortolkningsmakten var den som fikk rett. Dette ble i enda heftigere grad utkjempet av republikanere og monarkister i pressen.

²⁸⁴ Ferkingstad, 1958: s. 31ff.

²⁸⁵ Ferkingstad, 1958: s. 37ff.

²⁸⁶ Ferkingstad, 1958: s. 40ff.

²⁸⁷ Ferkingstad, 1958: s. 44f.

²⁸⁸ Stortingsrepresentant Anton Bjørnaali uttrykte det slik under debatten om Norges statsform: «derom strides juristerne, og vi lægfolk bør da helst passe os for ikke at faa fingrene imellem»:Heiberg, 1906: s. 855.

²⁸⁹ Brochmann, 2014: s. 28.

Begrepene som ble brukt om situasjonen vitner om forsøk på å vinne fortolkningsmakten. Monarkistene brukte gjerne begreper som «den ledige trone», «kongevalget» eller «kongespørsmålet». Republikanerne benyttet begreper som «forfatningsvalget», «forfatningsspørsmålet», «kongekuppet» eller «statsformsspørsmålet».

Advokatene Harald Nørregaard og Johan Bredal ble talerør for henholdsvis republikansk og monarkistisk fortolkning i denne debatten. Bredal forfektet at kun de deler av grunnloven som omfattet forholdet til Sverige var falt bort. Dermed besto enda § 1 som slo fast at Norge var et monarki. Å rokke ved dette ville være å utsette hele det norske samfunnet for fare.²⁹⁰

Nørregaard hevdet på sin side at hele grunnloven var sprengt som følge av 7. junibeslutningens konsekvenser og derfor måtte Stortinget utarbeide en ny grunnlov.²⁹¹

Advokatenes tilknytning vitner om hvem som satt med fortolkningsmakten. Bredal var tilknyttet et miljø av moderate, Michelsen-vennlige venstrefolk i hovedstaden.²⁹² Nørregaard var på sin side en flittig medarbeider i det republikanske *Dagbladet* utover å praktisere som advokat.²⁹³ Som vi har sett i kapittel 2 hadde Michelsen-ministeriet stor popularitet og hadde klar støtte blant flertallet i Stortinget. Derfor vil jeg hevde at Michelsen og Bredal satt med fortolkningsmakten.

Debatten mellom Nørregaard og Bredal illustrerer hvor forskjellig monarkister og republikanere oppfattet situasjonen. Mens en på den ene siden så en gylden mulighet til å bringe fram en diskusjon om statsformen, så den andre siden det farefulle og potensielt samfunnsnedbrytende ved å gjøre det. Nå må det påpekes at denne debatten fant sted før det ble vedtatt å holde folkeavstemning. Dette var likevel en argumentasjonslinje monarkistene

²⁹⁰ Bredal mente at grunnloven besto og den slo fast at Norge var et konstitusjonelt monarki. Det var hverken heldig eller ønskelig å sette spørsmålstejn ved hele eller deler av grunnloven for «[D]a er Grinde slaaet op, og vi har hele Vidden for os». Da ville en også kunne sette spørsmålstejn med eiendomsretten, statskirken og alle andre sider ved samfunnet. Bredal konkluderte med at «Større Glæde kunne vi ikke gjøre Norges Fiender, end om det gik saaledes, større Sorg kunde vi ikke gjøre Norges Venner.» Bredal i *Morgenbladet*. (1905, 10. oktober) Er Forfatningen sprængt? Advokat Bredal. *Farsunds Avis*, s. 1; Bredal i *Morgenbladet*. (1905, 10. oktober) Er Forfatningen sprængt? Advokat Bredal. *Flekkefjords Posten*, s. 1; Telegrammer. (1905, 2. oktober) Statsformen. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

²⁹¹ Nørregaard hevdet at 17. mai-grunnloven ikke ble gjeldende da november-grunnloven trådte ut av kraft 7. juni 1905. Hverken Stortinget eller regjeringen hadde myndighet til å vedta det. Regjeringens myndighet var kun av provisorisk art under midlertidige forhold og derfor hadde en grepet til det mest aktuelle i et nødtilfelle, som var 17. mai-grunnloven. Siden forhandlingene med Sverige var over bortfalt behovet for provisoriske forhold. Norges forfatning måtte med andre ord slås fast på ny. Nørregaard vedkjente at 17. mai-grunnloven gav føringer for kongevalg, men det forutsatte at hele den gamle kongsstammen var utdødd. Det var den ikke, og ingen ville sette kronprins Gustaf på den norske tronen. Dermed konkluderte Nørregaard med at forfatningen var sprengt: Harald Nørregaard i *Dagbladet*. (1905, 2. oktober) Stortingets Myndighed. Forfatningsformen. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

²⁹² Espeli, Næss, & Rinde, 2008: s. 144.

²⁹³ Ferkingstad, 1958: s. 32.

brakte med seg inn i valgkampen. For eksempel refererte *Christianssands Tidende* til *Verdens Gang* så sent som 9. november hvor det ble hevdet at «7de Junibeslutningen vilde [...] været umuligt, hvis ikke Forudsætningen havde været at beholde vor tilvante Forfatning.»²⁹⁴ Med andre ord var det å være for en annen statsform enn monarki å gå imot den politiske enigheten fra 7. juni og dermed sette Norges selvstendighet i fare. «Politisk Troløshed» ble det kalt.²⁹⁵

Denne agitasjonen ble videreført også lokalt. En monarkist i *Christianssands Tidende* skrev at «skulde vi nu: kaste vor gamle prøvede Forfatning «i Støbeskeen» for at indføre noget helt nyt, fremmed og unationalt: Socialist-Republiken!»²⁹⁶ Lignende synspunkter fremmet den tidligere republikaneren Bernhard Hanssen.²⁹⁷ Dette argumentet taklet republikanerne ved å understreke at også de satt grunnloven høyt. For eksempel skrev redaktør Seland at «[I] kraft af grundlovens aand brød nordmændene 7de juni grundlovens bogstav og blev dog ikke grundlovsbrydere. De som nu vil indføre republikken tror sig at være i fuld overensstemmelse med denne grundlovens aand».²⁹⁸

Ferkingstads kategorier som er gjengitt over er beskrivende for å sortere de republikanske argumentene, men som han selv påpeker kan de ikke kobles fri ifra monarkistenes motargumenter.²⁹⁹ Derfor har jeg valgt å bringe inn fortolkningsspørsmålet som er diskutert over. En må forstå debatten på dens premisser, og som fortolkningsspørsmålet viser så var ikke Norges konstitusjonelle situasjon skikkelig avklart og dette var med på å gjøre debatten dypt splittende.

4.3: Det nasjonale i det lokale

Gjennomgangen basert på Ferkingstads analyse og min egen tilføyelse viser mangfoldet og bredden i republikanernes argumenter og i noen grad hvordan de ble møtt av monarkistene. Gjennomgangen er noe forenklet, men bildet viser kjernen av republikanernes argumenter. Spørsmålet som reiser seg er i hvilken grad disse argumentene gjenspeiles i den lokale debatten? En gjennomgang av nyhetsartiklene i lokalavisene i perioden juni – desember 1905 har vist at de samme argumentene gikk igjen. Selv mange av de artiklene Ferkingstad har oppgitt som kilder ble også referert av lokalavisene.³⁰⁰

²⁹⁴ *Verdens Gang*. (1905, 9. november) Et aabent Spørgsmaal. *Christianssands Tidende*, s. 2.

²⁹⁵ Sst.

²⁹⁶ A. J. B. (1905, 8. november) Søndagen den 12te November. *Christianssands Tidende*, s. 1.

²⁹⁷ Hanssen, Bernhard. (1905, 7. november) De politiske idealer. *Agder*, s. 1.

²⁹⁸ Seland, Ingvald. (1905, 7. november) Bemærkninger. *Agder*, s. 2.

²⁹⁹ Ferkingstad, 1958: s. 5.

³⁰⁰ Eksempel på dette er Halvdan Kohts angrep på ideen om nasjonalt kongedømme: Ferkingstad, 1958: s. 10; Koht, Halvdan. (1905, 10. oktober) Kan vi faa nasjonalt kongedøme i Noreg? *Lister*, s 1; Koht, Halvdan. (1905,

Som eksempel på hvordan den lokale debatten gjenspeilet den nasjonale trekker jeg fram *Fædrelandsvennens* redaksjonelle artikkel «Hvad vil I gjøre med Prinserne?» Avisen fryktet at de etter hvert mange medlemmer av en ny kongefamilie ville føre til framvekst av en ny adel i Norge, noe grunnloven hadde avskaffet. Den nye adelen måtte underholdes på statens regning og en måtte oppkjøpe eiendommer fra bønder for å skape gods og jakt-eiendommer for prinsene. «Skal vore Efterkommere gaa omkring som Leilændinger paa deres tidligere Odelsjord?»³⁰¹

Basert på Ferkingstads kategorisering ser vi at denne argumentasjonslinjen bygger på likhetsidealet, økonomiske aspekter, folkesuvereniteten og det nasjonalistiske argumentet. Eksemplet viser hvordan flere typer argumenter ble brukt om hverandre i debatten og hvordan den lokale debatten var farget av den nasjonale. *Fædrelandsvennens* artikkel ble fanget opp ellers i amtet. Ikke uventet støttet meningsfeller *Fædrelandsvennen* og brukte argumentet,³⁰² mens motstanderne fant argumentet uholdbart og hånet det.³⁰³

For å gi et anslag av hvor stor grad den nasjonale debatten var tilstede har jeg foretatt en overfladisk optelling av refererte artikler i de ni lokalavisene som omhandlet Norges statsform. Perioden er avgrenset fra 6. juni til 31. desember. I gjennomsnittet refererte lokalavisene rundt 80 nyhetssaker. Reelt hadde *Agder* og *Fædrelandsvennen* flest saker med henholdsvis 111 og 104 saker, mens *Flekkefjords Posten* hadde færrest med kun 56 saker. De øvrige avisene var mer stabile og refererte mellom 65 og 85 saker hver. Et fellestrekk for lokalavisene var når på året det var flest saker. I juni, juli, august og september var det relativt få saker, men fra og med «timandsforslaget» ble kjent og Karlstadforhandlingene var avsluttet økte antallet saker hos alle. Etter 22. september åpnes debatten for alvor.

Når en ser på navnene til kildene lokalavisene benyttet vises nasjonale og internasjonale titler. De norske avisene som gikk mest igjen var: *Dagbladet*, *Verdens Gang*, *Morgenbladet*, *Aftenposten*, *Bergens Tidende*, *Varden*, *Stavanger Avis* og *Ørebladet*. De internasjonale

10. oktober) Kan vi faa nasjonalt kongedøme i Noreg? *Agder*, s 1. Et annet eksempel er Arne Garborgs angrep på hoffkulturen: Ferkingstad, 1958: s. 23f; Garborg, Arne. (1905, 29. juni.) Garborg om republikken. *Agder*, s. 2. Et annet eksempel er følelsen av at tiden for republikk var moden: Ferkingstad, 1958: s. 28; Garborg, Arne i *Den 17de Mai*. (1905, 7. oktober) Stundi er komi! *Fædrelandsvennen*, s. 2. Også de lokale avisene visste om forslagene om republikansk forfatning, slik som Ferkingstad har påpekt: Ferkingstad, 1958: s. 31f; Redaksjonen. (1905, 27. oktober) Republikken. *Lister*, s. 2; Docent Gjelsvik, Læge Scharffenberg og O. Solnørdal. (1905, 20. oktober) Grundlovsudkast for en norsk fristat. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Docent Gjelsvik, Læge Scharffenberg og O. Solnørdal. (1905, 23. oktober) Grundlovsudkast for en norsk fristat. *Lister*, s. 1.

³⁰¹ Redaksjonen. (1905, 6. november) Hvad vil I gjøre med Prinserne? *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³⁰² Seland, Ingvald. (1905, 7. november) Bemærkninger. *Agder*, s. 2.

³⁰³ Redaksjonen. (1905, 7. november) De skræmsler. *Christianssands Tidende*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 8. november) De skræmsler. *Folkets Tidende*, s. 3.

avisene og nyhetsbyråene som gikk mest igjen var: *Times*, *The Morning Post*, *Reuters Office*, *Westminster Gazette*, *Rus*, *Le Temp*, *Courrier Européen*, *Neue Freie Presse*, *Göteborgs Handels- och Sjöfarstidning*, *Nya Dagligt Allehanda*, og *Nationaltidende*. Nasjonaliteten på disse er henholdsvis fire britiske, en russisk, to franske, en østerriksk, to svenske og to danske. Av nasjonalitetene kan en se at fokuset var på meddelelser fra land som var involvert i unionsoppløsningen, i «prinsespørsmålet» eller stormaktenes holdning til det hele.

Dermed kan lokalavisene også settes inn i en sentrum-periferi kontekst. Sagt med andre ord var den lokale debatten om statsformen uløselig bundet sammen med den nasjonale. Lokalavisene gjenspeilet den med andre ord. Spørsmålet som reiser seg er hva som kjennetegnet den lokale republikanismen, slik den kom til uttrykk i lokalavisene.

4.4: Den lokale republikanismen

Republikanerne framhevet nasjonal selvstendighet, uten innblanding fra de europeiske stormaktene og en lokalpatriotisme som så skeptisk på hovedstaden og dens «finere borgere». I dette ligger det spor av en lokal identitet som skilte seg fra den nasjonale offentlige debatten om Norges statsform. Stikkordet er sentrum-periferikonflikt og denne dimensjonen skal utforskes med flere eksempler og dermed besvare hvordan den lokale debatten skilte seg ut fra den nasjonale. For å vise dette vil jeg først referere to lokale republikanere, M. Skajaas og S. Fidjeland, som begge gjennom leserbrev oppgav fire kjernepunkter for at de kom til å stemme nei. Fidjeland ville stemme nei fordi:

1. Jeg vil til enhver Tid ha den dygtigste, ædleste og kraftigste Mand i spidsen for Rigsstyret.
2. Jeg vil ikke ha umyndige, eller gamle Oldinge, eller kan hænde lastefulde Mænd til Landets høieste Stilling.
3. Jeg vil ha en, som en kan bli kvit, hvis en ikke finder sig tjent med ham.
4. Kongedømmet er saa dyrt.³⁰⁴

Skajaas fire grunner til å stemme nei var i korte trekk:

1. Kongedømmet var for dyrt.
2. Hoffhold vil virke demoraliserende gjennom «at friste Folket til at leve over Evne».
3. «Kongedømmet vil yderligere befordre Centralisation om Hovedstaden og derved virke til Skade for det øvrige Land.»
4. «Kongedømmet vil gjøre vor Stilling udad utryggere end Republikken, som betyder Nøitralitet og Fred.»³⁰⁵

Disse åtte punktene til to forskjellige republikanere var typisk for den lokale meningen i 1905. Punktene viser også samsvar. Republikanerne vektla folkesuverenitet, økonomi, nøytralitet, motstanden mot hovedstadens sentralisering og dens trang til hva de anså som stas og fjas. De

³⁰⁴ Fidjeland, S. (1905, 8. november) Hvorfor jeg stemmer Nei. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

³⁰⁵ Skajaa, M. (1905, 9. november) Vil Sætersdalens Bygder svigte sin Fortid? *Fædrelandsvennen*, s. 2.

åtte punktene viser at den nasjonale og den lokale debatten hadde de samme argumentene, men den lokale debatten hadde visse særegenheter.

Dr. M. Reehorst som var en sentral republikaner i Farsundsområdet skrev en artikkelserie i *Lister*.³⁰⁶ I denne artikkelserien tok ikke Reehorst opp noen nye typer argumenter, men benyttet seg av de som allerede var kjent gjennom den republikanske pressen. Argumentene han benyttet strakte seg fra kritikk av det «nasjonale Kongedømme», via økonomi og kongefjaset demoralisering av folket og til slutt til argumentet om republikken som framtidens statsform. Gjennom Reehorsts polemikk vises det en klar kobling mellom det nasjonale og det lokale ordskiftet, men på et punkt skilte han seg ut og dette punktet var gjenganger i den generelle republikanske agitasjonen i amtet. Til monarkistenes økonomiske argument, om at pengene ble i landet, svarte Reehorst spydig «hvem faar godt af disse penge – naturligvis Christiania med sine grosserere».³⁰⁷

For å bruke Rokkans terminologi var den territorielle konfliktlinjen sentral blant lokale republikanske agitatorer som Reehorst. Selv om lokale aktører brukte de samme argumentene ble debatten i lokalavisene tilført en sentral dimensjon som ble målt i geografisk og sosial avstand til hovedstaden. Dette kom tydelig til uttrykk hos en innsender i *Agder*:

Man kan ikke undres over, at de kongegalne i Kristiania, som har raad til at betale kr. 100 for plads i et vindu til at se paa kongetoget, intet hensyn tar til udgifterne til kongedømmet, men landsfolket og arbeidere maa man vente vil se paa, hva der er dyrest for landet.³⁰⁸

Her henviser innsenderen til en nyhetssak om at borgere i Kristiania alt hadde begynt å kjøpe seg tilskuerplasser på Karl Johan selv før kongen var valgt.³⁰⁹ For lokale republikanere framstod monarkiet som et Kristiania-fenomen som hovedstaden forsøkte å pakke på resten av landet. De lokale republikanerne argumenterte derfor med at hovedstadens interesser ikke var det samme som landets interesser.

En innsender til *Lister* er i så måte typisk for republikansk folkemening. Vedkommende vektla konflikt mellom hovedstad og land når han skrev at «[D]et er nok mykje finare og hava eit hoff inne i Kr.ania og byggja mange nye slott baade der og der, men hev me raad til det?»³¹⁰ Og skribenten fortsatte. «Dei kongegalene inn i Kr. ania prøver aa narra folk med, at naar berre kongen hev fine skyldfolk, so er landet trygda for ufred. Just som det skulde hjelpa.

³⁰⁶ Reehorst, M. (1905, 27. oktober; 30. oktober; 1. november) Kongedømme eller republik I-III. *Lister*, s. 2.

³⁰⁷ Sst.

³⁰⁸ Ersdal, G. R. (1905, 7 november) Folkeafstemningen. *Agder*, s. 3.

³⁰⁹ Telegrammer. (1905, 31. oktober) Tidlig ude. *Flekkfjords Posten*, s. 1.

³¹⁰ V. (1905, 1. november) Me vil hava republikken! *Lister*, s. 1.

Sjaa kaa det hjelpte danskarne, daa tyskarne tok paa deim».³¹¹ Her kritiserte innsenderen et viktig ståsted for monarkisten som var nøytraliteten fra internasjonal aggresjon gjennom familieforbindelser, ved bruk av eksempelet fra den andre slesvigske krig. Dette underbygger innsenderens vektlegging av nasjonal integritet når han skrev videre: «Lat me vera eit norskt folk i Norig som kann styra seg sjølv utan stads og fjas og alt stell som fylgjer med kongen. Me vil hava ein enkel, greid og billig styringskipnad mest som den me hev no. Leva republikken!»³¹² Denne linjen: by mot land og nasjonal selvstendighet var kjernen i den lokale debatten slik jeg oppfatter den. Den kom også tydelig til uttrykk hos andre engasjerte.

Stortingsmann Theodor Nilson Stousland engasjerte seg i debatten på republikansk side. Også for ham var kongeønsket et hovedstadsfenomen. «For Kristiania vilde det selvfølgelig være fordelaktig med Kongedømmet; men disse Fordele vil denne ene By nyde paa det øvrige Lands Bekostning».³¹³ I en annen artikkel framhevet Stousland nasjonal suverenitet, fritt for alliansesystemer og fyrstelige forbindelser. Det religiøse aspektet til republikanismen kom der til syne med Stouslands bruk av «det gamle Ord: «Hjelp dig selv, og Gud vil hjelpe dig!»»³¹⁴ Dette vitner også om en ideologisk kobling til Jaabæk og den gamle bondevennbevegelsen. Dette ordtaket var flittig brukt av dem over 30 år tidligere.³¹⁵

Dette var i samme ånd som redaktør Seland da han skrev om farene ved fyrsteforbindelser.

Hvad det gjælder er, om Norge fra første dag, det træder frem i de fuldt selvstændige staters række, skal søge sit støttepunkt i sig selv, eller hos magterne (...) fordi vi mener, at republikken bedst trygger Norges nationale selvbevarelse, - derfor holder vi paa den.³¹⁶

Seland mente at istedenfor å sette tillit til stormaktene «SKAL VI I TILLID TIL GUD BYGGE VORT LAND PAA EGET BERG».³¹⁷ I en tidligere artikkel hadde Seland problematisert den vordende kongens nasjonalitet. Seland hevdet at mange nordmenn hadde en svakhet for dansk språk og kultur og at disse «vilde i tilfælde hos kongen søge sit naturlige støttepunkt i kampen mod den frembrydende norske maal- og kulturbevægelse».³¹⁸ I denne påstanden ligger det en implisitt kritikk rettet mot byene og borgerskapet. Borgerskapet og embetsstanden hentet mye av sin identitet fra dansk språk og kultur. Derfor var det nok disse Seland fryktet at skulle søke sin støtte hos en dansk ættet konge og danne en felles front mot

³¹¹ Sst.

³¹² Sst.

³¹³ Stousland, Th. (1905, 10. november) Husk paa ved Afstemningen. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³¹⁴ Stousland, Th. (1905, 10. november) Gode forbindelser. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³¹⁵ D. Slettan, 1974: s. 77.

³¹⁶ Seland, Ingvald. (1905, 7. oktober) Hvad det gjælder. *Agder*, s. 2.

³¹⁷ Utthevelsen er gjort i kilden, sst.

³¹⁸ Seland, Ingvald. (1905, 3. september) Norge. *Agder*, s. 2.

den «ekte» norske kulturbevegelsen. Innleggene til Seland bærer preg av å høre til argumentene til målfolket. Seland's agitasjon bærer samtidig i seg ekkoet av Olaus Fjørtofts slagord «Ut or Unionane» som var blitt krigsrop for den frilynte ungdomsbevegelsen.³¹⁹

Jeg vil trekke fram to republikanske innlegg som utelukkende var rettet mot arbeidere i Lister og Mandals amt. Av disse kom det ene oppropet fra Kristiansands organiserte arbeidere og kan derfor betegnes som *sosialdemokratisk republikansk*.³²⁰ Det andre leserinnlegget lar seg ikke direkte koble til den organiserte arbeiderbevegelsen, selv om det var rettet utelukkende mot arbeidere.³²¹ Felles for begge disse innleggene var at de spilte på det økonomiske argumentet, for det var i arbeidernes interesser som skattebetalere å støtte republikken. Argumentene rettet mot å samle republikanske arbeidere skilte seg dermed ikke fra lokale republikanere annet enn ved oppfordring til solidaritet overfor sin egen klasses økonomi.

4.5: Oppsummering

Basert på Ferkingstads tematisering har vi sett hvordan republikanerne hadde forskjellige hovedargumenter. Disse argumentene strakte seg fra økonomiske argumenter til Republikken Norges utforming. I tillegg har vi sett spesielle argumenter som kom fra konkrete republikanske miljøer, slik som sosialdemokratene og målfolkets argumenter for republikk. Felles for de republikanske argumentene var at de bunnet ut i likhetsidealet. For republikanere var demokrati og folkesuverenitet førende prinsipper. I tillegg har jeg også til en viss grad vist hvordan monarkistene taklet republikanernes argumenter. Viktigst i den sammenheng er hvordan hverken republikanere eller monarkister var enige i Norges konstitusjonelle stilling etter 7. juni. Dermed hadde begge sidene fundamentalt forskjellige utgangspunkt i debatten, noe som strakte seg fra Stortinget til debatten mellom monarkister og republikanere lokalt.

Med de argumentene som ble ført av lokale republikanere var det tydelig at de på ingen måter var koblet fri ifra den nasjonale diskursen om statsformen. Denne påvirkningen mener jeg signaliserer at et sentrum påvirket periferien ved at det lokale gjenspeilet det nasjonale. Men som jeg har vist hadde den lokale debatten en dimensjon som gjorde den til noe helt eget: en følelse av geografisk og sosial avstand til hovedstaden. Lokale republikanere distanserte seg fra maktens sentrum. Dermed ser vi at den territorielle konfliktlinjen spiller inn ved republikanernes fokusering på sosiale og kulturelle forskjeller mellom hovedstaden og landet forøvrig. Samtidig vitner sosialdemokratenes veksteleggelse av arbeidernes økonomi gjennom

³¹⁹ Nerbøvik, 1999: s. 182; 204.

³²⁰ Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³²¹ R. A. L. (1905, 11. november) Arbeidere, stem Nei! *Fædrelandsvennen*, s. 2.

det å være skatteyttere at en konfliktlinje på arbeidsmarkedet spilte inn som argument for republikanismen. Det samme gjelder det generelle republikanske argumentet om sparsommelighet.

Følelsen av fremmedgjøring overfor hovedstaden, og fra Europa for øvrig, kom til uttrykk i en republikanisme som best kan karakteriseres som nasjonalistisk og nøytralitetsorientert. Den bar i seg et preg av isolasjonisme ved at republikanerne tenkte i følgende baner: nå som vi endelig er fullstendig fri fra unionen med Sverige da må vi for all del ikke binde oss til stormakter gjennom fyrsteforbindelser og dermed komme i uformell union med dem. Republikanerne ønsket norsk selvstendighet, fritt og nøytralt fra stormaktsforbindelser, fyrsteforbindelser og til den tidligere unionsherren, Sverige. Den «listerke» republikanismen var kort og godt kjennetegnet med ønsket om å være herrer i eget hus. Den var en nasjonalistisk orientert republikanisme med tydelige motkulturelle trekk.

Kapittel 5: Valgkamp og etterspill

5.1: Innledning

Dette kapittelet begynner hvor kapittel 3 sluttet og tar for seg valgkampen og dens etterspill. Fokuset er på perioden fra 31. oktober fram til kongeinntoget i Kristiania 25. november. Dette gjøres for å undersøke hvordan de republikanske avisene omtalte kongeinntoget, noe som forteller hvordan republikanerne taklet valgnederlaget. Dette kapittelets grunnspørsmål er hvem som var republikanere og monarkister og hvordan valgkampen ble presentert gjennom avisene. Et sentralt spørsmål er om det var de republikanske avisenes agitasjon som førte til den sterke oppslutningen om republikk, eller om de republikanske avisene snarere var symptomer på en kulturelt forankret republikanisme som hadde vært til stede uavhengig av lokalavisenes eksistens? Jeg vil argumentere for det siste.

På mange måter kan ikke dette kapittelet kobles fri fra kapittel 6 som også besvarer spørsmålet om hvem republikanerne og monarkistene var. Forskjellen ligger i måten det gjøres på. Dette kapittelet fokuserer på kvalitativt innhold og beretninger om valgkampen for å rekonstruere hva som skjedde for å besvare spørsmålet. Jeg vil også presentere data som belyser de sosio-økonomiske forskjellene mellom republikanere og monarkister. Dette kommer ikke i hovedfokus, men som utfylling av det kvalitative kildemateriale.

Dette fører videre til kapittelets oppbygging. Først skal lokalavisenes reaksjon på Stortingets vedtak om å holde folkeavstemning analyseres for å slå fast hva deres endelige standpunkt ble i valgkampen. Deretter analyseres referater fra folkemøter og opprop i avisene for å besvare spørsmålet om hvem som var monarkist og republikanere. Hvem var aktørene som kom fram i avisene og hvilken side valgte de? Da er hovedfokuset på aktørene bak folkemøtene.

Arbeiderbevegelsen i Kristiansand gir for eksempel gjennom kildene inntrykket av å ha vært aktiv på republikansk side. Andre aktører blir analysert fordi tidligere forskning har vektlagt dem som republikanske støttespillere. Var det lokale Venstre republikansk? Hvilken innflytelse hadde den frilynte ungdomsbevegelsen og lekmannsbevegelsen egentlig?

Til slutt blir etterspillet av valgkampen analysert. Hvordan aksepterte republikanerne valgnederlaget og hvordan reagerte de på resultatet? Det er påfallende at når nederlagets time var kommet, så valgte ikke republikanerne å danne et permanent republikansk opposisjonsparti. Hvorfor skjedde ikke dette?

5.2: Hvordan reagerte avisene på at det skulle holdes ny folkeavstemning?

Lokalavisenes reaksjon på Stortingets beslutning om å holde ny folkeavstemning sier mye om hvordan situasjonen ble oppfattet. Som vi har sett i kapittel to «kapret» monarkistene i Stortinget og regjeringen folkeavstemningen og vendte den til sin fordel. I kapittel tre har vi sett hvordan forskjellige grupperinger og aktører enten arbeidet for eller imot kravet om folkeavstemning i Lister og Mandals amt. Da det ble offentlig kjent at det skulle avholdes ny folkeavstemning møttes disse to hendelsesforløpene. Derfor er det ikke overraskende at den nye folkeavstemningen ble møtt med misnøye av både monarkister og republikanere.

Venstreavisene som hadde støttet kravet om folkeavstemning mente at slik den nå var formulert mistet den all kraft. *Lister* var misfornøyd med at avstemningen ikke kom som direkte følge av det norske folkekravet. Akkurat som avstemningen 13. august var påtvunget av svenskene, ble avstemningen 11. og 12. november påtvunget av danskene. *Lister* fant det også beklagelig at regjeringen stilte kabinettsspørsmål og på den måten la hele sin popularitet på ja-siden. Avstemningen ble dermed ikke nøytral.³²² *Lister* mente at folkeavstemning var knebling, basting og binding, men «vi ventet os det ikke bedre.»³²³ Også *Lindesnes* var negativ. En burde «ha sluppet dette hæsblæsende hastverk» og omtalte en folkeavstemning i denne formen som en komedie.³²⁴ *Fædrelandsvennen* mente at valget ikke ble fritt, for «saa bør ogsaa Folket stilles helt frit til Valget Kongedømme eller Republik ikke Kongedømme plus Regjering og Storting paa den ene Side mod Republiken paa den anden.»³²⁵

Høyreavisene var heller ikke fornøyde med avgjørelsen. *Farsunds Avis* la skylden på «Republikskraalet» og mindretallet i Stortinget, og fryktet at folkeavstemninger nå skulle bli en fast institusjon som en ville ty til ved den minste politiske uenighet.³²⁶ *Lister og Mandals Amtstidende* var også skeptisk til folkeavstemning. Avisen anklaget norske republikanere for å gå i allianse med storsvenskene ved å presse de danske styresmaktene til å forlange folkeavstemning på prins Carls vegne.³²⁷ De oppfordret velgerne til å stemme «ja» ved den nye folkeavstemning akkurat slik som 13. august. Å stemme «nei» ville åpne regjeringsdørene for krigshissere som Castberg, Eriksen og Scharffenberg.³²⁸ *Flekkefjords Posten* kom ikke

³²² Redaksjonen. (1905, 27. oktober) Lidet tilfredsstillende, *Lister*, s. 2.

³²³ Redaksjonen. (1905, 1. november) Farsund. Folkeafstemningshumbugen, *Lister*, s. 2.

³²⁴ Redaksjonen. (1905, 27. oktober) Mandal. *Lindesnes*, s. 2.

³²⁵ Redaksjonen. (1905, 28. oktober) Frit Valg. Hvorfor spør man? *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³²⁶ Redaksjonen. (1905, 27. oktober) Atter Folkeafstemning. *Farsunds Avis*, s. 2.

³²⁷ Redaksjonen. (1905, 26. oktober) Mandal. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

³²⁸ Redaksjonen. (1905, 2. november) Mandal. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

med egne reaksjoner men lot blant andre *Verdens Gang* tale for seg.³²⁹ *Christianssands Tidende* var ikke begeistret for en ny folkeavstemning, men beroliget leserne med at monarkistene var i flertall utover landet. Det var derimot dumt å måtte bry velgerne unødige.³³⁰

I *Agder* var reaksjonen todelt. Bernhard Hanssen skrev at selv om avstemningen rent formelt sett var et personvalg av prins Carl, var den i realiteten et forfatningsvalg. Hvis det ble flertall mot regjeringens forslag var det et avslag av monarkiet og hele saken ville bli utsatt til 1906. Derfor var det viktig, mente Hanssen, at folket visste hva både regjeringen og flertallet i Stortinget ønsket: Prins Carl som Norges konge.³³¹ På den andre siden stod en lite begeistret Ingvald Seland. Han skrev at folkeavstemningen som «nu foreslaaes af regjeringen, er en styg parodi paa 13de august.»³³²

Ikke alle var helt enig i fortolkningen av folkeavstemningsspørsmålet. «En Tingmand» oppfordret alle som ønsket Norges statsform avgjort på lovlig vis om å stemme Nei, ikke bare republikanere. Valget av statsform ville dermed bli en del av stortingsvalgkampen i 1906.³³³ Dette forsøket på å lokke med seg samvittighetsfulle monarkister var unntaket. Innleggene i lokalavisene gir inntrykk av at det ellers var stor enighet om hva som stod på spill. Den 4. november trykte *Agder* med fete bokstaver teksten «**Ja betyr kongedømme. Nei betyr republik.**»³³⁴ Alle avisenes mening i denne saken kom eksplisitt fram etter 31. oktober. *Fædrelandsvennen*, *Lindesnes* og *Lister* hadde tykke påskrifter og artikler som agiterte for å stemme «Nei». På samme måte hadde *Christianssands Tidende*, *Folkets Tidende*, *Lister* og *Mandals Amtstidende*, *Farsunds Avis* og *Flekkefjords Posten* påtrykt «Ja» og artikler som agiterte for å støtte regjeringens forslag. *Agder* hadde splittet personlighet og var den eneste avisen med artikler og påtrykk som agiterte både for å stemme «Ja» og for å stemme «Nei».

Med andre ord agiterte høyreavisene i amtet for monarki mens venstreavisene agiterte for republikk. Dette er et viktig funn når en ser valgkampen i et nasjonalt perspektiv. Leiv Mjeldheim skriver at Høyre ikke hadde noe problem med å samles om monarkiet. Det samme gjaldt sosialistene om republikken, men de var ikke en stor nok bevegelse. Venstre stod derimot splittet på landsbasis.³³⁵ Dette inntrykket blir bekreftet gjennom mine kilder og

³²⁹ *Verdens Gang*. (1905, 3. november) Det er given. *Flekkefjords Posten*, s. 2.

³³⁰ Redaksjonen. (1905, 26. oktober) Christianssand. Folkeafstemning atter en Gang. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³³¹ Hanssen, Bernhard. (1905, 31. oktober) Den folkeafstemning. *Agder*, s. 2.

³³² Seland, Ingvald. (1905, 31. oktober) Ærlighed. *Agder*, s.2.

³³³ En Tingmand. (1905. 6. november) Folkeafstemningen. *Lister*, s. 1; En Tingmand. (1905. 7. november) Folkeafstemningen. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

³³⁴ Redaksjonen. (1905, 4. november) Ja betyr kongedømme. Nei betyr republik. *Agder*, s. 2.

³³⁵ Mjeldheim, 2006: s. 33.

avisleserne i 1905 visste at andre steder i landet valgte venstreforeninger og venstreaviser å arbeide for kongedømmet.³³⁶ Som *Lister og Mandals Amtstidende* skrev, så var den kommende folkeavstemningen ingen partikamp.³³⁷

Derfor er det iøynefallende at samtlige venstreaviser i Lister og Mandals amt nesten helhjertet kjempet for republikken. Her spiller selvfølgelig redaktørens personlige ståsted inn. Hadde for eksempel redaktør Seland vært eiere av A/S Agder så hadde avisen agitert helhjertet for republikk. Men det faktum at disse redaktørene valgte å kjempe for republikken taler etter min oppfatning for den sosiokulturelle bakgrunnen de kom fra, langt mer enn personlige overbevisninger. Alle var av lokal avstamning. At venstreavisene i Lister og Mandals amt valgte republikk er mest sannsynlig en refleksjon av det lokalsamfunnet de var en del av, snarere enn at venstreavisenes agitasjon forårsaket det store nei-mindretallet. Denne hypotesen blir også underbygget i neste kapittel hvor valgresultatet blir analysert. For det må sies at de republikanske lokalavisene fikk en hard valgkamp med tanke på at deres redaksjoner lå i byene, som ifølge valgresultatet var sterkt monarkistiske. Hvordan stilte så det lokale Venstre seg – partiet disse lokalavisene var talerør for – i forfatningsspørsmålet?

5.3: Venstre og republikanisme

Det har blitt hevdet at monarkistene seiret fordi republikanismen ikke var noen samlende kampsak for Venstre.³³⁸ Denne analysen baserer seg på landsnivå, men hvordan var situasjonen på amtsnivå? Amtsvenstreforeningen var som nevnt direkte etterkommer av Søren Jaabæks Amtsbondevennforening. Da denne skiftet navn til Venstreforening i 1883 ble det gjort av den samme kjernen radikale bondevenner som hadde stått på Jaabæks side under bondevennbevegelsens brudd tilbake i 1873. Denne grupperingen rundt Jaabæk, bestående bl.a. av hans ste-sønn Erik Jaabæk, Abraham Berge, og Even Rejerson, var ikke fremmed for å ha republikk som ideal.³³⁹ Minst ett av de lokale venstrelagene som ble dannet i Lister og Mandals amt på 1880-tallet var også direkte fortsettelse av et tidligere bondevennslag.³⁴⁰ Med andre ord stod den jaabækianske arven sterkt i det lokale Venstre, og Venstre stod sterkt i Lister og Mandals amt. Dette er tydelig gjennom stortingsrepresentantene.

³³⁶ Som eksempler kan disse artiklene nevnes: Redaksjonen. (1905, 7. november) Venstre og Kongedømmet, *Farsunds Avis*, s. 3; *Samtiden*. (1905, 20. oktober) Noget Venstreprogram. *Flekkefjords Posten*, s. 2; *Buskeruds Amtstidende*. (1905, 26. oktober) Gamle republikanere. *Agder*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 11. november) Hvad Bønderen mener. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³³⁷ Redaksjonen. (1905, 11. november) Ingen Partisag. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

³³⁸ Andersen, 2005: s. 46.

³³⁹ D. Slettan, 1974: s. 130ff.

³⁴⁰ D. Slettan, 1974: s. 135.

Alle de syv stortingsrepresentantene fra amtet (bykretsene medregnet) tilhørte Venstre i 1905.³⁴¹ Selv om stortingsmennene kom fra samme parti, så var de ikke enige i statsformsspørsmålet. Som nevnt gikk både Abraham Berge og Bernhard Hanssen bort fra sitt republikanske ideal. Stortingsrepresentant Thorvald Bernhard Heistien var monarkist og jeg har ikke funnet kilder som taler for at han har hatt andre holdninger. Med andre ord var tre av syv, eller 42 prosent av Listerbenken på Stortinget monarkister. Republikanisme var ikke en samlende kampsak for representantene, men heller ikke for Venstre i Lister og Mandals amt. Denne påstanden underbygges av funn i lokalavisene og lagsprotokoller.

Et eksempel er «Kristianssands organiserte Venstre». Det ble holdt møte i arbeidsutvalget for lokallaget den 2. november for å diskutere «eventuel optræden i anledning af Folkeafstemningen.» Det ble vedtatt med 5 mot 3 stemmer og mot formann E. A. Gundersens ønske, «intet at Foretage».³⁴² Beslutningen ble trykket i *Fædrelandsvennen*.³⁴³ En kan slutte at Kristianssands venstrelag ikke greide å samles om hverken republikk eller monarki. For å ikke sprengte partiet valgte ledelsen å stille lokallaget nøytralt slik at dets medlemmer kunne handle fritt etter sin egen overbevisning. Dette kom til uttrykk ved flere avisinnlegg.

Både *Fædrelandsvennen* og *Christianssands Tidende* trykte oppropet som var undertegnet av 28 venstremenn fra Kristianssand, og disse oppfordret velgerne til å stemme «Ja».³⁴⁴ Om disse venstremennene skrev *Christianssands Tidende*:

Man finder der Underskrifter, der tidligere altid trofast har støttet Venstre, i onde som i gode Dage. Men disse kan ikke længer sogne til «Fædrelandsvennen» og dens Folk. De holder paa Forfatningen og vil derfor være med at værne om Kongeriget Norge.³⁴⁵

Dette taler for at statsformen ikke var en konfliktlinje mellom høyre- og venstresiden, men snarere en kryssende konfliktlinje innad i partiene og da spesielt innad i Venstre. Venstre var helt klart delt i republikanske og monarkistiske fraksjoner.

Det ble gjort forsøk på å gjøre folkeavstemningen til en partisak. *Lister* påpekte overfor sine lesere at «[S]kulde ikke venstremænd bli lidt mistænkelige, naar de ser, at det er Høire, som gaar i spidsen for konge-dyrkerne her i landet? (...) Høires planer kan kun slaaes ned med et **Nei!**»³⁴⁶ Den samme avisen hevdet frimodig at det var voksende republikansk stemning i Lyngdal, Vanse og Farsund by. *Lister* forsikret om at «nærsagt hele venstre vil stemme for

³⁴¹ Lauvdal, 2005: s. 38f.

³⁴² Venstre i Vest-Agder - SAK/D/0287/C 1 Kristianssands Venstrelag forhandlingsprotokoll 1900-1906.

³⁴³ Arbeidsudvalget. (1905, 3. november) Til Kristianssands organiserte Venstre! *Fædrelandsvennen*, s. 3.

³⁴⁴ Vænstromænd. (1905, 6. november) Opraab. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Vænstromænd. (1905, 6. november) Opraab. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³⁴⁵ Redaksjonen. (1905, 6. november) Det Opraab. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³⁴⁶ Redaksjonen. (1905, 10. november) Skulde ikke. *Lister*, s. 3.

republik. Ogsaa enkelte Høiremænd arbeider ivrig for den statsform.»³⁴⁷ Denne påstanden brast da resultatet for folkeavstemningen forelå, noe *Farsunds Avis* gladelig påpekte.

Hele Venstre (det vil sige «Listers» Parti) udgjør saaledes i Farsund, Lodshavn, Egvaag, Sunde, Huseby og Østre Vanse 62 – to og seksti – Mænd. Saa mange Neier afgaves i Farsunds Urne. Men i dette Tal er ogsaa – efter samme Nr. af «Lister» - iberegnet «enkelte Høiremænd, som ivrig arbeider for Republik». Eller skal vi være enige om, at «Listers» Skriversi nærmest er uhæderlig Agitation?³⁴⁸

I Mandal ble byens venstremenn oppfordret til å samles om kvelden den 4. november for å drøfte hvilken stilling en skulle ta i anledning folkeavstemningen.³⁴⁹ Resultatet fra dette møtet er ikke kjent, men det kan antas at flertallet ville arbeide for republikk. Dette vil jeg begrunne med det faktum at av de tre folkemøtene som ble holdt i Mandal agiterte to av dem for republikk.³⁵⁰

Disse eksemplene underbygger inntrykket av at Venstre ikke stod samlet om republikken på amtsplan eller lokalplan. Flere innlegg tyder på at det var venstreavisene som tok på seg oppgaven som organisatorer for den republikanske agitasjonen. Samme dag som meldingen fra Venstres lokallag stod på trykk i *Fædrelandsvennen*, oppfordret den samme avisen sine lesere til å organisere seg og arbeide iherdig for republikk i de 11 dagene velgerne var tildelt. *Fædrelandsvennen* oppfordret republikanere til å henvende seg i ekspedisjonen for å få utdelt trykte stemmesedler og forfallsanmeldelser, og personlig spre informasjon «til hver eneste Vælger.»³⁵¹ *Fædrelandsvennen* tok på seg ansvaret som lokalt valgkontor for republikken siden partiet sviktet. Også de andre lokalavisene opplyste at trykte stemmesedler og forfallsanmeldelser var å få i deres ekspedisjoner, men det gjaldt også de monarkistiske. *Lister* oppfordret sine abonnenter om å dele avisen med bekjente «som ellers ikke læser bladet. Ehnhver kan ogsaa ha godt af at se, hvad der anføres fra vor side i forfatningsspørgsmaalet».³⁵² Av redaktør Seland kunne de som ønsket få utdelt et republikansk hefte av dosent Gjelsvik.³⁵³ I *Christianssands Tidende* ble venstremenn som ønsket å arbeide for monarki oppfordret til å møte i Rådhusgaten 12 for å organisere seg.³⁵⁴

Det inntrykket kildene dermed gir er at republikanismen ikke var noen samlende kampsak for det lokale Venstre. Likevel var republikanismen en kampsak for samtlige venstreaviser i

³⁴⁷ Redaksjonen. (1905, 8. november) Stemningen republikansk. *Lister*, s. 3.

³⁴⁸ Redaksjonen. (1905, 14. november) «Her i Byen ved vi». *Farsunds Avis*, s. 2.

³⁴⁹ Redaksjonen. (1905, 3. november) Byens venstremænd. *Lindesnes*, s. 2.

³⁵⁰ Redaksjonen. (1905, 14. november) Mandal. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

³⁵¹ Redaksjonen. (1905, 3. november) Organiser Arbeidet! *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³⁵² Redaksjonen. (1905, 6. november) Abonnenter. *Lister*, s. 2.

³⁵³ Seland, Ingvald. (1905, 28. oktober) Skal det norske folket innføra republikken eller skal de føra inn ein prins? *Agder*, s. 3.

³⁵⁴ Redaksjonen. (1905, 7. november) Venstremænd, der ønsker den monarkiske Statsform bibeholdt. *Christianssands Tidende*, s. 2.

amtet, og en kan dermed slutte at disse avisene sognet til den republikanske fløyen av partiet. Disse tok på seg oppgaven som hovedorganisatorer for den republikanske agitasjonen ved å spre informasjon, opprop, stemmesedler og referater fra folkemøter. Et spørsmål blir da hvem republikanerne var. Hvis ikke det gjennomsnittlige aktive partimedlem i Venstre på lokalplan var republikaner, hvem var republikanerne da? For å belyse dette brukes referatene fra folkemøtene og oppropene som kom i avisene.

5.4: Folkemøter, annen omgang

Det ble holdt nærmere 25 folkemøter i Lister og Mandals amt som omhandlet forfatningsspørsmålet og som har etterlatt seg spor i kildematerialet. Møtene ser grovt sett ut til å kategoriseres i to grupper. Den første typen var foredragsmøter som agiterte for et gitt syn, enten republikk eller kongedømme. Disse møtene kunne åpne for diskusjon i etterkant. Den andre typen møter ser ut til å ha hatt som formål å samle underskrifter som resulterte i opprop fra lokale personer. Disse ble trykt i lokalavisene. Folkemøtene vil nå bli gjennomgått, først foredragsmøtene deretter oppropene. Spørsmålet som vil besvares er hvem som var hovedaktørene i den offentlige debatten som kom fram gjennom avisene. En slik kartlegging av agitator-nettverkene gjør at en lettere kan besvare hvem republikaneren i hovedsak var siden en ikke kan sette klare partiskiller mellom Høyre og Venstre.

Som største by i amtet holdt Kristiansand ikke uventet de største folkemøtene. I perioden 3. til 11. november ble det holdt fire foredrag i byens turnhall av henholdsvis Fridtjof Nansen, stortingsmann Knut J. Hougen, statsråd Sofus Arctander og stortingsmann Thorvald B. Heistein. Altså av to nasjonale skikkelser, Nansen og Arctander, og to lokale fra amtet, Hougen og Heistein. Av disse agiterte kun Hougen for republikk. Kildene gir inntrykk av at alle møtene var godt besøkte, hvor Nansen hadde størst publikum med over 2200 mennesker til stede.³⁵⁵ Foredragenes innhold gav ikke noen nye elementer til debatten, utenom stortingsmann Hougen som forsikret om at det ikke forelå noen skjulte grunner som tvang regjeringen til å velge monarkiet. Velgerne stod altså fritt til å velge statsform uten å ta hensyn til skjulte motiver, noe *Fædrelandsvennen* la vekt på i sin videre agitasjon for republikk.³⁵⁶ Dette eksemplet var unntaket. Alt annet som ble bragt fram av foredragsholderne fulgte de samme linjer som er gjort rede for i kapittel 4. Lokalavisene tok ikke uventet side og priste eller kritiserte foredragene. *Fædrelandsvennen* var positiv til Hougen, men negativ til

³⁵⁵ Redaksjonen. (1905, 4. november) Professor Nansens Foredrag, *Christianssands Tidende*, s. 2.

³⁵⁶ Redaksjonen. (1905, 8. november) «Der ligger intet bag». *Fædrelandsvennen*, s.2.

de andre tre.³⁵⁷ *Christiansands Tidende* var positiv til de tre monarkistenes foredrag, mens Hougens republikanske foredrag ble gjenstand for kritikk.³⁵⁸

Foredragsholderne reiste videre. Nansens rute gikk vestover, via Stavanger, Bergen og Trondheim.³⁵⁹ Statsråd Arctanders, og stortingsmann Hougens videre rute er ikke kjent. Stortingsmann Heistein holdt sitt monarkistiske foredrag for andre gang på Mosby fredag 10. november og det var «særdeles godt besøgt».³⁶⁰ Sett i et republikansk lys er det en faktor som er interessant ved folkemøtene på bygdene rundt Kristiansand. Redaktør Anders Grindland var sentral i agitasjonen. Dette henger nok sammen med at dette var Grindlands hjemtrakter.³⁶¹ Torsdag 9. november, i regi av Øverbø venstreforening, holdt Grindland foredrag om republikken på Iglebæk skolehus.³⁶² Neste dag holdt redaktør Grindland to foredrag, på Fritun i Søgne kl. 16 og på Nodelands skolehus i Greipstad kl. 19. Disse var også i regi av den lokale venstreforeningen der.³⁶³

Hvis en ser på valgresultatet for disse kommunene var dette sterkt republikanske områder.³⁶⁴ En kan derfor spørre seg hvor stor påvirkning de tre store monarkistiske folkemøtene i Kristiansand hadde når valgresultatet ble som det ble. Samtidig kan en spørre seg om de mange republikanske møtene rundt på bygdene var nødvendige. Resultatet ser ut til vært gitt på forhånd ved å være forankret i sosiale og kulturelle faktorer knyttet til politisk tradisjon. Dette vil bli nærmere diskutert i neste kapittel, men det må for sammenhengens skyld påpekes at i disse bygdene stod ledende skikkelser i spissen for republikken. Ordførerne i Søgne, Tveid, Hægeland og Finsland hadde undertegnet det republikanske landsoppropet.³⁶⁵ Finslands ordfører het for øvrig Ole Jonson Grindland og skrev en pro-republikansk artikkel i *Fædrelandsvennen*.³⁶⁶ Ordfører Grindland og redaktør Grindland var brødre og kom fra gården Finsland.³⁶⁷ Også i de andre byene var det klare mønster i hvem republikanere og monarkistene var og hvordan folkemøtene ble mottatt sett i forhold til valgresultatet.

³⁵⁷ Redaksjonen. (1905, 4. november) Professor Nansens Foredrag. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 4. november) «Forfatningstro». *Fædrelandsvennen*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 4. november) «Pengene blir i Landet». *Fædrelandsvennen*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 10. november) Statsraad Arctander. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 13. november) Stortingsmand Heistein. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

³⁵⁸ Redaksjonen. (1905, 8. november) Hr. Hougens kunstpauser. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³⁵⁹ Reklame. (1905, 3. november) Forfatningskampen. *Flekkfjords Posten*, s. 2.

³⁶⁰ Redaksjonen. (1905, 11. november) Storthingmand Heisteins Foredrag. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³⁶¹ Seland, 1975: 89.

³⁶² Reklame. (1905, 6. november) Kongedømme eller Republik. *Fædrelandsvennen*, s. 3.

³⁶³ Venstreforeningens bestyrelse. (1905, 9. november) Søgne og Greibstad. *Fædrelandsvennen*, s. 3.

³⁶⁴ St. medd. nr. 5 (1905-1906.). s. 9; 18.

³⁶⁵ Opprop. (1905, 6. november) landsoppraabet for Republik. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

³⁶⁶ Grindland, O. (1905, 3. november) Kongedømme eller Republik. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

³⁶⁷ Lauvland, 1959: s. 21.

Lister og Mandals Amtstidende oppsummerte valgkampen i Mandal på følgende måte: «Under Folkeafstemningskampen blev her holdt i alt tre Møder. De to var foranstaltet af dem, der kjæmpede for Indførsel af Republikken, og det ene af dem, der holdt paa Kongedømmet.»³⁶⁸ Det første møtet ble holdt av overrettssakfører Rudolf Peersen fra Kristiansand. Han var invitert av byens republikanere. På dette møtet ble det åpnet for diskusjon. På monarkistenes side deltok sorenskriver Helliesen og samlagsbestyrer J. P. Jørgensen. Ifølge *Lindenes* kom monarkistene dårlig ut av diskusjonen. På lørdagen holdt kirkestatsråd Christopher Knudsen det første folkemøtet i Mandal den kvelden. «Ungdomslokalet var fylt til sidste plads».³⁶⁹ Han var blitt invitert av byens monarkister. *Lindenes* viste ergrelse over at statsråden, som hadde vært kateket i byen, på en prikk visste hvordan han skulle føre «sin gamle menighed». Det ble ikke åpnet for diskusjon etter Knudsens monarkistiske foredrag, men det ble det etter neste foredrag.³⁷⁰

Etter sogneprest Bø fra Bjelland hadde holdt sitt republikanske foredrag i ungdomslokalet ble det holdt en lengre og livlig diskusjonen. Ifølge *Lindenes* hadde sognepresten egentlig sagt at han ikke hadde tid til debatt siden han skulle forberede preken til gudstjenesten i Grindum kirke neste dag. Han ble holdt igjen av «kongmændene» P. L. Møller og redaktør M. Løvdal. Etter en lang tale av sistnevnte brøt redaktør Nygaard inn og spurte ordstyreren om ikke det var best å avslutte møtet, noe som ble gjort. Foruten for de overnevnte, deltok Tonstad, Chr. A. Christensen og S. Fjeldsgaard på republikansk side.³⁷¹

Flere av navnene som er nevnt over er kjent fra tidligere. På republikansk side finner vi ikke overraskende redaktør Nygaard fra byens venstreavis, men også deltakere fra folkemøtet på «Fritun» i oktober. På monarkistisk side finner vi redaktøren i byens høyreavis, M. Løvdal, men også flere av dem som *Lindenes* beskyldte for å sabotere møtet i oktober. Hvis en tar valgresultatet i betraktning gjør også et mønster seg gjeldende. Mandal by var helt klar monarkistisk, men hvis en løfter blikket og ser på Holme, valgkretsen som omgav Mandal by, så var resultatet nesten dødt løp. Bjelland, som lå nord for Holme, var den kommunen med høyest republikansk oppslutning i landet målt i prosent.³⁷² Det tyder dermed på at brorparten av området republikanere kom ifra periferien.

³⁶⁸ Redaksjonen. (1905, 14. november) Mandal. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

³⁶⁹ Redaksjonen. (1905, 13. november) Mandal. «Valgkampen». *Lindenes*, s. 2.

³⁷⁰ Sst

³⁷¹ Sst.

³⁷² St. medd.nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18.

I Farsundsområdet gir kildene inntrykk av at det ble drevet aktiv agitasjon fra republikanerne, men en får samtidig inntrykket av at forsøket mislyktes. Også her var det visse personer som gikk igjen som organisatorer på republikansk side. Det første møtet ble arrangert i arbeiderforeningens lokaler i Farsund den 5. november. Innledningsvis holdt dr. Reehorst et republikansk foredrag. Deretter ble det åpnet for diskusjon med overrettssakfører Abrahamsen som ordstyrer. Redaktør Nyvold i *Lister* begynte med et innlegg hvor han kritiserte folkeavstemningens ordlyd. Etter redaktørens innlegg var det ingen som «fandt sig opfordret til at optage debat, hvorfor mødet opløstes.»³⁷³ *Farsunds Avis* la ikke fingrene imellom og betegnet møtet som et «fiaskomøde» for republikanerne hvor kun 56 mennesker deltok.³⁷⁴ Også en innsender til *Farsunds Avis* som selv hadde vært til stede på dette møtet hevdet at det var et fiaskomøde. Ikke bare hadde dr. Reehorst holdt et «klønete» innlegg hvor han ikke hadde greid å holde orden i sine papirer, men redaktør Nyvolds «udgydelser» hadde ført til at store deler av forsamlingen reiste seg og gikk.³⁷⁵

Et lignende mønster vises ved diskusjonsmøtet i Lyngdal. Dette møtet var for øvrig arrangert i samarbeid mellom en monarkist og en republikaner. Ifølge *Listers* versjon var det tilløp til amper stemning, men «[D]iskussionen blev ellers fra begge sider ført saglig, grei og human.» Avisen hevdet også at deltakerne fikk anledning til å reflektere og flertallet var visstnok republikanere.³⁷⁶ *Farsunds Avis* var ikke enig i *Listers* versjon. Avisen omtalte møtet som et «nyt Fiaskomøde for Republikanerne». Oppmøtet var på snaue 50 mennesker, hvor kun halvparten hadde stemmerett. Også her skal republikanernes klønete opptreden ha ført til at store deler av forsamlingen reiste seg og forlot salen i protest.³⁷⁷

En kan spørre seg om sannhetsgehalten i begge siders påstander. Republikanerne hadde i sin interesse av å framstå som mange, det samme hadde monarkistene. Begge sider hadde også i sin interesse å rive den andre siden ned. Når en får to så motstridende beskrivelser av det samme hendelsesforløpet kan en spørre seg hvilket som ligger nærmest sannheten. Som vi skal se i neste kapittel hadde Lyngdal klart monarkistisk flertall, men det gir ikke nødvendigvis monarkistene rett i deres beskrivelse av folkemøtet.

³⁷³ Redaksjonen. (1905, 6. november) Mødet igaarftes. *Lister*, s. 2.

³⁷⁴ Redaksjonen. (1905, 7. november) Et nyt Fiaskomøde. *Farsunds Avis*, s. 2.

³⁷⁵ J. J. (1905, 17. november) Indsendt. *Farsunds Avis*, s. 3.

³⁷⁶ Redaksjonen. (1905, 10. November) Det politiske mødet i Lyngdal. *Lister*, s. 2.

³⁷⁷ Korrespondent. (1905, 10. november) Fra Forfatningsmødet i Lyngdal. Et nyt Fiaskomøde for Republikanerne. *Farsunds Avis*, s. 2.

Deltakerne på republikansk side i Lyngdal viser tydelig hvem de lokale republikanernes fanebærere var. I tillegg til lokale lyngdøler, slik som arrangøren av møtet A. J. Seland, deltok redaktør Nyvold og overrettssakfører Abrahamsen.³⁷⁸ Det stemmer som det ble hevdet i *Christianssands Tidende* at det «grundlovsstormeriske Forsøg» i Lyngdal fikk hjelp fra republikanerne fra Farsund.³⁷⁹ Nyvold, Reehorst og Abrahamsen ser ut til å ha vært de fremste republikanske agitatorene i Farsundsområdet.

Det ble holdt to folkemøter til i Farsundsområdet. Disse fant sted lørdag den 11. november i festivitetslokalet på Hassel og i ungdomslaget «Fremad» på Brekne. Talerne var republikanske gjengangere, Dr. Reehorst, overrettssakfører Abrahamsen, redaktør Nyvold samt ordfører Anders Vesthassel. Det ble meldt om adgang til diskusjon.³⁸⁰ Ifølge referatet i *Lister* var møtet i ungdomslaget godt besøkt med et flertall av republikanere. Kun noen få utalte seg for kongedømmet. Møtet på Hassel var mindre besøkt, men ifølge avisen var den republikanske stemningen der god.³⁸¹ *Farsunds Avis* nevnte ikke disse to møtene.

Mønsteret som avtegner seg i Farsundsområdet er at det var en republikansk kjerne bestående av redaktør Nyvold, overrettssakfører Abrahamsen og dr. Reehorst. De møtte kraftig motstand fra monarkister og var åpenbart i mindretall. Fordi begge sider gav forskjellige framstillinger av hendelsene kan en spørre seg hva som egentlig skjedde. Spesielt folkemøtet i Lyngdal vekket sterke følelser og begge sider påstod at den andre siden framstilte hendelsene feil. I *Farsunds Avis*' spalter diskuterte overrettssakfører Abrahamsen detaljer rundt folkemøtet i Lyngdal med redaktør Brøvig helt fram til 21. november.³⁸² Å diskutere påstandenes ekthet hver og for seg gir lite for oppgavens del, men sett samlet gir de et uttrykk for situasjonen. Republikanerne var i mindretall i Farsundsområdet og de pyntet på sin fremstilling i *Lister* for å framstå som sterkere enn de faktisk var. På samme måte ble republikanerne devaluert, sannsynligvis mer enn fortjent, av monarkistene med *Farsunds Avis* i spissen. Valgresultatet viser uansett at i Farsund, Vanse, Spind, Herred og Lyngdal var oppslutningen om kongedømmet over landsgjennomsnittet.³⁸³

Flekkefjordsområdet stikker seg ut ved at der ikke ble holdt noen folkemøter i byen. I hvert fall er ingen registrert i lokalavisene. Monarkistene var i flertall i Flekkefjord med 240 ja mot

³⁷⁸ Redaksjonen. (1905, 10. November) Det politiske mødet i Lyngdal. *Lister*, s. 2.

³⁷⁹ D. (1905, 28. november) De sydvestligste Norge. Fest i Lyngdal. *Christianssands Tidende*, s. 2.

³⁸⁰ Reklame. (1905, 10. november) Politiske Møder. *Lister*, s. 3.

³⁸¹ Korrespondent. (1905, 13. november) Det politiske møde. *Lister*, s. 2.

³⁸² Abrahamsen, A. (1905, 21. november) Hr. Redaktøren af Farsunds Avis. *Farsunds Avis*, s. 3.

³⁸³ St. medd. nr. 5. (1905-1906.), s. 9.

46 nei.³⁸⁴ Det eneste folkemøtet i området som er registrert fant sted på Nuland skolehus i Bakke kommune. Denne kommunen hadde republikansk ordfører.³⁸⁵ Oppmøtet på selve folkemøtet var beskjedent med 10-15 stemmeberettigede. Etter et lengre innlegg av foredragsholder ble det forsøkt startet en diskusjon, men denne ble ikke lang. Da forsamlingen ikke klarte å utrette mer bestemte de seg for at det beste var å avslutte, «hvorfor det store møte hævedes» kommenterte *Flekkefjord Postens* korrespondent tørt.³⁸⁶ Det kom fram i ettertid at en av deltagerne fra dette møtet hadde stått på vippen mellom republikk og kongedømme, og valgte sistnevnte.³⁸⁷

Gjennomgangen av folkemøter som viste seg i kildematerialet har avtegnet et klart mønster. Det viser omrisset av forskjellige nettverk som organiserte agitasjonen for republikken i sine respektive distrikter. Felles for mange av disse nettverkene var at redaktøren i områdets venstreavis var sentral. I Kristiansandsområdet var redaktør Grindland en sentral aktør, men på samme tid vitner hans herkomst om at han kom hjem til sine egne. Det samme vises ved at minst fire ordførere i Kristiansandsområdet var republikanere. I Mandalsområdet har vi redaktør Nygaard som uttalt republikaner, men utenom agitasjonen i selve avisen virker han å stå mer i bakgrunnen. De mer sentrale aktørene der ser ut til å ha kommet fra periferien, slik som sogneprest Bø fra Bjelland. I Farsundsområdet var den republikanske grupperingen sentrert rundt redaktør Nyvold, Abrahamsen og Reehorst, men disse var i mindretall og ble møtt med en kraftig opposisjon anført av *Farsunds Avis*. Kun Flekkefjordsområdet virker fritt for slike nettverk. Dette kan splittelsen i *Agder* være med på å forklare. Republikanerne lå med brukket rygg i Flekkefjord.

Disse nettverkene forteller at selv om det fantes lokale ildsjeler som arbeidet for republikken så ble de av høyere sosial stand bragt inn som trekkplaster ved folkemøter. Redaktører, sogneprester, stortingsrepresentanter, overrettssakførere og ordførere gikk i spissen for agitasjonen.

Når en ser på sammenhengen mellom hvor folkemøtene ble holdt og hvordan de ble mottatt var det også et klart sammenfall med den senere fordelingen av ja- og nei-stemmer. I den sammenheng kan en også si at antallet folkemøter som agiterte for et gitt syn ikke ser ut til å ha gitt nevneverdig utslag på valgresultatet. Farsundsområdet med sine mange republikanske

³⁸⁴ St. medd. nr. 5. (1905-1906.), s. 19.

³⁸⁵ Opprop. (1905, 8. november) Til det Norske Folk! *Lister*, s. 1.

³⁸⁶ Korrespondent. (1905, 17. november) Fra Gyland. *Flekkefjords Posten*, s. 2.

³⁸⁷ Fedog, T. (1905, 17. november) Efterskrift. *Flekkefjords Posten*, s. 2.

møter forble monarkistisk, og selv med tre store monarkistiske foredrag ble Kristiansand nesten delt på midten mellom republikanere og monarkister.

5.5: Republikanismen og kristendommen

Idet valgkampen gikk inn i sin siste uke dukket det opp innlegg med eksplisitt religiøst innhold og oppfordringer om å lese bibelvers. Det var ikke mange innlegg, jeg har i alt kommet over syv stykker fordelt på fem aviser. Det som gjør dem interessante er tre ting. For det første tilførte de debatten en ny dimensjon ved å koble statsformsspørsmålet opp mot religion. Det andre som er interessant er at de religiøse innleggene i hovedsak ble benyttet av republikanerne. Av de syv innleggene agiterte seks av dem for republikk, kun et var for kongedømme. Dette fører videre til siste observasjon som er at disse bibelversene og siteringene ser ut til å komme fra den samme kilden: Søren Jaabæk.

Monarkistene henviste kun til et bibelvers, og da var grunnen at republikanerne hadde oppfordret så mye til bibellesning i sine aviser. Innsenderen oppfordret til å lese 1. Timoteus 2: 1-2.³⁸⁸ Dette er et bibelvers som formaner om forbønn for alle mennesker, også konger og alle i lederstillinger, slik at alle kan leve et stille og fredelig liv i gudsfrykt og ærbødighet. Spesielt siste del i dette verset, om å leve et stille og fredelig liv passer rett inn i den monarkistiske argumentasjonen om «Ordnete forhold». Republikanerne var langt mer aktive, men samtidig like i sine siteringer. Tre av de republikanske avisene siterte kirkefaderen Martin Luthers kritikk av fyrster:

Fra verdens begyndelse har en klog fyrste alltid været en sjelden fugl, en gudfryktig endnu meget sjeldnere. De er sædvanligvis de største narre eller de værste skurke paa jorden, hvorfor man altid maa vente det sletteste af dem og lidet godt.³⁸⁹

Lister og Fædrelandsvennen oppgav Redaktør Seland i *Agder* som kilde bak sitatet av Luther,³⁹⁰ men jeg har ikke funnet hans bruk av sitatet i 1905. Det kan derfor tenkes at Seland hadde brukt det tidligere.

To innsendere oppfordret velgere til å lese 1. Samuels bok 8: 1-19 før de gikk og stemte.³⁹¹ Den ene innsenderen oppfordret også til å lese 5. Mosebok 17: 14-20, samt kapittel 14 og 16 i 2. Krønikebok.³⁹² *Agder* oppfordret også til å lese 5. Mosebok 17: 14-20.³⁹³ Disse

³⁸⁸ L. R. (1905, 11. november) Den Folkeafstemning. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

³⁸⁹ Luther, Martin. (1905, 6. november) Martin Luther siger. *Lindenes*, s. 1.

³⁹⁰ Seland, Ingvald. (1905, 6. november) Sterke ord. *Lister*, s. 2; Seland, Ingvald. (1905, 8. november) Sterke ord. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

³⁹¹ S. S. (1905, 10. november) Bibelen. *Lister*, s. 2; X. (1905, 8. november) Før du gaar. *Lindenes*, s. 2.

³⁹² S. S. (1905, 10. november) Bibelen. *Lister*, s. 2.

³⁹³ Redaksjonen. (1905, 19. oktober) Israels Kongelov. *Agder*, s. 2.

bibelversene må kjennes og sees i sammenheng. Passasjen i 5. Mosebok er kjent som «kongeloven» og inneholder en rekke påbud en eventuell konge av Israel måtte følge for å regjere etter Guds vilje. Passasjen i Samuels bok forteller om da Israelsfolket, mot profetens råd og Guds vilje, forlangte en konge og dermed forkastet Gud som sin konge. Passasjene i Krønikeboken forteller om hvordan kong Asa av Juda gikk i allianse med Syria i stedet for å sette sin lit til Herren. Asa ble derfor forbannet av Gud. Disse bibelversene gir altså følgende moral: Gud legger strenge føringer for en konges livsførsel. Å velge en konge er å forkaste Gud som konge. Å sette sin lit til fremmede statsmakter er forkastelse av Gud og fører til forbannelse.

Disse bibelversene gav en helt tydelig religiøs kobling til statsformsspørsmålet. Det er påfallende at nettopp republikanere, og ikke monarkister, fant det lett å gi bibelsk autoritet for sitt syn. Hvis en ser disse bibelversene og sitatet av Luther i sammenheng så gir de helt tydelige spor av at de kan ha kommet fra en felles kilde, og dermed henter de også til opphavet for disse religiøse argumentene for republikken.

20 år tidligere gav Søren Jaabæk ut bøkene «Konger og Kejseres levevis. A. Oldtiden» (1882)³⁹⁴ og oppfølgeren «Konger og Kejseres levevis. B» (1886).³⁹⁵ Kort fortalt omhandlet disse bøkene ledere, konger og keisere fra Moses til Napoleon III av Frankrike. Jaabæk la vekt på fyrstenes vanstyre og hvor ugudelige deres livsførsel hadde vært og hvordan de hadde ført til fordervelse og tap av folkets suverenitet. Halvdan Koht kalte bøkene for et morsomt skrift som styrket agitasjonen for republikk.³⁹⁶ Det som gjør dem verdt å nevne for vår del er den argumentasjonslinjen Jaabæk førte. Han la nemlig kongers livsførsel og moral inn i et bibelsk perspektiv. Boken innledes med det samme sitatet av Luther som er nevnt over,³⁹⁷ og Jaabæk bygde sin argumentasjon opp rundt «Grundloven» for konger i 5. Mosebok 17: 14-20.³⁹⁸ Han henviste også til de samme skriftstedene i Samuels bok,³⁹⁹ og går videre til de senere bibelske kongene.⁴⁰⁰ Dette danner den religiøse linsen Jaabæk analyserer alle senere konger og keisere gjennom. Siden lokale republikanere valgte å benytte de samme skriftstedene og siterer Martin Luther på samme måte som Jaabæk, kan det tyde på at det var en korrelasjon.

³⁹⁴ Jaabæk, 1882.

³⁹⁵ Jaabæk, 1886.

³⁹⁶ Koht, 1934: s. 569.

³⁹⁷ Jaabæk, 1882: s. 2.

³⁹⁸ Jaabæk, 1882: s. 4.

³⁹⁹ Jaabæk, 1882: s. 8ff.

⁴⁰⁰ Jaabæk, 1882: s. 41.

Spørsmålet som her reiser seg er hva slags kristendomssyn Jaabæk stod for, og om dette samsvarte med andre republikaneres kristendomssyn. I sin egen samtid var Jaabæks kristendomssyn og om han var en kristen i det hele tatt gjenstand for stor offentlig debatt.⁴⁰¹ Dagfinn Slettan konkluderer med at selv om Jaabæk kritiserte både kirken, lekmannsbevegelsen og indremisjonsbevegelsen, så lå hans eget syn nærme grundtvigianismen. Likevel mener Slettan at Jaabæks kristendomssyn lignet mest opplysningstidens kristendom.⁴⁰² Også Merethe Roos støtter denne tolkningen av Jaabæks kristendomssyn og betegner den som frittstående, udogmatisk, en «Einzelgänger». Selv om det finnes mange likhetstrekk mellom Jaabæks syn og den til både lekmannsbevegelsen og grundtvigianismen, så var hans kristendomsforståelse en egen og minnet mest om 1700-tallets teologiske strømninger i Danmark-Norge, konkluderer Roos.⁴⁰³

Det er gjennom denne kristendomsforståelsen Jaabæks skrifter må tolkes. De er skrevet ut ifra en lavkirkelig, rasjonell, udogmatisk kristendom. Selv om Jaabæks kristendomssyn var noe helt eget så lå den likevel så pass nær andre lavkirkelige retninger at hans argumentasjon lett kunne adopteres. Derfor vil jeg trekke inn redaktør Seland fordi han ble brukt som kilde av to andre redaktører og fordi hans kristendomssyn er kjent. For det første kom Seland fra et belest og jaabækiansk hjem.⁴⁰⁴ Han kjente dermed sannsynligvis til Jaabæks verker. Om Seland's religiøse syn skriver Ingvar Olimstad at han hadde en frilynt og radikal fortid og var nær venn av grundtvigianeren Tomas Torsvik.⁴⁰⁵ 1905 skal også, ifølge Olimstad, ha vært et år som gav næring til Seland's personlige kristendomsutvikling. Han kom stadig tilbake til året i taler og innlegg. Seland utviklet med årene en mørkere og mer pietistisk kristendom som var i sterk kontrast til den glade og lyse kristendommen fra hans ungdom. Likevel forkastet aldri Seland sine frilynte ungdomsidealer og trakk stadig fram Nikolai Frederik Severin Grundtvig og andre salmediktere på de pietistiske bedehusmøtene han ledet som eldre mann.⁴⁰⁶

På bakgrunn av dette slutter jeg at Seland og Jaabæk ikke bare lå i samme ideologiske, men også religiøse landskap. Samtidig styrker dette eksemplet tesen om koblingen mellom grundtvigianisme og republikanisme. Selv om Jaabæk ikke var eksplisitt grundtvigianer så lå hans syn såpass nær at hans religiøse argumenter for republikken lett kunne adopteres, i hvert fall i teorien. Det er derfor interessant at bibelversene i avisene i 1905 var de samme som

⁴⁰¹ Her kan både faddersaken og Riddervollsaken nevnes. Se: D. Slettan & Try, 1979: s. 59.ff.

⁴⁰² D. Slettan & Try, 1979: s. 58.

⁴⁰³ Roos, 2016: s. 403f.

⁴⁰⁴ Olimstad, 2004: s. 13ff.

⁴⁰⁵ Olimstad, 2004: s. 23.

⁴⁰⁶ Olimstad, 2004: s. 29f.

Jaabæk selv hadde brukt. De to innsendernes kristendomssyn kan en ikke med sikkerhet si noe om. Det kan en derimot med Seland, en mann som lå nærme Jaabæks syn på flere områder, og som uten tvil kjente til mange av hans skrifter. Derfor er det mulig å påstå at Jaabæks kobling mellom kristendom og republikanisme hadde vunnet innpass i enkelte lavkirkelige miljøer i 1905 og var med på å danne en religiøs dimensjon av republikanismen.

5.6: De frilynte ungdomslagene

I sin bok om Jørgen Løvland påpeker Per Eivind Hem at i de deler av landet hvor republikanismen stod sterkt, stod også *de frilynte ungdomslagene* sterkt. Studentmållaget blir av Hem omtalte som stormtroppene og kjernen i mobiliseringa rundt republikanismen.⁴⁰⁷ Kjennetegnet dette lokale forhold? Kildematerialet viser at det var stor aktivitet blant de frilynte ungdomslagene i regionen. Så sent som i juli holdt Vest-Agder ungdomslag et stort ungdomsstevne i Vanse, og referatet fra denne helgen viser at Vest-Agder ungdomslag besto av ca. 1200 medlemmer fordelt på 23 lokallag.⁴⁰⁸ Under valgkampen var ungdomslagene mindre framtrædende, men de var tilstede. I tillegg til avisene er også protokoller brukt som kilder for å kartlegge republikansk agitasjon. *Lister* oppgav 23 lokallag, men på statsarkivet i Kristiansand er kun protokollene til seks ungdomslag bevart tilbake til 1905 og da er amtsungdomslaget medregnet.⁴⁰⁹ Ifølge protokollene var det kun Laudal ungdomslag som gjorde seg eksplisitt kjent som republikansk. Den resterende informasjonen er hentet fra lokalavisene og bygdebøker.

«Hægelands nye Ungdomslag» holdt et diskusjonsmøte i slutten av oktober som endte med et innlegg til *Fædrelandsvennen* hvor de oppfordret «Ungdomslagene i By og Bygd til at arbeide for Republikken».⁴¹⁰ Også Laudal ungdomslag holdt diskusjonsmøte om emnet «Kongedøme eller Fristat». Dette en uke før valget, den 5. november. Oppmøtet skal ha vært stort med mange eldre tilstede. Ordsiftet ble beskrevet som «Saklegt».⁴¹¹ Også ungdomslaget «Fram» på Finsland kjempet mot kongedømmet. I dette ungdomslaget var sogneprest Bø en ledende

⁴⁰⁷ Hem, 2005: s. 352ff.

⁴⁰⁸ Korrespondent. (1905, 3. juli) Amtsunngdomsstevnet i Vanse. *Lister*, s. 2.

⁴⁰⁹ Frisyn ungdomslag - SAK/MRK-007/A/Mapper: Møtebok 1904-1925; Laudals ungdomslag-SAK/[MRK-006/A](#)/Mapper: Forhandlingsprotokoll 1905-1926; Søgne Ungdomslag - SAK/D/0817/F/L0001a: Medlemsfortegnelse og møteprotokoll: 1895-1907; Urædd - Flekkefjords frisindede ungdomslag - SAK/FLK-015: Forhandlingsprotokoll for «Urædd»; Vest-Agder Ungdomslag - SAK/D/0820/F/L0001; Øyslebø ungdomslag - SAK/[MRK-008/A](#): Mapper: Møtebok, 1899-1925.

⁴¹⁰ Hægelands Ungdomslag. (1905, 31. oktober) Til Ungdomslagene! *Fædrelandsvennen*, s. 2.

⁴¹¹ Laudals ungdomslag-SAK/[MRK-006/A](#)/Mapper: Forhandlingsprotokoll 1905-1926.

skikkelse.⁴¹² Et fjerde ungdomslag er allerede nevnt: «Fremad» på Lista hvor redaktør Nyvold holdt foredrag.

Som kildene viser var det republikansk aktivitet blant enkelte av ungdomslagene, men kildene gir ikke inntrykk av en aggressiv mobilisering i deres regi. Siden protokollene til minst 17 ungdomslag ikke er bevart eller funnet kan en spørre seg om funnene er representative. Fravær av kilder er ikke det samme som fravær av hendelser. Ut fra funnene kan en slå fast at flere av ungdomslagene stod på republikanernes side, men å kalle dem for «stormtropper» i den republikanske agitasjonen blir etter alt å dømme en overdrivelse.

5.7: Oppropene, annen omgang

Da valgkampen gikk inn i sin andre uke kom det opprop i avisene. Disse var undertegnet av personer, partier og foreninger som oppfordret velgerne til å stemme enten ja eller nei. Enkelte av oppropene kom fra sentralt hold i Kristiania. Alle lokalavisene inneholdt for eksempel oppropet fra regjeringen Michelsen som oppfordret til å stemme ja. Dette oppropet blir ikke medregnet i denne analysen. Analysen vil konsentrere seg om de oppropene som eksplisitt hadde lokale støttespillere fra Lister og Mandals amt. Unntaket er derfor et landsomfattende republikansk opprop med over 200 navn.⁴¹³ Dette blir regnet med fordi lokalavisene gjorde rede for lokale republikanere som hadde skrevet under dette oppropet. Til sammen var det åtte forskjellige opprop, fordelt på syv av lokalavisene. *Folkets Tidende* og *Farsunds Avis* inneholdt ingen lokale opprop. Ofte ble oppropene trykket i flere nummer på rad. Mange av oppropene gikk også igjen mellom avisene.⁴¹⁴ Av disse totalt åtte oppropene agiterte tre for kongedømmet og fem for republikk.

Det som gjør oppropene verdifulle som kilder er at de gir navnet på lokale republikanere og monarkister. Den gangen var det vanlig å underskrive både med navn og yrkestittel. Dette muliggjør en sosiologisk tilnærming ved å kunne kartlegge monarkisters og republikaneres

⁴¹² Stomnås, Lauvslund, & Mæsel, 1974: s. 478f.

⁴¹³ Heiberg, 1906: s. 946ff.

⁴¹⁴ Opprop. (1905, 3. november) Til Vælgerne i Kristianssand. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Lindesnes*, s. 1; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Medborgere! *Lindesnes*, s. 2; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Til det Norske Folk! *Lister*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 11. november) Opraab. Til det norske folk! *Agder*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Opraab. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Flekkefjords Posten*, s. 1; Opprop. (1905, 7. 9. og 11. november) Opraab. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. 8. og 11. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2.

sosiale stand. En må ta for gitt at personer som underskrev oppropene faktisk stemte etter den overbevisningen de gav uttrykk for. En må også gå ut ifra at navnene var ekte og ikke føyd til listen av andre for å pynte på den. I gjennomgangen av avisene har jeg kun kommet over en person som klaget over å være påført en liste uten samtykke.⁴¹⁵ Siden jeg ikke har kommet over andre slike klager blir det tatt for gitt at navnene var oppriktige uttrykk for disse personenes mening og at de stemte i samsvar med denne.

Før vi går i gang med den sosiologiske delen av analysen vil jeg trekke fram et par konkrete opprop som jeg mener viser en kontinuitet i utviklingen høsten 1905. Det første er arbeidernes opprop fra Kristiansand. I dette oppropet oppfordres Kristiansands og omegns arbeidere til å stemme for republikken. Det kunne ikke være tvil om hvilken statsform som tjente arbeiderne best. Monarkiet ville leve på arbeiderens opparbeidete midler og kostnadene snart økes ytterligere. På grunn av kostnadene og fordi Norge var et «jevnt borgerligt» styre måtte arbeiderne møte opp og stemme «Nei».⁴¹⁶ Underskriftene på dette oppropet bærer preg av bred oppslutning blant lederne til de organiserte arbeiderne i Kristiansand. Sju kommunestyrerepresentanter fra Arbeiderpartiet skrev under sammen med 29 arbeidere som representerte tolv fagforeninger. Det ser dermed ut til at de samme som hadde engasjert seg i folkeavstemningsoppropet i september engasjert seg for republikken. Ledende skikkelser blant arbeiderne i Kristiansand var republikanere.⁴¹⁷

Det andre eksemplet er oppropene fra Mandals monarkister og republikanere. På disse oppropene finner vi en videreføring av de posisjonene deltagerne fra møtet på «Fritun» inntok i oktober. På dette møtet var, ifølge *Lindenes*' referat, lærer O. A. Øverland, P. Ihme Jaabæk og S. Skjævesland for en resolusjon om folkeavstemning mens J. P. Jørgensen, Politimester Kastrud, redaktør M. Løvdal og Jens Bugge var imot.⁴¹⁸ Ifølge *Lister og Mandals Amtstidende* referat var O. A. Øverland, P. Tørressen Jaabæk, S. Skjævesland, Chr. Christensen, lærer Tonstad og P. T. Ihme positive til resolusjon om folkeavstemning. Jens Bugge, J. P. Jørgensen, Petrus Møller, M. Løvdal, Th. Olsen og Kastrud ble oppgitt å være

⁴¹⁵ Gunnar G. Skaiaa. (1905, 3. november) I et Opraab for Kongedømmet. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

⁴¹⁶ Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

⁴¹⁷ Sst.

⁴¹⁸ Jaabæk, P. Ihme, Skjævesland, S. og Øverland, O. A. (1905, 2. oktober) Om afgjørelsen af statsformen. *Lindenes*, s. 2.

blant de som var negative til resolusjon om folkeavstemning til Stortinget.⁴¹⁹ Altså var Mandalsavisene stort sett enige i deltakernes ståsted.

Det interessante er at dette mønsteret ble videreført inn i valgkampen. De som var for en resolusjon til stortinget ble republikanere og de som var imot ble monarkister. Øverland, Skjævesland, en T. Jaabæk, Chr. A. Christensen og T. Tonstad var alle å finne på det republikanske oppropet fra Mandal og omegnen, sammen med 56 andre navn.⁴²⁰ Jørgensen, Kastrud, Løvdal, Bugge og Møller var å finne på det monarkistiske oppropet fra Mandal og omegn, sammen med 54 andre navn.⁴²¹

På bakgrunn av oppropene kan en stille spørsmålet: hvem var den typiske republikaner og hvem var den typiske monarkist? *Lindenes* kom med følgende analyse i 1905.

Oppraabet i dag til fordel for republikken ligger der kanskje ikke den ydre glans over som over det, der igaar saa dagens lys i stedets høreblad. Sidstnevnte oppraab havde nemlig samlet det meste af, hvad der i daglig tale kaldes byens «store» navne, mens det republikanske oppraab har lidet af denne slags. Vi har bare en del gamle politiske veteraner, der stik mod sidste mode er blit sine ungdomsidealer tro, og forøverig en stab af interesserede mænd i forskjellige livsstillinger, gaardbrugere, haandverkere, arbeidere osv., jevne og borgerlige som den statsform, de nu stræver for at faa indført i vort kjære Norge. Blant underskriverne er ogsaa en del høremænd.⁴²²

Var det en sosiokulturell konfliktlinje mellom høy og lav som gjorde seg gjeldende slik *Lindenes* her påstår? Ved å legge sammen navnene fra de åtte oppropene og trekke fra de navnene som åpenbart gikk igjen står en igjen med 134 republikanere og 163 monarkister. Ved å kombinere disse navnene med digitalisert grunnlagsdata fra folketellingene har ytterligere informasjon som yrke og bosted blitt tilført statistikken for å utbrodere bildet.⁴²³ Hvis navn har gått igjen i flere folketellinger har yngre folketellinger fått forrang på grunn av nærhet i tid til 1905. Men hvor representativ blir statistikken?

Ved folkeavstemningen hadde 15027 personer stemmerett i Lister og Mandals amt, bykretsene medregnet.⁴²⁴ Med andre ord gir oppropene den sosiokulturelle bakgrunnen til ca. 10 prosent av velgerskaren. Jeg vil argumentere for at statistikken er verdifull. Selv om representasjonsgraden er lav så gir den navnet på nesten like mange republikanere og monarkister som tok et aktivt valg ved å sette sitt navn på opprop og dermed ble en del av valgkampens agitasjon. En kan kanskje derfor omtale dem som representanter for kjernen på

⁴¹⁹ Redaksjonen. (1905, 5. oktober) Mødet paa «Fritun». *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 7. oktober) Mødet paa «Fritun». *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2; Redaksjonen. (1905, 10. oktober) Mødet paa «Fritun». *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

⁴²⁰ Opprop. (1905, 8. november) Medborgere! *Lindenes*, s. 2.

⁴²¹ Opprop. (1905, 7. november) Oppraab. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2.

⁴²² Redaksjonen. (1905, 8. november) Mandal. Oppraabet idag. *Lindenes*, s. 2.

⁴²³ Digitalarkivet, 2018.

⁴²⁴ St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9;18.

begge sider. Siden disse to leirene var nesten like store gir deres sosiale bakgrunn en innsikt i kjernevelgerskaren på begge sider. En metode er å se på republikanernes og monarkistenes yrkesmessige fordeling i primær, sekundære og tertiærnæringen. Med primærnæring menes de yrker som særlig framstiller råvarer. Jordbruk, skogbruk, fisk og jakt faller inn under denne kategorien.⁴²⁵ Med sekundærnæringen menes de næringer som hovedsakelig bearbeider materiale fra primærnæringen, slik som alle typer industri.⁴²⁶ Tertiærnæringen er service- og tjenesteytende næringer, særlig kjennetegnet ved at de ikke produserer varer selv.⁴²⁷

Jeg henviser til figurene på neste side. Blant monarkistene var tertiærnæringen klart overrepresentert, og like påfallende var primærnæringen, i første rekke bondestanden, dramatisk underrepresentert. Blant republikanerne var sekundærnæringen størst med nesten halvparten av navnene, mens primærnæringen ikke var langt bak. Tertiærnæringen var likevel ikke underrepresentert med over én fjerdedel av underskriverne i denne gruppen. Dette gir tydelig innsikt i republikaneres og monarkisters yrkesaktive bakgrunn. Republikanere kom gjerne fra yrker som kjennetegnes ved fysisk arbeid og lavere lønner. Denne inndelingen blir likevel for grov siden den visker ute sosiale nyanser innenfor næringene. En kan være enig om at det er større sosial avstand mellom en direktør og en funksjonær selv om begge tilhører tertiærnæringen enn det er mellom en landhandler og en bonde som befinner seg i forskjellige næringer.

En annen tilnæringsmåte er å fordele personene basert på sosial klasse. Jeg har valgt å basere min inndeling på John H. Goldthorpes *class scheme*.⁴²⁸ Hans teori er hovedsakelig ment som et kategoriseringsverktøy og ikke en endelig inndeling. Mange av personene hadde flere yrker og ville ikke nødvendigvis bifalt min klasseinndeling. Jeg mener likevell det er viktig å gjøre et forsøk for å tydeliggjør de klassemessige nyansene som jeg mener kommer til syne.

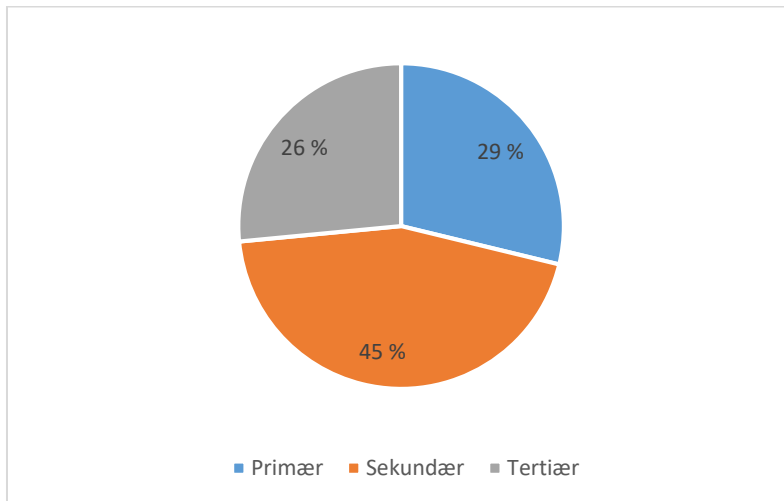
⁴²⁵ Primærnæringer. (2014, 22. juli). I Store norske leksikon. Hentet 31. januar 2018 fra <https://snl.no/prim%C3%A6rn%C3%A6ringer>.

⁴²⁶ Sekundærnæringer. (2014, 22. juli). I Store norske leksikon. Hentet 31. januar 2018 fra <https://snl.no/sekund%C3%A6rn%C3%A6ringer>.

⁴²⁷ Tertiærnæringer. (2014, 22. juli). I Store norske leksikon. Hentet 31. januar 2018 fra <https://snl.no/terti%C3%A6rn%C3%A6ringer>.

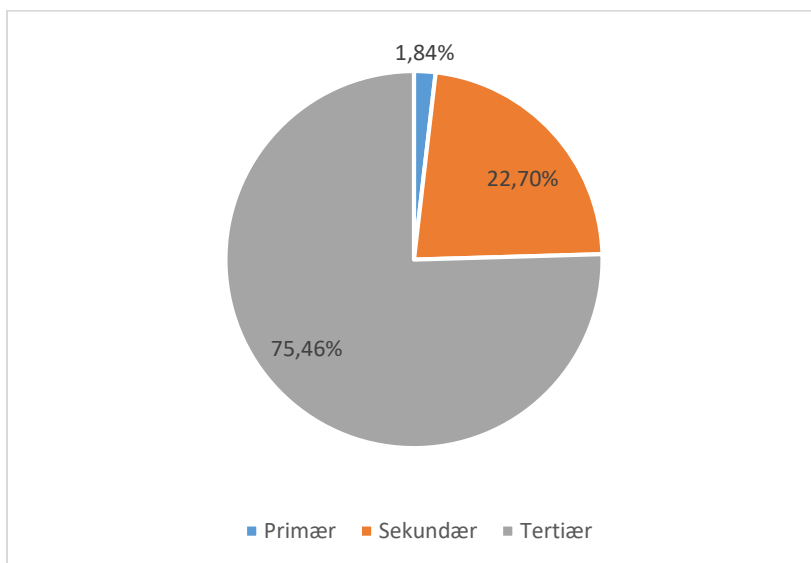
⁴²⁸ Goldthorpe, 2000: 206f.

Figur 2: Republikaneres yrkesfordeling



Kilder: Opprop. (1905, 3. november) Til Vælgerne i Kristianssand. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Lindenes*, s. 1; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Medborgere! *Lindenes*, s. 2; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Til det Norske Folk! *Lister*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 11. november) Opraab. Til det norske folk! *Agder*, s. 2; Heiberg, 1906: s. 946ff; Digitalarkivet, 2018.

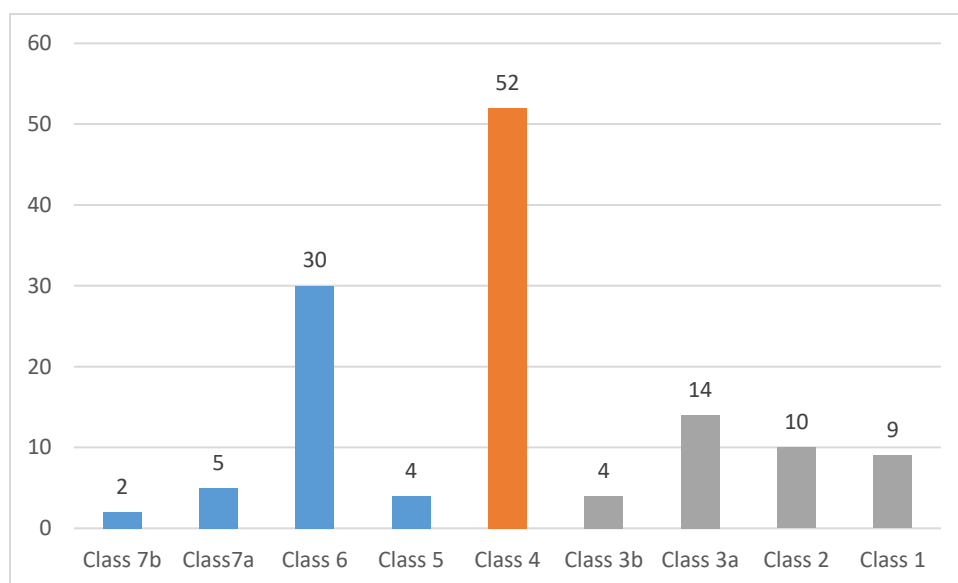
Figur 3: Monarkisters yrkesfordeling



Kilder: Opprop. (1905, 6. november) Opraab. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Agder*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 9. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Flekkefjords Posten*, s. 1; Opprop. (1905, 7. 9. og 11. november) Opraab. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. 8. og 11. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Digitalarkivet, 2018.

Goldthorpe definerer sosial klasse ut fra arbeidstakerens sosiale forhold til arbeidsgiveren. Derfor deler Goldthorpe yrkesgrupper i tre hovedkategorier: arbeidsgivere, arbeidstakere og selvstendige.⁴²⁹ Basert på denne tankegangen deler Goldthorpes *class scheme* arbeidsmarkedet i syv klasser kategorisert etter de tre kriteriene. Klasse syv til fem omhandler arbeidstakere med lavere utdanning og kompetansebehov og deres ledere. Klasse fire består av selvstendig næringsdrivende. Klasse tre til én tar for seg service-, administrator- og ledelsesykker som ikke innebærer fysisk arbeid.⁴³⁰ Goldthorpes teori har blitt kritisert, men det er ikke mitt formål å ta stilling til dens legitimitet. Mitt formål er å få fram nyansene mellom de forskjellige yrkesgruppene og derfor har Goldthorpes *class Scheme* den fordel at den gjør det ved å operere med tre hovedkategorier og flere underkategorier.

Figur 4: Goldthorpes class scheme: antall republikanere

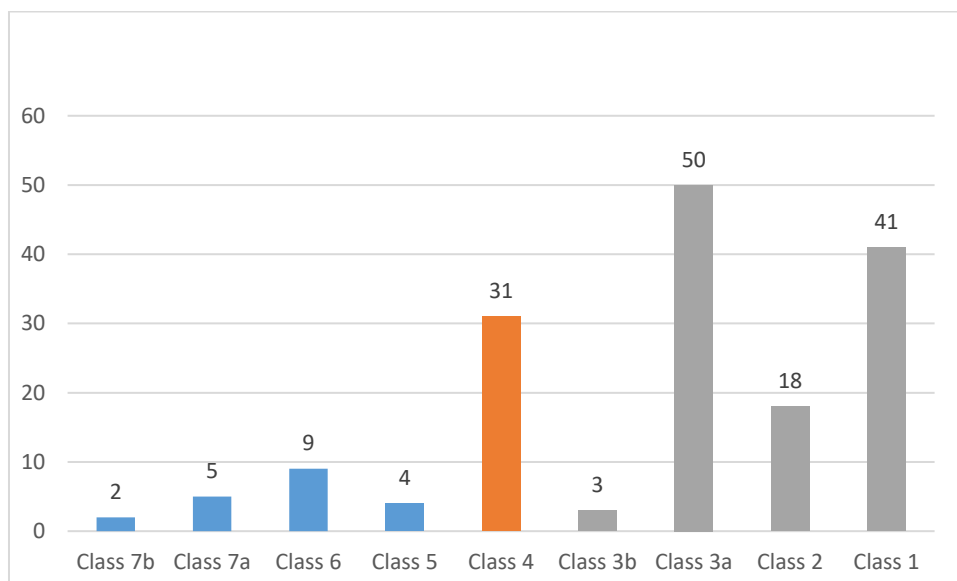


Kilder: Opprop. (1905, 3. november) Til Vælgerne i Kristianssand. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Lindenes*, s. 1; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Medborgere! *Lindenes*, s. 2; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Til det Norske Folk! *Lister*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 11. november) Opraab. Til det norske folk! *Agder*, s. 2; Heiberg, 1906: s. 946ff; Digitalarkivet, 2018.

⁴²⁹ Sst.

⁴³⁰ Goldthorpe, 2000: 208.

Figur 5: Goldthorpes class scheme: antall monarkister



Kilder: Opprop. (1905, 6. november) Opraab. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Agder*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 9. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Flekkefjords Posten*, s. 1; Opprop. (1905, 7. 9. og 11. november) Opraab. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. 8. og 11. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Digitalarkivet, 2018.

Klassene markert med blått kjennetegnes ved manuell arbeid basert på kontrakt. I klasse 7 a og b havner for eksempel ufaglærte arbeidere, husmenn og forpaktere. Personer som kun gav seg til kjenne som «arbeider» er kategorisert her. Klasse 6 består av faglærte arbeidere som blikkenslagere, bakere, garvere, urmakere og skomakere, som det framgår av kildene at ikke var selvstendig næringsdrivende. Klasse 5 kjennetegnes ved å bestå av oppsynsmenn for arbeidere fra de underliggende klassene, slik som formenn ved mekaniske verksteder. Klasse 4, markert med oransje, kjennetegnes ved at den består av selvstendig næringsdrivende og selveiende bønder. Garvermestere, skomakere, urmakere og gullsmeder som jeg går ut fra var selvstendig næringsdrivende er i denne klassen. I motsetning til svenner som ut fra sitt avhengighetsforhold er i klasse 6. De øvrige klassene, markert ved grått, kjennetegnes ved å bestå av service-yrker og administrasjon av ikke-manuelle arbeidstakere. Lærere og lensmenn havner for eksempel i 3a mens lavere funksjonærer som politikonstabler og kontorister havner i 3b. Kjøpmenn og grosserere er også kategorisert under 3a. Klasse 1 og 2 er forbeholdt yrker som kjennetegnes ved høyere profesjonalitet og utdanning. Overrettssakførere, advokater, skipsredere, leger, sorenskrivere og sogneprester er typiske yrker i disse to klassene. Begge klassene kjennetegnes også ved at medlemmene administrere og styrer større virksomheter, slik som offentlige etater og større bedrifter.

Fordelingene i klassene tydeliggjør klare mønster. En stor andel grosserer, kjøpmenn og handelsborgere gjør klasse 3 stor blant monarkistene. Det samme gjør en stor andel offentlige tjenestemenn, direktører og skipsredere i klasse 1. Blant klasse 4 hos republikanerne finner en 31 «Gaardbrugere». Disse bøndene utgjør brorparten av republikanerne i primærnæringen. Mange faglærte arbeidere var republikanere og gjør seg til kjenne i klasse 6. Spesielt skomakere og urmakere gjorde seg gjeldende, men også snekkere og forskjellige slags mekaniske yrker. Dette utslaget har nok sammenheng med den store mobiliseringen av arbeiderbevegelsen i Kristiansand. Nå var også klasse 6 stor hos monarkistene, men i forhold til både antallet monarkister totalt, og i forhold til antallet republikanerne var antallet faglærte arbeidere som var monarkister kun 3/5 av sine republikanske motparter. Størst forskjell mellom monarkistene og republikanerne er å finne i representasjonene i de øvre klassene. Dette vitner om at det høyreavisene meddelte stemte: næringslivet, bankene og personer i ledende stillinger ønsket «ordnende forhold» for norsk næringslivs del og i henhold til utenlandske og stormaktenes interesser. Ifølge dem dette noe kun monarkiet kunne garantere.

På bakgrunn av figurene over kan en si at den typiske monarkist og den typiske republikaner, her forstått som personer som eksplisitt tok del i valgkampen gjennom opprop, sognet til forskjellige sosiale lag. Den typiske republikaner var faglært arbeider eller selveiende bonde, og tilhørte dermed hovedsakelig primær og sekundærnæringen. Den typiske monarkist tilhørte for det meste tertiærnæringen, og da i de øvre lag av de sosiale klassene i yrker som ble kjennetegnet ved ledelse og ikke-manuelt arbeid.

Det som er interessant er at dette mønsteret også gjør seg gjeldende blant amtets stortingsrepresentanter. De tre monarkistene, Berge, Hanssen og Heistein hadde alle tre interesser innen skipsnæringen som skipsredere. Disse tre kan dermed kategoriseres i klasse 1. Foruten Berge som kom fra Vanse kom de to andre fra byene. De fire republikanerne, Bryggesaa, Stousland, Foss og Hougen var alle tilknyttet lærerstanden og kan dermed kategoriseres i klasse 3a. To av dem, Bryggesaa og Stousland, var også tilknyttet Holt lærerseminar. Foss, Stousland og Bryggesaa kom også ifra den geografiske periferien i amtet, henholdsvis Bjelland, Søgne og Eiken. Disse tre var også bønder, noe som også plasserer dem i klasse 4.⁴³¹ *Lindenes* påstand om at personer fra de øvre sosiale lag agiterte for monarki, mens personer fra de lavere og «jevne» klasser agiterte for republikk ser ut til å stemme. Når en trekker inn stortingsrepresentantene ser en at også geografien spilte inn, og

⁴³¹ Se vedlegg 1.

stortingsrepresentantene avspeilet i stor grad sine valgdistrikters avstemningsmønster. Det samme gjelder oppropene. Av de personene jeg har funnet bosted på bodde 125 av monarkistene i bykommuner og 18 i landkommuner.⁴³² Blant republikanerne bodde 66 i bykommuner og 37 i landkommuner.⁴³³

5.8: Reaksjoner på resultatet og etterspill

På kun to dager var det hele over. Det kulminerte med avstemningen den 12. og 13. november. Allerede dagen etter ble de første resultatene kjent og innen utgangen av uken var de offisielle tallene klare. Resultatet var tydelig, Norge skulle forbli et kongerike. På landsbasis hadde Lister og Mandals amt nest størst opposisjon med 40 prosent, eller 4729, som stemte mot prins Carl.⁴³⁴ Republikanernes reaksjoner på valgresultatet er interessant fordi måten de republikanske avisene og deres meningsfeller reagerte på vitner om at deres engasjement for statsformen hadde en annen grunnholdning enn hva en skulle anta. Sagt med et spørsmål: hvorfor ble det ikke dannet noe republikansk opposisjonsparti etter folkeavstemningen?

Alle avisene viste stort demokratisk sinnelag i møte med resultatet. Republikanerne virket ikke overrasket, for som Seland skrev så hadde ingen av dem ventet det annerledes. «En del af os foretrak dog at være tro mod vor overbevisning. Somme vil sige, at «vi red vor kjæphest og gik tilbunds med den.»⁴³⁵ Alle lokalavisene la vekt på lojaliteten til flertallets beslutning. Som *Fædrelandsvennen* skrev ville den nye kongen bli «modtat med den Loyaltet, man skylder Statschefen, og med Ønsket om, at den Begivenhed, som idag fuldbyrdes, maa bli til Lykke baade for Folk og Kongehus».⁴³⁶ Republikanske aviser oppfordret altså til lojalitet mot den monarkistiske statsformen og dens representant. Hvorfor? De hadde jo nettopp kjempet med nebb og klør mot den.

Prins Carls personlige framtoning ser ut til å ha vært en medvirkende faktor til denne dreiningen. I hvert fall ble den prins Carl som kom til uttrykk for avisleserne gjennom avskjedstaler fra Danmark og takke-telegram til sitt nye folk møtt med stor beundring og hengivenhet. Redaktør Nygaard gikk så langt som å skrive «at selv forstokkede republikanere kan føle sig en bitte liden smule «kongeligsindede»».⁴³⁷

⁴³² Se vedlegg 2.

⁴³³ Se vedlegg 3.

⁴³⁴ St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f.

⁴³⁵ Seland, Ingvald. (1905, 16. november) En efterskrift. *Agder*, s. 2.

⁴³⁶ Redaksjonen. (1905, 25. november) Kongens Ankomst. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

⁴³⁷ Redaksjonen. (1905, 22. november) Mandal. Af vor nye konge. *Lindenesnes*, s. 2.

Kampgløden var ikke blitt borte etter valgkampen, men den ble kanalisert av venstreavisene på nye måter. *Lister* mente at selv om det republikanske partiet var slått så var det ikke knust, men de ville ikke mane til omkamp i forfatningsspørsmålet. Derimot mente *Lister* at mindretallet burde takkes. Hadde det ikke vært for dem og deres kraftige opposisjon mot kongevalget så «var kongen kommen hid uspurgt af folket.» Det var «det republikanske parti, som har skaffet fremtidig ro i landet» gjennom valgresultatet.⁴³⁸ Dette kan minne om Francis Sejersteds analyse av Fremskrittspartiet. Ved at de misfornøyde føler seg hørt blir de dratt inn i systemet og «blir systemets beste forsvarer».⁴³⁹ Siden det ble holdt folkeavstemning følte republikanerne seg hørt og var villig til å akseptere nederlaget. Systemet, det norske demokratiet, hadde vist at det fungerte. En kan si at det var en strategisk fulltreffer av regjeringen å avholde folkeavstemning.

Også reaksjoner fra innsendere markerte ro og aksept for resultatet. Samtidig lot ikke republikanerne seg pille på nesen ved hoveringen til monarkister som feiret valgresultatet på en usporty måte. Etter et innlegg fra en monarkist fra Fjotland som gjorde nettopp dette⁴⁴⁰ svarte en republikansk sympatisør at det ikke var verdig å sparke en slått motstander når striden var over. Republikanerne hadde kjempet tappert og verdig på lik linje med monarkistene. De aksepterte nederlaget og nå skulle konflikten legges vekk for godt. «Væk med alle smaalige partihensyn! Alt for Norge!»⁴⁴¹ avsluttet den republikanske sympatisøren og flankerte oppfordringen med den nye kongens valgspråk. Nettopp denne holdningen er betegnende for republikanernes akseptering av kongedømmet. Slik uttrykte redaktør Seland det: «Naar kongen kommer, da heiser ogsaa vi flag. Vi hylder ham, ikke fordi han er kong Edwards svigersøn, men fordi han er **Norges konge** - Og vi ber: Gud signe vaart dyre fedreland!»⁴⁴²

Gjennom reaksjonene på valgresultatet viser republikanerne at de ikke bare senket våpnene, de begravde stridsøksen helt. Republikanerne viste hverken vilje eller evne til omkamp om statsformsspørsmålet. Nå var det bestemt en gang for alle. Innebakt i denne aksepten ligger også svaret på hvorfor de reagerte slik. Den «listerske» republikanismen bar preg av å være forankret i en nasjonalisme med selvstendighet, demokrati og egalitet som idealer. Jeg vil betegne den som en kulturelt forankret nasjonalistisk republikanisme. Disse idealene ville

⁴³⁸ Redaksjonen. (1905, 17. november) Vel har det republikanske parti. *Lister*, s. 2.

⁴³⁹ Sejersted, 2005: s. 521f.

⁴⁴⁰ Anonym. (1905, 24. november) Fra Fjotland. *Flekkefjords Posten*, s. 2.

⁴⁴¹ B. (1905, 13. november.) fra Fjotland. *Agder*, s. 2.

⁴⁴² Seland, Ingvald. (1905, 16. november) En efterskrift. *Agder*, s. 2.

ikke bli ødelagt ved kongedømmets fortsettelse. En må ikke glemme det største som hadde hendt i 1905: Norge hadde vunnet sin selvstendighet. Dette var det viktigste faktum for alle den gang, uavhengig av ståsted. Siden selvstendigheten var vunnet og det norske demokratiet hadde fått vist sin styrke hele to ganger i 1905 var nederlaget mulig å akseptere. Haakon VII var **Norges konge**. Derfor var det heller ikke vilje til noe republikansk opposisjonsparti. I tillegg ønsket nok monarkistiske og republikanske venstremenn å samle partiet til stortingsvalget i 1906.

5.9: Oppsummering

I dette kapittelet har jeg analysert hvem republikanerne og monarkistene var og hvordan valgkampen foregikk, presentert gjennom avisene. Hovedspørsmålet jeg har villet besvare var om det var de republikanske avisenes agitasjon som førte til den sterke oppslutningen om republikk, eller om de republikanske avisene snarere var symptomer på en republikanisme som hadde vært til stede uavhengig av lokalavisens eksistens. Det har blitt trukket inn forskjellige faktorer som hva lokalavisene agiterte for, hvilke standpunkt Venstre tok, folkemøtene og deres organisatorer, den religiøse koblingen, de frilynte ungdomslagene, avisoppropene og ikke minst republikanernes reaksjon på valgresultatet. Jeg har forsøkt å vise at det var snakk om en republikanisme som var forankret i den politiske tradisjonen i visse områder.

Lokalavisenes standpunkt er nøkkelen i så måte. Samtlige venstreaviser valgte å agitere for republikken. De tok over oppgaven da Venstre ikke stod samlet på amtsplan. Ved å fungere som valgkontorer var venstreavisene kjernen i den republikanske agitasjonen, eller i hvert fall talerør for den. Det samme gjaldt for øvrig høyreavisene på monarkistisk side, men de hadde styrken av å ha et samlet parti i ryggen samt Venstremonarkister. Mønsteret av hvor republikanismen hadde fotfeste blir tydelig ved folkemøtene som ble organisert av forskjellige republikanske nettverk i byene og på landsbygda. I Kristiansandsområdet var redaktør Grindeland sentral. I Mandal var redaktør Nygaard og deltakere fra «Fritun»-møtet aktive. I Farsundsområdet stod redaktør Nyvold, Abrahamsen og Reehorst i spissen. I Flekkefjordsområdet var redaktør Seland den sterkeste stemmen for republikken, men han virket isolert.

Et annet moment er hvilke grupperinger som gjorde seg gjeldende i disse nettverkene. Kildene vitner om at de frilynte ungdomslagene stilte svakere i valgkampen enn forventet. Ved å ta med det religiøse aspektet kan en se en kobling mellom republikanismen, Søren

Jaabæk og det lavkirkelige og det grundtvigianske. Den sosiologiske analysen av hva jeg har betegnet som kjernevelgerne vitner om en konfliktlinje langs den sosiale aksene. Selveiende bønder og arbeidere gjorde seg gjeldende blant republikanere, mens monarkistenes kjernevelgere kom fra øvre halvdel av det sosiale hierarkiet. Samlet sett viser funnene at konflikten mellom republikanere og monarkister utfoldet seg langs sosiale, religiøse og territoriale akser. Jeg vil også hevde at en konflikt på arbeidsmarkedet manifesterte seg ved at mange republikanere stod på arbeidstakersiden mens mange monarkister stod på arbeidsgiversiden.

Et viktig funn er republikanernes mangel på vilje til å danne et permanent opposisjonsparti til å kjempe videre for sitt syn. Statsformspørsmålet var derfor ikke opplevd som klassekamp. De lokale republikanernes republikanisme hadde hatt Norges selvstendighet i høysetet og når dette var vunnet forsvant noe av kraften i bevegelsen. Fordi selvstendigheten var sikret var det også mulig for republikanerne å akseptere valgnederlaget.

Ved å sammenligne de stedene hvor det ble holdt republikanske folkemøter med stemmefordelingen ved folkeavstemningen er det tydelig at det republikanske budskapet falt i god jord noen steder mens det andre steder falt på steingrunn. Det republikanske budskapet vant igjennom visse plasser fordi det allerede hadde en forankring i de områdene. Et viktig moment for å underbygge denne hypotesen er valgkampens korte tid. De stedene folkemøtene ble holdt og hvor republikanerne fikk stor oppslutning ved folkeavstemningen vitner om interessante geografiske trekk som ble underkommunisert i dette kapitlet på grunn av dets kildegrunnlag. Disse trekkene blir derfor gjenstand for en bredere analyse i neste kapittel.

Kapittel 6: Hva sier tallene?

6.1: Innledning

Dette kapittelet skal analysere stemmefordelingen ved valgresultatet. Andre valg vil bli analysert med tanke på folkeavstemningens representasjons grad. For hvor representativ var den egentlig? Sett med ørneperspektiv framstod amtet som et egalitært område med små forskjeller, men sett fra et froskeperspektiv var det regionale forskjeller. Disse forskjellene gav utslag i resultatet.

Alt i desember 1905 kom dr. Andreas M. Hansen med sin analyse av valgresultatet hvor han med utgangspunkt i datidens raseteori hevdet et stort samsvar mellom fordelingen av nei-stemmer og kortskalleområdene på Vestlandet.⁴⁴³ Denne tolkningen ble stående uimotsagt helt til Gabriel Øidnes klassiske artikkel «Litt om motsetninga mellom Austlandet Og Vestlandet» åpnet feltet politisk sosiologi i Norge. For å bedre tolke resultatet vil jeg benytte to forskere, historikeren Trond Nordby og sosiologen Stein Rokkan. På mange måter utfyller de hverandre ved at de begge tar utgangspunkt i Gabriel Øidnes teori.

Et problem jeg har møtt ved tolkningen av republikanismen er skjevheten i kildegrunlaget. Samtlige aviser holdt til i byer langs kysten. På grunn av de geografiske avstandene diskrimineres de indre områdene av amtet i kildematerialet fra avisene. Derfor bygger dette kapittelet på kvantitative data fra valgstatistikk og folketellinger. Dermed får en i like stor grad representative data for hele amtet. Tall alene forteller lite, men må sees innen en fortolkningsramme. Dette har lokalavisene alt gitt, selv med skjevheten i kildegrunlaget.

Det vil argumenteres for at valgresultatet tydeliggjør de konfliktlinjer og motsetningsforhold som de tidligere kapitlene har vist omrisset av i forskjellige deler av amtet. Gjennom valgresultatet stod for eksempel de indre bygdene og dalene i skarp kontrast til kystnære strøk. På samme tid var Kristiansand i skarp kontrast til handels- og sjøfartsbyene vestpå. Resultatet avtegner mønstre fra både det tradisjonelle og det moderne samfunnet.

6.2: 1905 og demokratisk utvidelse

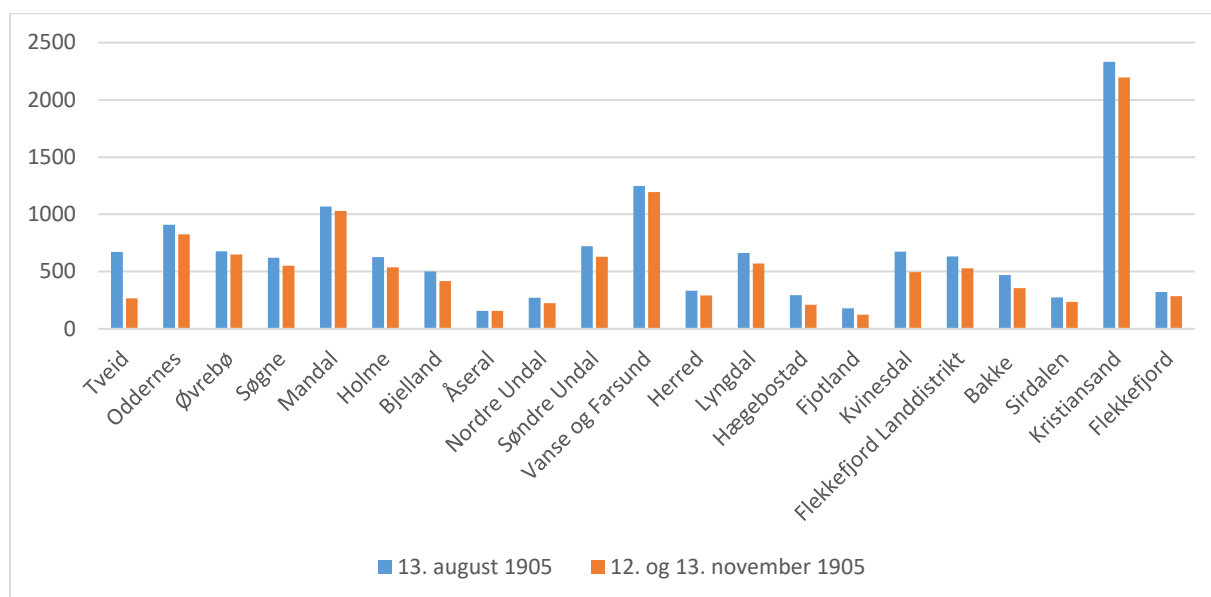
I en analyse av valgresultatet fra 12. og 13. november 1905 melder spørsmålet seg: hvor representativt var valget sett i datidens målestokk? Alt i samtiden kom det påstander om at mange republikanere ville bli sittende hjemme på valgdagen fordi de ikke turte å stemme.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Dr. Andr. M. Hansen i *Samtiden* (1905, 21. desember) Dr. Hansen om folkeavstemningen. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

⁴⁴⁴ Seland, Ingvald. (1905, 2. november) Klarhed. *Agder*, s. 2.

Ved å sammenligne oppslutningen fra november med oppslutningen fra folkeavstemningen 13. august er det tydelig at det ikke var avgjørende forskjeller, som vi ser i *Figur 6*.

Figur 6: Oppmøtet ved folkeavstemningene i 1905 i Lister og Mandals amt



Kilder: St. medd. nr. 16. (1904-1905.). s. 13; 22f; St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f.

Ved første øyeblikk kan en se at valgdeltakelsen for Tveid var svært mye lavere i november enn i august, men ved å se på antallet stemmeberettigede tyder det på en tellefeil. Manntallet fra november oppgir 337 stemmeberettigede i Tveid, mens manntallet fra august oppgir 741 stemmeberettigede.⁴⁴⁵ Denne forskjellen kan forklares med at Randøsund falt ut av statistikken for november. I manntallet for stortingsvalget i 1903 hadde Tveid 757 stemmeberettigede. Ved stortingsvalget i 1906 var Randøsund skilt ut som eget valgdistrikt. Tveid og Randøsund hadde 352 og 272 stemmeberettigede hver, eller 624 stemmeberettigede til sammen.⁴⁴⁶ Alt tyder dermed på at Randøsund hadde kommet bort under folkeavstemningen i november. Når en tar med denne feilen i betraktning viser *Figur 6* en stabilitet ved deltakelsen i de to folkeavstemningene. Det var færre som deltok i november, men det var ikke betraktelig færre. 83 prosent oppslutning ved den første folkeavstemningen mot 73 prosent oppslutningen ved den andre.

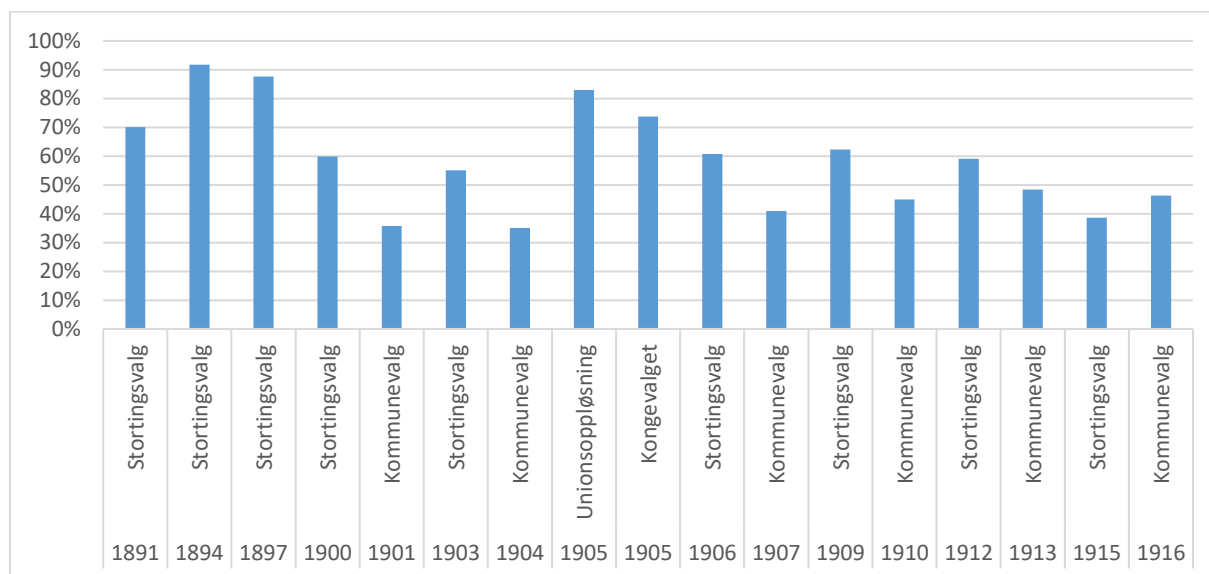
Når en ser oppslutningen i 1905 i sammenheng med den generelle valgdeltakelsen ved kommune- og stortingsvalg i perioden gjør et mønster seg gjeldende. Ved å sammenligne valg over en 25 årsperiode er det tydelig at valgdeltakelsen var dalende i starten, men ble svakt

⁴⁴⁵ St. medd. nr. 16. (1904-1905.). s. 13; 22f;

⁴⁴⁶ Utheim, 1905: s. 18; Olafson & Haffner, 1907: s. 22.

stigende etter innførsel av allmenn mannlig og kvinnelig stemmerett. Det er også forskjell på deltakelsen ved kommune- og stortingsvalg, noe de nye velgergruppene uten tvil påvirket. Mitt hovedpoeng ved å stille opp disse tallene er å vise at valgdeltakelsen ved de to folkeavstemningene i 1905 var markant høyere enn ved stortingsvalgene både før og etter. Det tyder på at folkeavstemningene virket mobiliserende, snarere enn det motsatte.

Figur 7: Oppslutning ved valgene i Lister og Mandals amt 1891-1916



Kilder: Utheim, 1893: s. 18f; 36f; Utheim, 1896: s. 18f; 36f; Utheim, 1898: s. 20f; 38f; Utheim, 1901: s. 32ff; Utheim, 1905: s. 18f; 36f; St. medd. nr. 16. (1904-1905.). s. 13; 22f; St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f; Olafson & Haffner, 1907: s. 22ff; 64f; Centralbureau, 1908: s. 13f; 30f; 34ff; 40ff; Centralbureau, 1910: s. 24ff; 66f; Centralbureau, 1911: s. 2f; 30f; Centralbureau, 1913: s. 24ff; 66f; Centralbyraa, 1914: s. 2f; 32f; Centralbyraa, 1916: s. 24ff; 68f; Centralbyraa, 1917: s. 2f; 30ff.

Selv om jeg ikke har funnet data over kommunevalg før 1901 viser trenden at valgdeltakelsen var lavere ved kommunevalg enn ved stortingsvalg i Lister og Mandals amt. Dette mønsteret sammenfaller med den nasjonale utviklingen som fant sted i velgerskarene i perioden. Derfor er årene 1891-1916 valgt for å tydeliggjøre den overgangsperioden folkeavstemningene i 1905 befant seg under: nemlig overgangen til allmenn stemmerett for alle voksne uansett kjønn og stand. Selv om valgdeltakelsen var synkende vokste velgermassen i amtet kolossalt gjennom perioden. Den vokste fra å utgjøre under én tiendedel av amtets innbyggere i 1891 til å utgjøre nesten halvparten i 1916.⁴⁴⁷

Allmenn stemmerett i 1898, inntektsregulert kvinnelig stemmerett fra kommunevalget i 1901 og allmenn kvinnelig stemmerett i 1913⁴⁴⁸ påvirket velgerskarens størrelse i Lister og

⁴⁴⁷ I 1891 var 5366 personer stemmeberettiget av en befolkning på 66 092 personer: Utheim, 1893: s. 18;

I 1916 var 26 461 personer stemmeberettiget av en befolkning på 59 631 personer: Centralbyraa, 1917: s. 16.

⁴⁴⁸ Langeland, 2014: s. 48ff.

Mandals amt. Derfor må en se tallene i *Figur 7* i sammenheng med den nasjonale utviklingen. Samtidig som valgdeltakelsen sank i prosent økte antallet stemmeberettigete. Derfor er det viktig å poengtere at selv om deltakelsesprosenten var lavere ved valget i 1916 enn i 1891 var det faktiske antallet personer som stemte markant høyere.

Det er i denne sammenhengen folkeavstemningene i 1905 må sees og tolkes. Sett med ettertidens øyne befant 1905 seg midt under den største demokratiske utvidelsesprosessen siden 1814. Tallene viser at selv om alle voksne over 25 år fikk stemmerett sank valgdeltakelsen betraktelig gjennom denne 25 års-perioden. Dermed var oppslutningen rundt folkeavstemningene i 1905 bemerkelsesverdig høye og kan kun sammenlignes, målt i prosent, med oppslutningen ved stortingsvalgene i 1894 og 1897. Men hvis en på samme tid ser på velgerskarens faktiske størrelse var den lavere enn ved senere valg. Denne økte oppslutningen i 1905 forklares for eksempel med at det ble oppfattet som en uvanlig viktig og alvorlig plikt å stemme ved unionsoppløsningen 13. august. Både myndigheter og medier gjorde sitt for å mobilisere velgerfolket.

Det ble ført en eggende retorikk ved begge folkeavstemningene. Slagord som «Stemmerett er stemmeplikt» gikk igjen.⁴⁴⁹ Med et slikt bakteppe er det lett å forstå at oppslutningen var veldig stor ved begge folkeavstemningene i 1905. Den første folkeavstemningen hadde størst oppslutning og trolig følte den som viktigere enn den neste. I tillegg stod folket forent den 13. august. Det kan ikke sies om 12. og 13. november. Det er likevel lite trolig at brorparten av de velgerne som lot være å stemme i november var republikanere. Til dette var forskjellene i oppslutningen for liten og fraværet jevnt fordelt over hele amtet. For eksempel var den valgkretsen med høyest ja-prosent Vanse og der var oppmøtet på 77 prosent. Bjelland hadde høyest nei-prosent og der var oppmøtet på 73 prosent. Den valgkretsen med dårligst oppmøte, med bare 49 prosent, var Hægebostad og der var det 69 prosent nei-stemmer.⁴⁵⁰

En annen forklaring på den lavere deltakelsen i november kan være tretthet etter årets begivenheter. Likevel var folkeavstemningene spesielle sett i lys av sin samtid. Som figurene over viser var det historisk høy oppslutning rundt begge folkeavstemningene i 1905 sammenlignet med andre valg i perioden, og det var selv om velgerskaren hadde vokst.

⁴⁴⁹ A. (1905, 8. november) Ansvar. *Lindesnes*, s. 1; A. (1905, 8. november) Ansvar. *Lister*, s. 2; A. (1905, 8. november) Under Ansvar. *Fædrelandsvennen*, s. 1.

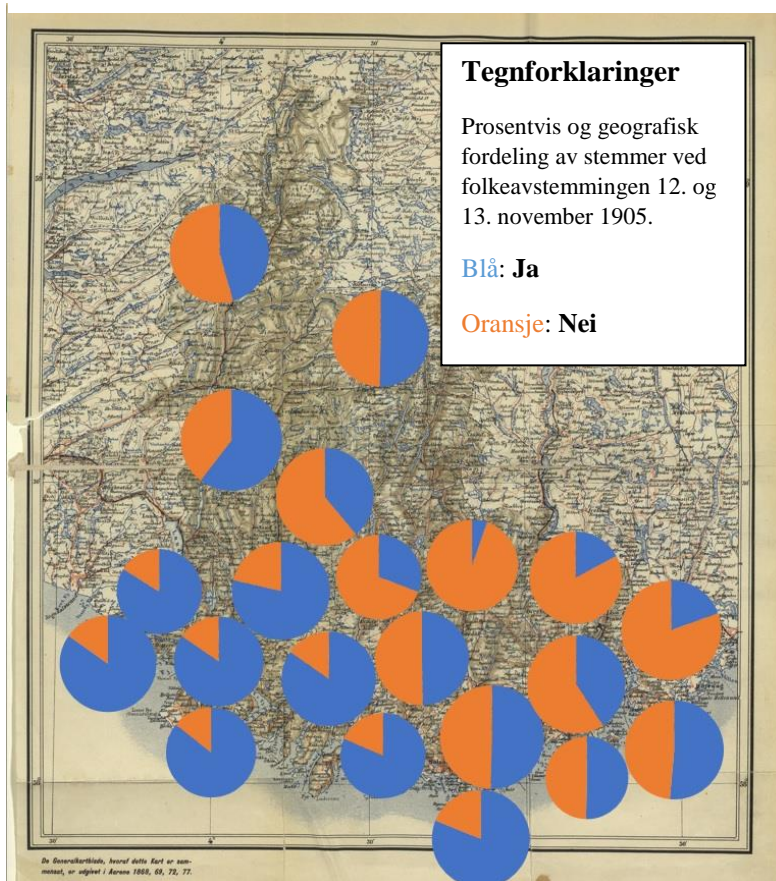
⁴⁵⁰ Disse tallene baserer seg på statistikken fra St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9.

Folkeavstemningene i 1905 kan med andre ord sies å skille seg ut i positiv forstand og de var uten tvil representative demokratisk sett.

6.3: Republikanske fjell og monarkistiske fjorder

I forrige kapittel ble det vist hvor ulik stillingen til republikanerne var i ulike deler av amtet gjennom kartlegging av folkemøter og opprop under valgkampen. Jeg mener å se at mønsteret som ble avdekket i stor grad ble videreført i valgresultatet. Basert på valgresultatet har jeg laget et kart over fordelingen av ja- og nei-stemmer hvor hver enkelt valgkrets vises som et sirkeldiagram. Disse diagrammene er forsøkt plassert så nøyaktig geografisk som mulig i forhold til valgkretsene de representerer. I den følgende analysen av valgresultatet anbefaler jeg å benytte *Figur 8*, *Figur 9* og *Figur 10* samtidig som referanser.

Figur 8: Geografisk og prosentvis spredning av stemmer i Lister og Mandals amt



Kilder: Mere detaljert kart over Lister og Mandals amt [Kart]. (1903); St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f.

Fordelingen av stemmer viser at jo lenger sør og vestover en kom, jo lenger ut mot kysten en gikk, jo mer kongevennlig var amtet. Jo lengre innover i landet en gikk, og jo lenger nord-østover en kom, jo mer republikansk var amtet. Foruten Kristiansand var samtlige av amtets byer og tettsteder monarkistiske. I Flekkefjord var 84 prosent monarkister, i Farsund og Vanse var 86 prosent monarkister og i Mandal var 81 prosent monarkister. Også opplandet rundt de

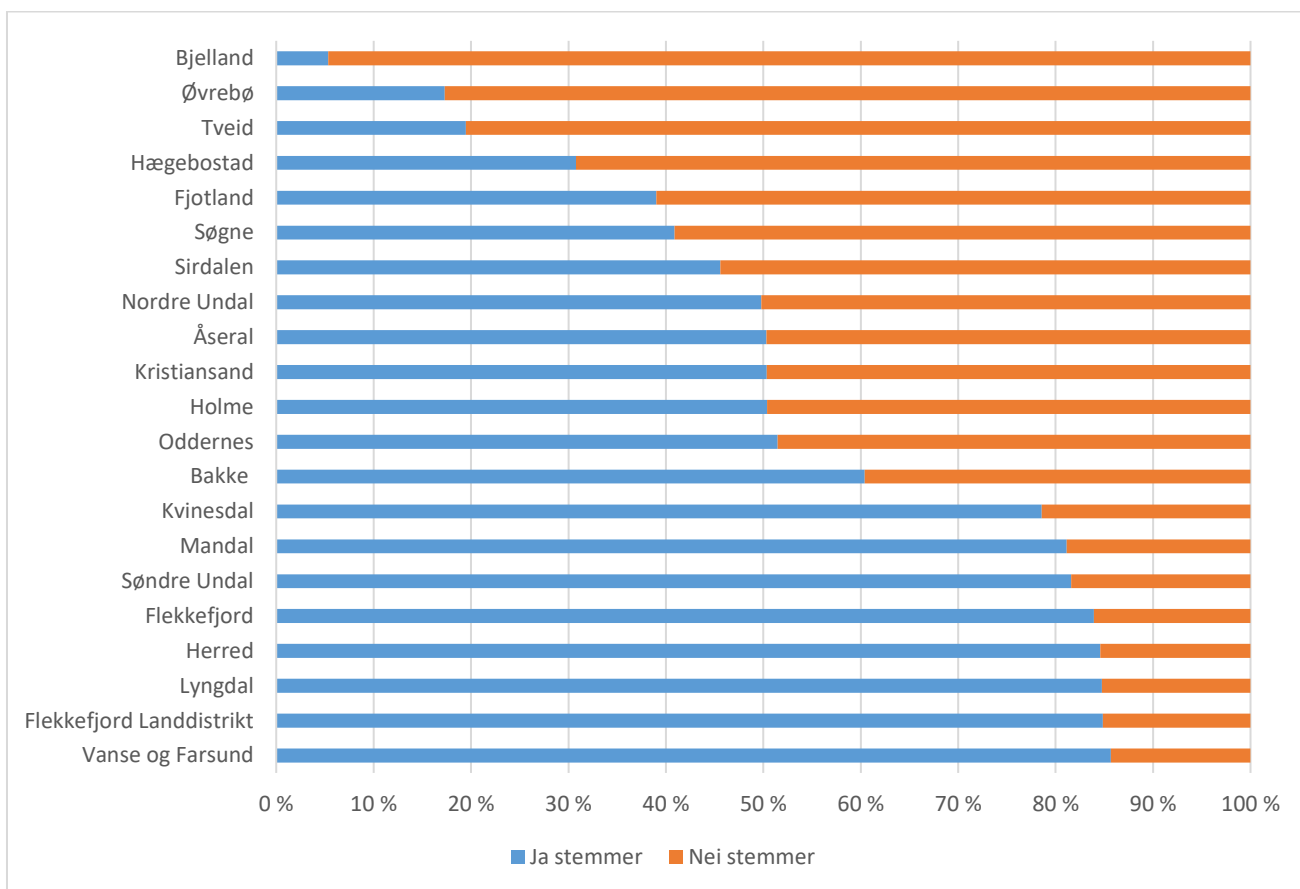
vestre byene viste helt tydelig at monarkistene var i flertall med godt over 70 prosent oppslutning i både Lyngdal, Herred, Hitterø, Fede, Kvinesdal og Søndre Undal. I de vestre delene av amtet var det kun de innerste valgkretsene som var republikanske. Sirdal, Hægebostad og Fjotland hadde et nei-flertall på rundt 60 prosent. Deres republikanske flertall var likevel langt lavere enn øst i amtet.

Bygdene Øvrebø og Bjelland var prosentmessig de mest republikanske. Bjelland hadde 95 prosent nei-stemmer. Også Tveid var sterkt republikansk med 81 prosent nei-stemmer. Åseral og Nord Audnedal lå mellom de to republikanske valgkretsene Øvrebø og Bjelland og de monarkistiske områdene i vest. Dette gjenspeiles i valgresultatet ved at disse to valgkretsene var så delt på midten som det går an med henholdsvis 79 og 112 stemmer for kongedømmet og 78 og 113 stemmer for republikken. Holme, som omgav det monarkistiske Mandal, var nesten kløyvd på midten i monarkistenes favør. Det samme gjaldt Kristiansand og den tilstøtende valgkretsen Oddernes. Søgne, som lå mellom Holme, Kristiansand og Bjelland, hadde republikansk flertall med 59 prosent nei-stemmer.

Slik sett var kysten av amtet monarkistisk mens innlandet var republikansk. Den østre delen av amtet var republikansk mens den vestre var monarkistisk. *Figur 9* sorterer alle valgkretsene i amtet fra republikansk til monarkistisk.

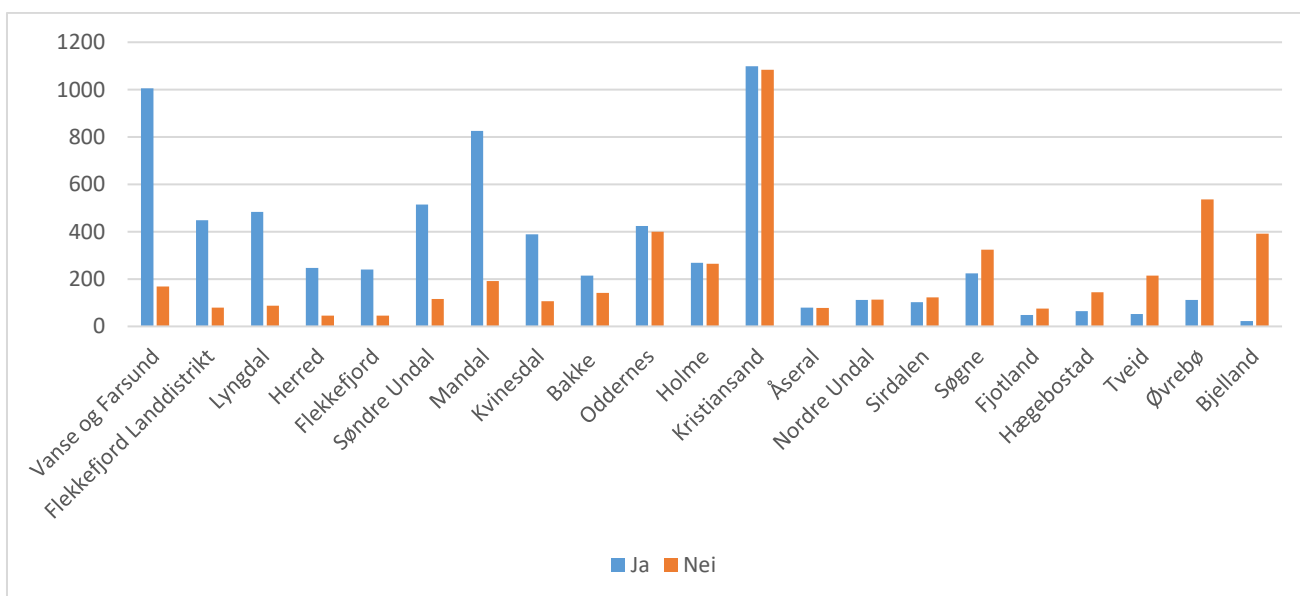
Denne oversikten er utfyllende for å bedre lese *Figur 8*, men figuren gir et falskt inntrykk. Basert på folketall og antall stemmeberettigede var de sterkest republikanske valgkretsene også blant de mest folke-fattige i amtet. Det var for eksempel flere republikanere i Kristiansand enn det var i Øvrebø og Bjelland til sammen. Basert på velgerskarens faktiske størrelse så fordelingen av ja- og nei-stemmer annerledes ut (jfr. *Figur 10*).

Figur 9: Ja- og nei-stemmer i prosent i Lister og Mandals amt 12. og 13. november 1905



Kilder: St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f.

Figur 10: Velgerskarens faktiske størrelse i Lister og Mandals amt 12. og 13. november 1905



Kilder: St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9; 18f.

6.4: Forklaringer på fordelingen

Hvordan skal en forklare resultatet? En viktig faktor å huske på var den korte tiden som ble gitt til å bedrive valgkamp. En måtte dermed spille på etablerte holdninger. Derfor kan til dels den territorielle konfliktlinjen brukes for å belyse valgresultatet. For de vestre og til dels midtre deler av amtet får en inntrykket av at det var by mot land, sentrum mot periferi.

Handels- og sjøfartsbyer som Flekkefjord, Farsund og Mandal viste en overveldende støtte til monarkiet, til det bestående og var dermed en konservativ kraft ved folkeavstemningen. Jo lengere geografisk avstand innover i landet en fikk til disse byene, jo mer republikanske ble dalførene. Stemningsrapporter fra samtiden er med på å underbygge dette inntrykket. Et par dager før folkeavstemningen gav redaktør Seland følgende analyse fra Flekkefjordsområdet:

Trods regjering og stortingsflertal (som den overveiende del af pressen finder at maatte støtte) vokser atter den republikanske stemning i folket dag for dag. I byen, men mest i bygderne. Man begynder at finde sig selv igjen. De gamle Jaabækianere vaagner. Nu har vi en enesteaaende leilighed til helt ud at gennemføre «det jevne folkestyre», som var Jaabæks og Uelands livsdrøm.⁴⁵¹

M. Skajaa fra Setesdal gav også uttrykk for en slik bygdeopposisjon.

Er det muligt, at Befolkningen i Sætersdalens Dalføre fra Kristianssand til Bykle, der i Menneskealdre har indtaget et frisindet politisk Standpunkt, skal godkjende en saa meningsløs og forældet Statsform og give denne i Arv til sine Børn og Efterkommere i utalte Led?⁴⁵²

Skajaas republikanske innlegg er interessant fordi han kobler sammen de geografiske forskjellene med områdets politiske tradisjon. Den frisinne arven dikterte for ham valget av statsform og gjorde dette selvsagt. Selv om Skajaa regner med byen Kristiansand til Setesdal så kommer han ikke utenom motsetningene mellom by og land i sin polemikk. Han advarer hardt mot at fast hoffhold og kongehus «vil yderligere befordre Centralisation om Hovedstaden og derved virke til Skade for det øvrige Land.»⁴⁵³ For Skajaa var det ikke bare bygd mot by, men også kulturkonflikt mellom Kristiania og det øvrige land.

Hvordan passer moderne teorier inn for å forklare resultatet? Nordby benytter seg av Øidnes terminologier og skiller mellom «den mørke kyststripen» og «fjell- og fjord-Norge». Nordby mener at Øidne påpekte interessante og kraftfulle fortolkningsrammer for norsk politikk som var gjeldende fra midten av 1800-tallet til langt inn i etterkrigstiden.⁴⁵⁴ Nordby tar skrittet videre og forsøker å forklare hvorfor disse skillelinjene oppstod. Ifølge Nordby var den pietistiske kyststripen kjennetegnet ved lang tids kontakt med et større varemarked, lenge før det store hamskiftet. Dermed var den tradisjonelle selvbergingsøkonomien i disse kystnære

⁴⁵¹ Seland, Ingvald. (1905, 9. november) Før afstemningen. *Agder*, s. 2.

⁴⁵² Skajaa, M. (1905, 9. november) Vil Sætersdalens Bygder svigte sin Fortid? *Fædrelandsvennen*, s. 2.

⁴⁵³ Sst.

⁴⁵⁴ Nordby, 1999: s. 11.

områdene borte mye tidligere. Den pietistiske kristendommen bar selv preg av å komme fra en internasjonal bakgrunn gjennom handel og skipsfart. Annerledes ble det ifølge Nordby i «fjell- og fjord-Norge» hvor bygdesamfunnene var langt mer isolerte. Nordby mener at nasjonalismen som slo gjennom i disse områdene bar preg av å være en agrarnasjonalisme, kjennetegnet ved Venstres skyttersamlag, frilynte ungdomslag og målrørsle. Den var en forsvarsideologi mot moderniseringen. Ifølge Nordby ble denne agrarnasjonalismen kjennetegnet ved en utvidelse av perspektivet hos bøndene «fra bygd til nasjonalstat».⁴⁵⁵

Nordbys analyse gir en interessant forståelse av forskjellene mellom de indre og de ytre strøk av amtet som også kan avleses i avstemningsresultatet. Som Nordby påpeker er bosted alene ingen forklaring.⁴⁵⁶ Men ved å knytte valgresultatet opp mot territorielle konfliktlinjer i Rokkans forstand og opp mot Nordbys skille mellom den pietistiske kyststripen og «fjell- og fjord-Norges» agrarnasjonalisme får en et svar. Republikanismen i de indre strøk var et utslag av en slik nasjonalisme hvor en ønsket å være herre i eget hus. Ingen teori er uten motforestillinger og det gjelder også denne analysen. For hvordan passer kystbyen Kristiansand inn i teorien?

Som figurene over viser var det nesten dødt løp mellom monarkister og republikanere i Kristiansand. Dette var i skarp kontrast, ikke bare til de andre byene i amtet, men også i forhold til landet forøvrig. Kun Narvik og Vadsø var mer republikanske enn Kristiansand, men målt i antall avgivende stemmer hadde Kristiansand dobbelt så mange nei-stemmer som disse to byene til sammen.⁴⁵⁷ Også målt i folketall var Kristiansand klart størst.⁴⁵⁸ Hvorfor var nettopp Kristiansand en høyborg for republikanismen i 1905?

En kan ikke se resultatet i Kristiansand isolert. *Fædrelandsvennen* påpekte at Kristiansandsregionen hadde et overskudd av nei-stemmer. 4118 nei mot 2474 ja, et overskudd på 1644 nei-stemmer. Til Kristiansandsregionen regnet *Fædrelandsvennen*, foruten for byen, Oddernes, Randø Sund, Tveid, Birkenes, Vennesla, Evje, Valle, Aaseral, Bjelland, Hægeland, Øvrebø og Søgne.⁴⁵⁹ Denne regionen strekte seg utenfor amts grensene og tok med seg store deler av Setesdal og Birkenes i Nedenes amt. De fleste av disse indre bygdene faller innenfor Øidnes «fjord- og fjell-Norge» og har få urbane trekk.

⁴⁵⁵ Nordby, 1999: s. 15ff.

⁴⁵⁶ Nordby, 1999: s. 11.

⁴⁵⁷ St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s.18f.

⁴⁵⁸ Centralbureau, 1902: s. 49.

⁴⁵⁹ Redaksjonen. (1905, 16. november) Folkeafstemningen i Kristianssand og Opland. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

Her mener jeg vi må foreta en komparativ analyse av Bratsberg amt siden det er flere likhetstrekk. Bratsberg amt hadde høyest andel republikanere i 1905 med 41,2 prosent nei-stemmer mot 58,8 prosent ja-stemmer.⁴⁶⁰ Amts- «hovedstaden» Skien hadde i likhet med Kristiansand en høy andel republikanere. 825 velgere, eller 47,1 prosent av de avgitte stemmene var nei-stemmer.⁴⁶¹ Dette var i skarp kontrast til de andre bykretsene i Bratsberg amt som hadde monarkistisk flertall på jevnt over 75 prosent.⁴⁶² For å sammenfatte kort: Bratsberg amt viser i likhet med Lister og Mandals amt at innlandet var mer republikansk enn kysten, og at de mindre byene var sterkt monarkistiske, i kontrast til amtets største by.

En faktor jeg derfor vil påpeke er byenes størrelse i seg selv. Kanskje gjorde størrelsen det vanskeligere å utøve sosial kontroll i forhold til mindre kystbyer som Mandal eller Porsgrunn? En nærliggende hypotese er at byenes demografiske sammensetning var avgjørende. Både Skien og Kristiansand lå midt i sterkt republikanske områder. Dermed er det mulig å hevde at flere av de republikanske stemmene kan stamme ifra urbaniserte bønder som kom fra det omkringliggende oppland. I Kristiansand kom for eksempel flere av byens republikanere originalt fra byens oppland. Jeg nevner igjen redaktør Anders Grindland fra Finsland, men jeg kan også trekke fram Jørgen Løvland som kom fra Evje. Evje var en sterkt republikansk valgkrets.⁴⁶³ Løvland var som kjent regnet som republikaner fram til høsten 1905. Mange av de tidligere bygdefolkene som var blitt urbaniserte kan derfor tenkes å ha påvirket nei-andelen i storbyer som Skien og Kristiansand. Derfor mener jeg det er belag for å hevde at det samme gjaldt for byene som for bygdene: den korte tiden valgkampen varte gjorde at en måtte spille på allerede etablerte nettverk, og agitatorer hadde ikke nok tid til å påvirke folkemeningene i særlig grad.

Det er enn annen gruppe republikanere som kan ha gjort utslag i Kristiansand, nemlig *den republikanske arbeiderbevegelsen*. Dette kan jeg ikke si noe sikkert om siden det var hemmelig avstemning. For å gi et inntrykk av den politiske arbeiderbevegelsens størrelse i Kristiansand viser jeg til stortingsvalget fra 1903 hvor arbeiderpartiet fikk 222 av totalt 2040 stemmer.⁴⁶⁴ Dette impliserer kun den politiske arbeiderbevegelsens størrelse, ikke at den nødvendigvis var republikansk. Andre funn tyder som kjent på at deler av arbeiderbevegelsen var republikansk. Jeg har vist i tidligere kapittel at den politiske arbeiderbevegelsen i

⁴⁶⁰ St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s: 9;18f.

⁴⁶¹ St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s: 18f.

⁴⁶² Kragerø hadde 694 ja-stemmer og 95 nei-stemmer, Brevik hadde 239 ja-stemmer og 75 nei-stemmer og Porsgrunn hadde 566 ja-stemmer og 183 nei-stemmer: St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 18f.

⁴⁶³ Evje hadde 196 ja-stemmer mot 410 nei-stemmer: St. medd. nr. 5. (1905-1906.). s. 9.

⁴⁶⁴ Redaksjonen. (1905, 13. november) Folkeafstemningen. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

Kristiansand ved to anledninger uttalte seg for republikk. Først ved å slutte seg til «Centralstyret for Det norske arbeiderpartis» resolusjon for republikk og folkeavstemning i september,⁴⁶⁵ deretter ved et republikansk opprop av de (antagelig) samme tolv fag- og arbeiderforeninger i Kristiansand i november.⁴⁶⁶ Vi kan med andre ord slå fast at det fantes en aktiv republikansk arbeiderbevegelse, men vi kan ikke si noe sikkert om dens størrelse. Fordi det var 1084 nei-stemmer i Kristiansand er det ikke utenkelig at en republikansk arbeiderbevegelse spilte inn. Men det må ikke glemmes at flere stemte enn vanlig i 1905.

Ifølge Rokkans teori gjorde konfliktlinjen på arbeidsmarkedet seg først gjeldende i norsk politikk etter århundreskiftet, mer presist i perioden 1900-1918.⁴⁶⁷ I forrige kapittel viste jeg gjennom en sosiologisk analyse at det var tydelige klasseskiller mellom den «typiske» monarkist og den «typiske» republikaner. Flertallet av republikanere kom fra primær- og sekundærnæringen, og klassemessig stod flertall på arbeidstaker-siden i arbeidslivet. Det kan derfor tyde på at statsformsspørsmålet inneholdt elementer av å være en konflikt mellom interessegrupper, mellom arbeidstaker og arbeidsgiver. For Lister og Mandal amt sin del virker nok den territorielle konfliktlinjen å gi mest mening som forklaringsmodell, men en konfliktlinje på arbeidsmarkedet kan til en viss grad også ha gjort seg gjeldende, i hvert fall i en storby som Kristiansand.

6.5: Oppsummering

I dette kapittelet har jeg forsøkt å besvare hvorfor valgresultatet ble som det ble. Først har jeg slått fast at folkeavstemningen var representativ etter datidens målestokk og at påstanden om at mange republikanere ikke kom til å stemme sannsynligvis var overdrevet. I en periode med utvidelse av velgerskarene og nedadgående prosentvis deltakelse ved valgene så var begge folkeavstemningene i 1905 en positiv opplevelse for det norske demokratiet.

Selve valgresultatet viser en klar trend i fordeling av ja- og nei-stemmer. Kysten var monarkistisk mens innlandet var republikansk. Samtidig var den vestre delen av amtet langt mer monarkistisk enn den østre. Forklaringen på fordeling av stemmer er todelt. For de indre bygdene gir den territorielle konfliktlinje mest mening. Det var en motstand mot sentrum fra periferiene, men som Nordby påpeker forklarer bosted alene ingenting. Som det ble hevdet i samtiden var den republikanismen som ble vekket på bygdene arvtaker etter den gamle

⁴⁶⁵ Heiberg, 1906: s. 674f.

⁴⁶⁶ Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2.

⁴⁶⁷ Rokkan, 1987: s. 138f.

jaabækianismen, en demokratisk, jevn agrarnasjonalisme med en klar motstand mot sentralisering. Også Setesdals dalfører vektla sin frisinne politiske tradisjon.

Disse faktorene påvirket Kristiansand. Byen lå som sentrum i et sterkt republikansk område som strekte seg nordøstover inn i naboamtene. I 1905 var overgangen fra det tradisjonelle samfunnet kommet langt i Norge, men slike dyptgripende overganger foregår i forskjellig hastighet fra område til område. Kristiansand gir slik sett inntrykket av å ha vært en moderne by basert på velgerskarens tilhørighet, ved at de venstre fløyene av Venstre og arbeiderpartiet støttet opp om republikken mens de moderate delene av Venstre og Høyre støttet opp om monarkiet. Velgerskaren var dermed ikke delt mellom Høyre og Venstre i spørsmålet om statsformen, men snarere mellom Høyresiden og Venstresiden. Noen mellomposisjon gikk ikke an.

I korte trekk var resultatet en kombinasjon av valgkampens korte tid, uttrykk for forskjellige politiske tradisjoner og nivåer i overgangen til det moderne samfunnet. For å trekke inn tidligere kapittel så viser holdningene til, og reaksjonene på republikanernes krav om å holde folkeavstemning høsten 1905 at konservative handels- og sjøfartstender i Mandal, Farsund og Flekkefjord stod sterkt og ble monarkiets fremste forkjempere i byene. Den langvarige koblingen opp mot varemarkedet påvirket handelsbyene og deres tilstøtende områder og gjorde dem mer tilbøyelige til monarkistenes og realpolitikkens krav om norsk monarki. Det kan ikke sies om innlandet som hadde en svakere tilknytning til varemarkedet enn kystnære strøk. Der rådde bondeidealet om å være herre i eget hus, men med et utvidet fokus til hele landet. Med sin størrelse skiller Kristiansand seg fra de andre byene i amtet. Her var det flere grupper mennesker og dermed vanskeligere å utøve sosial kontroll. Når en sammenligner Kristiansand med andre norske storbyer er det tydelig at hovedforskjellen ligger i byens umiddelbare omland som var sterkt republikansk. Kristiansand var en avspeiling av dette. At valgresultatet ble som det ble hang sammen med en kombinasjon av konfliktlinjer og motsetningsforhold og en sammenblanding av eldre og nyere idealer i forskjellige deler av amtet.

Kapittel 7: Avslutning og konklusjon

7.1: Oppsummering

Denne masteroppgavens grunnspørsmål har jeg definert som følgende: «Hvorfor var det så mange republikanere i Lister og Mandals amt i 1905?» Grunnspørsmålet har fokusert på en todelt hovedproblemstilling som kan oppsummeres ved et fokus på hva de bakenforliggende årsakene til republikanismen var, og hva som kjennetegnet republikanismen lokalt. Sagt med andre ord, hvem var aktørene i de republikanske strukturene og hva var deres meningsinnhold? Hva kjennetegnet de republikanske strukturene, da ment med aktørene, deres nedslagsfelt og geografiske områder? Hva var republikanismens idegrunnlag i amtet? Et viktig delspørsmål har derfor vært hvorfor republikanere forlot saken, eksemplifisert med skillelinjen mellom ideologisk republikaner og pragmatisk monarkist. Jeg har tatt Trond Nordbys ord alvorlig og har sett forbi de enkle forklaringene som bare ser på bosted som en restfaktor.

Arbeidshypotesen har gjennomgående vært at republikanisme var uttrykk for en anti-sentrum holdning, spesielt i det indre Agder. Derfor har sentrum-periferi perspektivet fått en framtrekkende plass. Dette har gjenspeilet seg i oppgavens struktur.

Av den grunn omhandlet kapittel 2 årsakene til at det ble folkeavstemning sett fra myndighetenes side. Gjennom en analyse av sentrum har både årsakene og premissene for folkeavstemningen blitt belyst og dermed har hva jeg vil kalle republikanernes opposisjonelle utgangspunkt i valgkampen kommet fram. Gjennomgangen av de sentrale årsakene bak avgjørelsen om å høre folket i statsformsspørsmålet har vist at spørsmålet ikke var skikkelig avklart gjennom begivenhetene i 1905. Statsformsspørsmålet lå derfor latent gjennom hele unionsoppløsningen. Republikanerne på Stortinget satt igjen med inntrykket av at spørsmålet om Norges statsform ville bli behandlet når tiden var moden, samtidig som regjeringsskiftet rundt Christian Michelsen arbeidet aktivt for prins Carl av Danmarks kandidatur. Da debatten for alvor brøt løs etter Karlstadforhandlingene hadde monarkistene et forsprang på republikanerne. Det ble forsøkt åpnet en kraftig agitasjon. Frykten for at nordmennene var republikansk innstilt førte til at regjeringen, på prins Carls vegne, bestemte seg for å holde folkeavstemning, men på egne premisser. Ved å gjøre statsformsspørsmålet om til et personvalg og ved å legge regjeringens skjebne i hendene på velgerne satset Michelsen-ministeriet på at deres popularitetsbølge ville være nok til å sikre monarki. Det viste den seg å

være. Kort sagt viser gjennomgangen av sentrums-årsakene bak folkeavstemningen at den ble vedtatt på monarkistenes premisser, noe som sannsynligvis var tungen på vektskålen.

Kapittel 3 analyserte de bakenforliggende og utløsende årsakene for republikanisme, eksemplifisert med kravet om folkeavstemning i Lister og Mandals amt i 1905. Kapittel 3 har fokusert på hendelser som hendte parallelt med hendelsene som ble gjennomgått i kapittel 2 og dermed har jeg forsøkt å vise samspillet mellom sentrum og periferi, mellom hendelse, nyhet og reaksjon. Som bakenforliggende årsaker har jeg vist hvordan det vokste fram en republikansk bevegelse i Norge som en del av venstrebevegelsen i tiårene før 1905 og denne fikk gjennomslag i Lister og Mandals amt. I Lister og Mandals amt var den republikanske arven helt tydelig knyttet til Søren Jaabæk. Tomas Torsvik er et godt eksempel på en aktør som virket i forskjellige miljøer som republikaner, redaktør, venstremann, grundtvigianer og målmann. Alle de fire venstreavisene som eksisterte i 1905 hadde redaktører som var aktive innenfor et eller flere av disse miljøene.

Selve hendelsesforløpet i 1905 viser at det lokale gjenspeilet det nasjonale. 7. juni ble et startskudd for republikaneren til å fremme sin propaganda for republikken Norge. Dette skjedde i liten grad ved at det hovedsakelig var venstreavisene selv som fremmet de republikanske tankene. Etter hvert ble det også stille fra redaktørens side. Som jeg har vist så tyder mye på at de ble utsatt for en sensur av venstrepressen fra høyeste hold i hovedstaden. Både redaktør Seland og Nygaard hevdet å ha deltatt på dette sensurmøtet hvor Michelsen skisserte framtidspanene angående statsformsspørsmålet. Fram til etter Karlstadforhandlingene var det derfor stort sett stille.

Forhandlingsresultatet, «timandsforslaget» og telegrafiske oppfordringer fra monarkister og republikanere i hovedstaden markerte igjen starten på statsformsdebatten. Det ble sendt inn resolusjoner til Stortinget fra både monarkister og republikanere fra hele landet. I Lister og Mandals amt vitner fordelingen av disse resolusjonene om klare geografiske trekk. Bygdene øst i amtet og inn i Setesdal sendte hovedsakelig resolusjoner som stilte seg negative til forhandlingsresultatet og som forlangte folkeavstemning straks. En kan si at de dermed stilte seg på Karlstadstormernes side. I byene sendte foreninger med næringsinteresser inn resolusjoner som priste regjeringen og som oppfordret til kongevalg straks.

Dette vitner om en konflikt mellom by og land i dette spørsmålet, altså en konfliktlinje langs den territorielle aksene. Denne hypotesen underbygges med folkemøtet på «Fritun» i Mandal hvor lokale venstremenn fra byens periferi forsøkte å danne et grunnlag for en resolusjon som

fordret folkeavstemning. Forsøket ble sabotert av personer fra byens elite og næringsstand. Det var Venstre mot Høyre, by mot land.

Resolusjonene vitner om at amtet var delt mellom et Karlstadstormende, folkeavstemningsvennlig oppland og regjeringsvennlige, monarkistiske byer. Bildet var dog ikke helt svart/hvitt. Enkelte foreninger valgte ikke å svare sentralstyrene (Flekkefjord) mens andre foreninger talte sentralstyrene midt imot (Kristiansand). Hovedtendensen var likevel at spontane folkemøter på bygdene forlangte folkeavstemning mens nærings-, håndverks- og skipsfartsforeninger støttet sentralforeninger og forlangte kongevalg straks.

Dette sporet ble fortsatt i kapittel 5 gjennom fokuset på valgkampen. Hendelsesforløpet fra kapittel 2 og 3 møttes i reaksjonene på å avholde folkeavstemning. Både monarkistene og republikanerne i Lister og Mandals amt var misfornøyd. Monarkistenes fremste problem var at det ble avholdt folkeavstemning i spørsmålet, mens republikanerne ergret seg over folkeavstemningens ordlyd. De ønsket seg en avstemning om statsformene og ikke et personvalg. Likevel viser den videre agitasjonene at begge sider *valgte* å tolke et ja som tilslutning til monarkiet og et nei som tilslutning til republikk.

Det fremste spørsmålet i kapittel 5 var hvem republikanerne var. Hovedfunnet kan oppsummeres ved at det ikke var et klart skille mellom Høyre og Venstre. Venstre stod ikke forent lokalt, men de hadde en stor republikansk fløy som agiterte videre for sitt standpunkt. I den sammenheng er det viktig å understreke at samtlige venstreaviser var republikanske og den republikanske agitasjonen gir inntrykk av å ha sentrert seg rundt deres redaksjoner. Redaksjonene ble valgkontorer.

På foredrag og folkemøter deltok venstredaktørene og de spredte republikansk litteratur, pamfletter og nei-stemmesedler. De organisatoriske trekkene som kom til syne i gjennomgangen, slik som den republikanske grupperingen i Farsundsområdet, sentrert rundt redaktør Nyvold, overrettssakfører Abrahamsen og doktor Reehorst, vitner om at de republikanske nettverkene var innrammet i etablerte nettverk. Det ble ikke dannet nye republikanske nettverk da valgkampen startet, til det var tiden for kort. Denne hypotesen underbygger oppropene i lokalavisene. For eksempel var «Fritun» møtets arrangører å finne på det republikanske oppropet fra Mandalsområdet. Det samme gjaldt monarkistene fordi «Fritun»-sabotørene var å finne på monarkistopporet fra Mandalsområdet.

Videre gav disse oppropene meg muligheten til å gi en sosiologisk analyse av hva jeg har kalt kjernevelgerne til monarkistene og republikanerne. Den typiske republikaner var faglært

arbeider eller selveiende bonde, og tilhørte dermed hovedsakelig primær og sekundærnæringen. Den typiske monarkist tilhørte for det meste tertiærnæringen, og da i de øvre lag av de sosiale klassene i yrker som ble kjennetegnet ved ledelse og ikke-manuelt arbeid. Dermed er det belegg for å hevde at den økonomisk-funksjonelle konfliktlinjen gjorde et utslag i statformsdebatten. Flertallet av republikanere stod på arbeidstaker-siden i arbeidslivet. Det kan derfor tyde på at statsformsspørsmålet inneholdt elementer av å være en konflikt mellom interessegrupper, mellom arbeidstaker og arbeidsgiver.

Valgkampen gikk sin gang og selv med den sterke republikanismen i amtet ble det ikke avgitt mer enn 40 prosent nei-stemmer. Men fortellingen om republikanerne bør ikke stoppes der. Analysen av valgresultatets etterspill i venstreavisene viser interessante trekk ved republikanismen. De godtok resultatet og dannet ikke et permanent republikansk opposisjonsparti. Respekten for demokratiet og følelsen av å ha blitt hørt var tilfredsstillende nok for republikanerne. Slik sett var regjeringens avgjørelse om å holde en folkeavstemning et godt politisk trekk. Ved at republikanerne følte seg hørt og ved å ha fått utløp for sin mening kunne de stille seg bak resultatet og kong Haakon VII. Folkeavstemningen var med på å skape grunnlaget for politisk stabilitet i det selvstendig Norge.

Dette fører søkelyset over på republikanismen i seg selv. I kapittel 4 analyserte jeg den republikanske debattens kjennetegn og analyserte hvordan den lokale debatten hang sammen med den nasjonale. Avisenes roller som informasjonskanaler er viktige i den sammenhengen, og etter min mening ble de gjennom sin rolle som distributører av nyheter fra sentrum selv en form for sentrum. Dette er tydelig ved at den lokale debatten var koblet opp mot den nasjonale debatten og argumentene som ble brukt var innholdsmessig de samme. Følelsen av avstand til sentrum var dermed med på å definere den lokale republikanismen i forhold til den nasjonale. Folkesuverenitet, økonomi, nøytralitet og likhetsidealet ble vektlagt av alle republikanere, lokalt som nasjonalt. Det som skilte republikanismen i Lister og Mandals amt ut i forhold til den nasjonale diskursen var en nasjonalistisk orientert republikanisme med tydelig motkulturelle trekk. Gjennom sin agitasjon uttrykte lokale republikanere en avstand til Kristiania som ble målt både i geografisk avstand og sosio-kulturell avstand. Olaus Fjørtofts sitat «ut or Unionane» er et treffende slagord. Republikanismen var farget av å ha både vertikale og horisontale perifere trekk. I tillegg vitner den lokale republikanismen om en religiøs dimensjon gjennom bruken av Bibelen og Martin Luther. Alt tyder på at denne religiøse koblingen stammet tilbake til Søren Jaabæks agitasjon fra 1870 og 1880-tallet.

I kapittel 6 analyserte jeg valgresultatet, først ved å sette den inn i en valghistorisk sammenheng, deretter ved å se på den geografiske spredningen ved stemmegivningen i folkeavstemningen om statsformen. I sin tid var begge folkeavstemningene en positiv erfaring for det norske demokratiet gjennom den store velgerdeltakelsen. Selv om folkeavstemningen om statsformen hadde dårligere oppslutningen enn folkeavstemningen om unionsoppløsningen var deltagelsen såpass stor at det vitner om en sterk mobilisering.

Selve valgresultatet viser en klar trend i fordeling av ja- og nei-stemmer. Kysten var monarkistisk mens innlandet var republikansk. Samtidig var den vestre delen av amtet langt mer monarkistisk enn den østre. Fordelingen av ja- og nei-stemmer sammenfaller dermed med de mønstrene som var blitt tydelige i amtet i løpet av begivenhetene høsten 1905. De områdene med stort antall nei-stemmer sammenfaller med de områdene som hadde krevd folkeavstemning i oktober, mens områdene som hadde krevd kongevalg hadde stort flertall av ja-stemmer. I den anledning skiller Kristiansand seg ut i forhold til andre byer, både lokalt og nasjonalt, ved å bli delt på midten mellom republikanere og monarkister. I amtet hadde de andre byene over 80 prosent monarkister. Når en sammenligner Kristiansand med andre norske storbyer er det tydelig at hovedforskjellen ligger i byens umiddelbare omland som var sterkt republikansk. Kristiansand var sannsynligvis en avspeiling av dette.

Oppsummeringen har til nå fokusert på de strukturelle perspektivene i oppgaven og forteller lite om det individuelle standpunktet til hver enkelt velger. Derfor har jeg valgt å spare debatten mellom Bernhard Hanssen og Ingvald Seland til slutt. Denne casen gir etter min mening et bilde av hvorfor ikke flere ble republikanere i 1905. Jeg løfter igjen fram begrepsparet pragmatisk monarkist og ideologisk republikaner. Både Seland og Hanssen var enige i hva som ideelt sett var den beste statsformen for Norge: Republikken. Deres uenighet bunnet, etter min forståelse, ut i hva som var gunstig og gjennomførbart for Norge der og da. For Seland som var ideologisk overbevist var republikanismen gjennomførbar og fullt og helt i tråd med Norges utvikling som stat. Republikk var det naturlige neste skrittet. Hanssen var til dels enig i dette, men han hadde mer realpolitiske briller enn Seland. Gud og nasjonal kraft var ikke like gode garantier for Norges framtidige fred og nøytralitet som stormaktenes støtte. For Hanssen vant pragmatikk over idealer. De politiske realitetene tilsa for Hanssen at monarkiets fortsettelse var det mest gunstige for Norge.

Debatten mellom Seland og Hanssen er ikke bare viktig som historisk kilde i seg selv, men den påvirkningskraften denne offentlige debatten hadde kan ikke undervurderes.

Stortingsmann Hanssen var i motsetning til lokalavisredaktør Seland ved maktens sentrum og

hadde dermed større faglig tyngde og autoritet i sin kraft av å kjenne forholdene. Posisjonen sentrale politikere, slik som Jørgen Løvland, Abraham Berge og Bernhard Hanssen, inntok i statsformsspørsmålet må ha påvirket folkemeningen. Realpolitikken vant over idealpolitikken i statsformsdebatten, også lokalt i Lister og Mandals amt.

7.2: Svakheter og videre forskning

Opgaven har konsentrert seg om å analysere Lister og Mandals amt og må derfor ansees som et bidrag i helhetsanalysen av norsk republikanisme. Videre studier av andre republikanske områder bør forekomme for å utvide bildet. Bratsberg amt hadde høyest republikansk andel i 1905 og er dermed et selvsagt studieobjekt som vil kunne avdekke om republikanismen der hadde de samme tendenser som i Lister og Mandals amt eller om den hadde andre aspekter.

Jeg har i liten grad belyst faktisk materialistiske forhold. Det er hevet over enhver tvil at sosioøkonomiske forhold påvirket resultatet og at republikanismen var forankret i en agrarnasjonalisme som blant annet vektla sparepolitikk. Den geografiske spredningen av stemmer vitner om de samme tendensene ved at byene var monarkistiske, med unntak av Kristiansand, mens landsbygda i innlandet var republikansk. Byene var mer velstående enn bygdene og var nærmere knyttet opp mot et internasjonalt orientert varemarked. Fordelingene av monarkistenes og republikanernes kjernevelgeres sosiale og næringsmessige stand vitner også om dette samme mønsteret, men denne forskjellen har jeg ikke fått målt i kroner og øre. En interessant problemstilling hadde derfor vært en analyse av sammenhengen mellom velstand og synet på statsform. Denne oppgaven har avdekket klare tendenser i denne retningen, men har etter min mening ikke vist de konkrete tallene i stor nok grad.

De frilynte ungdomslagene burde bli gjenstand for en systematisk undersøkelse i seg selv. Disse var del av en viktig bevegelse som formet norsk bygdeungdom før og etter forrige århundreskifte. Ungdomslagene var en del av de mange motkulturene sammen med republikanismen. Ungdomslagene i seg selv og deres kobling til republikanismen kunne i større grad vært utforsket, både lokalt og nasjonalt, men kildegrunnet mitt og begrenset tid har forhindret en grundigere analyse av dem. Alt tyder på at det ikke nødvendigvis var samsvar mellom det å være frilynt ungdom og republikaner, selv om tendensene var til stede.

Et annet felt som har kommet mer i bakgrunnen i denne oppgaven er debattanalysen og jeg tenker da spesielt på en analyse i retorisk henseende. Et interessant aspekt kunne vært hvem som argumenterte best og hvem som førte de beste argumentene. Nå kan en si at resultatet taler for seg, monarkistene vant. Det betyr ikke nødvendigvis at monarkistene debatterte bedre

i den forstand at deres argumenter var sanne. Jo Toft Brochmann fulgte en interessant strategi i sin analyse av stortingsdebatten om statsformen i 1905 ved å besvare hvem som hadde de beste argumentene, men også hvem som var mest overbevisende. Et skille mellom å ha rett og å få rett.⁴⁶⁸ En lignende strategi kunne i større grad vært benyttet på den lokale debatten i seg selv.

En mer debattorientert oppgave ville også i større grad inkorporert monarkistene i analysen. I min oppgave har de kommet i bakgrunnen siden hovedfokuset har vært republikanere. Meg bekjent er det ikke skrevet noen masteroppgaver som tar for seg monarkistene i 1905. Forskningen har i stor grad fokusert på «underdog» republikanerne og dermed etter mitt syn neglisjert stridens vinnere. En analyse av monarkistene i 1905 ville muligens avdekket interessante spørsmål. Fantes det ideologiske monarkister, eller var de fleste pragmatiske monarkister?

I den anledning burde også konsekvensene av kongedømmets fortsettelse undersøkes i forhold til norsk økonomi. Monarkistenes sentrale argument var at næringslivet trengte «ordende forhold» og at dette kun ble sikret av monarkiet. Da reiser spørsmålet seg: hvor stort hold var det i denne påstanden? I motsetning til menneskene i 1905 sitter vi med historiens fasit i hånden og innehar en mulighet til å bedømme denne påstanden. Ble monarkiet norsk næringslivs og norsk skipsfarts ballast?

7.3: Konklusjon

Hvorfor var det så mange republikanere i Lister og Amdals amt i 1905? Jeg har satt min oppgave inn i kontekst med det lille som var skrevet om fenomenet fra før av i forskningslitteraturen. Målet har vært å følge opp de linjene som ble tegnet for å avkrefte eller bekrefte dem. Partiet Venstre, den frilynte ungdomsbevegelsen, målbevegelsene, økonomiske forhold og geografiske motsetninger gjorde seg alle gjeldende for republikanismen, enes forskningslitteraturen om. I tillegg pekes det også på en generell anti-sentralisering og anti-Kristiania holdning.

Gjennom oppgaven mener jeg å ha bevist at disse tesene stemmer og at republikanismen stort sett var en agrarnasjonalistisk bevegelse. Arbeidshypotesen var at republikanisme var uttrykk for en anti-sentrum holdning i det indre Agder. Jeg stiller meg bak det som er skrevet om

⁴⁶⁸ Brochmann, 2014: s. 94ff.

republikanisme og jeg mener å ha avdekket at hypotesen stemmer. Mitt arbeid går dog mye mer i dybden for å avdekke disse sentrum-periferi linjene

Den lokale republikanismen var et uttrykk for en større sentrum-periferi konflikt og uttrykk for en motkultur mot borgerskapet i byene, spesielt Kristiania. Stein Rokkans teori og perspektiver har sammen med Gabriel Øidne og Trond Nordby vært fruktbare for å tolke fenomenet. Fenomenet republikanisme må ikke bare forstås ut ifra sin fysiske plassering i et geografisk landskap. Meningsinnholdet, verdiene og holdningene er vel så viktige å ta med i bildet. Hovedinntrykket jeg sitter igjen med er at kampen mellom republikanere og monarkister vitner om en strukturell orientert konflikt.

Det viktigste momentet for å underbygge denne hypotesen er den korte tiden monarkister og republikanere ble gitt til å bedrive valgkamp. Dermed fikk det republikanske budskapet begrenset med tid til å vinne gjennom. Tidspresset er også tydelig ved at de republikanske nettverkene fantes innenfor rammene av allerede etablerte nettverk av venstremenn.

Det var aktører som fremmet sitt republikanske budskap, slik som venstredaktørene, men gjennomslagskraften i deres budskap var forskjellig fra dal til dal, fra område til område. For å si det litt bibelsk: noe steder falt budskapet på steingrunn og slo ikke rot, mens andre steder falt budskapet i god jord og grøden ble stor. Kontinuiteten gjennom høsten 1905, fra kravet om folkeavstemning til stort nei-flertall, vitner om at dette var områder hvor republikanismen alt hadde stort gjennomslag før unionsoppløsningen. Republikanismen var en del av den lokale politiske kulturen i den forstand at idealet om folkestyre dikterte en radikal endring når Norge ble selvstendig. Det samme kan sies om de områdene hvor republikanismen ikke fikk gjennomslag. Der hadde ikke dette idealet samme fotfestet.

De republikanske aktørene, og da deres fremste emissærer venstredaktørene, kom ifra hva jeg vil kalle republikanismens kjerneområder i amtet: dalførene mellom Mandal og Kristiansand. Anders Grindeland var fra Finsland, Sigvald Nyvold var fra Holum og Gustav Nygaard var fra Halse. Også to av de republikanske stortingsmennene var fra dette geografiske området. Thore Foss var fra Bjelland og Theodor Stousland var fra Søgne. To sentrale republikanere er ikke nevnt siden de kom fra den vestre delen av amtet, Ingvald Seland og Aasulv Bryggesaa. Her kom den første fra et jaabækiansk hjem mens den andre kom ifra Eiken i Hægebostad, en kommune som hadde over 70 prosent nei-stemmer. De republikanske stortingsmennene og venstredaktørene var aktører i den republikanske

bevegelsen, men samtidig var de refleksjoner av de politiske og sosiale strukturene de kom ifra.

Områdene de kom ifra var periferier i flere betydninger av begrepet, både gjennom geografisk avstand, gjennom avhengighet til sentrum og ved avstand til beslutningsprosessenes sentrum. De ytringene republikanerne kom med gjennom avisene var uttrykk for en anti- sentrum holdning, men samtidig satte republikanerne folkesuvereniteten og den nasjonale selvstendigheten høyt.

Jeg vil betegne republikanisme som en agrarnasjonalistisk motkultur. En motkultur som var kjennetegnet ved et klassisk bondeønske om å være herrer i eget hus, herrer i eget land. Republikanismen passet sammen med denne tankegangen og hadde fått gjennomslag i Lister og Mandals amts skogbygder i tiårene før 1905. Søren Jaabæk kan ansees som bevegelsens ideologiske gudfar. Da unionene ble brutt og det ble klart at statsformen kunne diskuteres ble republikanismen aktivert. Derfor var det så mange republikanere i Lister og Mandals amt i 1905.

Ved å løfte blikket og sammenligne Lister og Mandals amt med resten av landet er det tydelig at det ikke var en nødvendig sammenheng mellom agrarnasjonalisme og republikanisme. Mange av de områdene som faller under Øidnes definisjon av «fjord- og fjell Norge» var monarkistisk selv om forholdene i teorien lå til rette for republikanske ideologier. Vestlandet var for eksempel ikke særlig republikansk. Siden andre agrarnasjonalistiske og perifere områder i Norge ikke hadde samme valgresultat som Lister og Mandals amt mener jeg at den jaabækianske arven var avgjørende for det republikanske resultatet gitt den korte tiden valgkampen varte. Videre forskning på republikanismen i 1905 vil kunne bekrefte eller avkrefte denne tesen.

Bibliografi

Kilder

Utrykte kilder

Statsarkivet i Kristiansand

Frisyn ungdomslag - SAK/MRK-007/A.

Kristiansand Høyre - SAK/D/0976A.

Laudals ungdomslag-SAK/[MRK-006/A](#).

Søgne Ungdomslag - SAK/D/0817/F/L0001a.

Urædd - Flekkefjords frisindede ungdomslag - SAK/FLK-015.

Vest-Agder Ungdomslag - SAK/[D/0820/F/L0001](#).

Venstre i Vest-Agder - SAK/[D/0287/A](#)

Venstre i Vest-Agder - SAK/[D/0287/C](#)

Venstre i Vest-Agder - SAK/[D/0287/F](#)

Øyslebø ungdomslag - SAK/[MRK-008/A](#).

Trykte kilder

Bull, E. H. (1955). *Statsråd Edvard Hagerup Bulls dagbøker fra 1905*. Oslo: Gyldendal.

Castberg, J. (1953). *Dagbøker 1900-1917 : 1 : 1900-1905* (Vol. 1). Oslo: Cappelen.

Det Statistiske Centralbureau. (1902). *Folketæling i Kongeriget Norge 3 December 1900*.

Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.

Det Statistiske Centralbureau. (1908). *Kommunevalgene 1907 med opplysninger om valgene i 1901 og delvis i 1904* (Vol. 61). Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.

Det Statistiske Centralbureau. (1910). *Stortingsvalget 1909* (Vol. 128). Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.

Det Statistiske Centralbyraa. (1911). *Kommunevalgene 1910* (Vol. 137). Kristiania: Det Statistiske Centralbyraa.

Det Statistiske Centralbyraa. (1913). *Stortingsvalget 1912* (Vol. 189). Kristiania: Det Statistiske Centralbyraa.

- Det Statistiske Centralbyraa. (1914). *Kommunevalgene 1913* (Vol. 12). Kristiania: Det Statistiske Centralbyraa.
- Det Statistiske Centralbyraa. (1916). *Stortingsvalget 1915* (Vol. 65). Kristiania: Det Statistiske Centralbyraa.
- Det Statistiske Centralbyraa. (1917). *Kommunevalgene 1916* (Vol. 110). Kristiania: Det Statistiske Centralbyraa.
- Hagerup, F. (1951). *Dagbok ført i 1905 av statsminister Francis Hagerup*. Oslo: Aschehoug.
- Heiberg, J. V. (1906). *Unionens Opløsning 1905: officielle Aktstykker vedrørende Unionskrisen og Norges gjenreisning som helt suveræn Stat*. Kristiania: Stenersen.
- Jaabæk, S. (1882). *Kongers og Kejseres levevis. A. Oldtiden*. Kristiania: M. Askeland.
- Jaabæk, S. (1886). *Kongers og Keiseres Levevis. B*. Kristiania: Huseby.
- Løvland, J. (1902). Søren Jaabæk. I G. Gran (Red.), *Samtiden (trykt utg.)* (Vol. 13, s. 204-219). Kristiania: Aschehoug.
- Løvland, J., & Løvland, T. J. (1929). *Menn og minner fra 1905*. Oslo: Gyldendal.
- Nansen, F., & Worm-Müller, J. S. (1955). *Dagbok fra 1905*. Oslo: Aschehoug.
- Olafson, A., & Haffner, V. (1907). *Stortingsvalget 1906* (Vol. 49). Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.
- St. medd. nr. 16. (1904-1905.).
- St. medd. nr. 4. (1905-1906.).
- St. medd. nr. 5. (1905-1906.).
- St. prp. nr. 26. (1905-1906.).
- Utheim, J. (1893). *Statistik vedkommende Valgthingene og Valgmandstthingene 1891*. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.
- Utheim, J. (1896). *Statistik vedkommende Valgthingene og Valgmandstthingene 1894*. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.
- Utheim, J. (1898). *Statistik vedkommende Valgthingene og Valgmandstthingene 1897*. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.
- Utheim, J. (1901). *Statistik vedkommende Valgthingene og Valgmandstthingene 1900*. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.
- Utheim, J. (1905). *Statistik vedkommende Valgthingene og Valgmandstthingene 1903*. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau.
- Wedel Jarlsberg, F. F. H. (1946). *1905 : kongevalget*. Oslo: Gyldendal.
- 1905-årgangen av *Agder*.
- 1905-årgangen av *Christianssands Tidende*.

1905-årgangen av *Farsunds Avis*.
1905-årgangen av *Flekkefjords Posten*.
1905-årgangen av *Folkets Tidende*.
1905-årgangen av *Fædrelandsvennen*.
1905-årgangen av *Lindesnes*.
1905-årgangen av *Lister*.
1905-årgangen av *Lister og Mandals Amtstidende*.

Internett

Digitalarkivet. (2018). *Avansert personsøk*. Sist besøkt 03.04.2018:
<https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced>
Grunnloven. (1814). Kongeriket Norges Grunnlov av 17. Mai 1814. Hentet fra 25.04.2018
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17>
Norsk biografisk leksikon. (2018). Sist besøkt 18.04.2018: <https://nbl.snl.no/search>
Store norske leksikon. (2018). Sist besøkt 31.01.2018: <https://snl.no/>

Litteratur

Abrahamsen, O. A. & Larsson-Fedde, T. (2001). *Farsund bys historie : B. 2 : Sjøfartsbyen : 1850-1930-årene* (Vol. B. 2). Farsund: Farsund kommune.
Alstadheim, K. B. (2014). *Republikken Norge : om hvorfor vi fortsatt har konge - og hva vi kan få i stedet*. Oslo: Aschehoug.
Andersen, R. (2005). "Republikk eller monarki? ; forfatningsspørsmålet i 1905". *Sosiologi i dag*, 35(3), 31-49.
Brochmann, J. T. (2014). *Monarki eller republikk i 1905. Analyse av stortingsdebatten "Angaaende Norges fremtidige statsform"*. Masteroppgave i historie, Universitet i Oslo, Oslo. Hentet fra: (11.01.2018) <https://www.duo.uio.no/handle/10852/40995>
Byremo, G. K. (1965). *Bryggesaa som politiker i tiden 1900 - 1909*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo.
Espeli, H., Næss, H. E., & Rinde, H. (2008). *Våpendrager og veiviser : advokatenes historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
Ferkingstad, D. (1958). *Den republikanske agitasjonen i 1905*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo.
Flo, I. A., Dahl, H. F., & Øy, N. E. (2010). *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske aviser fra A til Å* (Vol. B. 4). Oslo: Universitetsforlaget.

- Gjerdåker, B. (2005). Monarkiet og prins Carl eller «fristat»? I K. A. Hasle, H. E. Tafjord & J. J. Hyvik (Red.), *Lokale røyster i 1905 : unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet* (s. 189-197). Volda: Høgskulen i Volda.
- Goldthorpe, J. H. (2000). *On sociology : numbers, narratives, and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hasle, K. A. (2005). Pressa i 1905. I K. A. Hasle, H. E. Tafjord & J. J. Hyvik (Red.), *Lokale røyster i 1905 : unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet* (s. 15-26). Volda: Høgskulen i Volda.
- Hasle, K. A., Tafjord, H. E., & Hyvik, J. J. (2005). *Lokale røyster i 1905 : unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet*. Volda: Høgskulen i Volda.
- Hem, P. E. (2005). *Jørgen Løvland : vår første utanriksminister*. Oslo: Samlaget.
- Hovden, A. (1921). Med ungdomen. I S. Moren & E. Os (Red.), *Den frilynde ungdomsrørsla : Norgs ungdomslag i 25 år* (s. 26-30). Oslo : Laget: Norsk maalkontor.
- Høeg, T. A. (1973). *Norske aviser 1763-1969: en bibliografi. 1: Alfabetisk fortegnelse*. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Høeg, T. A. (1974). *Norske aviser 1763-1969: en bibliografi. 2: Registerbind*. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Jensen, E. R.. (1997). *En by i verden - en avis i byen : 120 år med lokalavisen Agder*. Flekkefjord: Agder.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Koht, H. (1934). Jaabæk, Søren Pedersen. I E. Bull, A. Krogvig & G. Gran (Red.), *Norsk biografisk leksikon* (s. 558-571). Oslo: Aschehoug.
- Kuhnle, S., Flora, P., Urwin, D., & Rokkan, S. (1999). *State formation, nation-building, and mass politics in Europe : the theory of Stein Rokkan : based on his collected works*. Oxford: Oxford University Press.
- Langeland, N. R. (2014). Røysteretten som mål på politisk kompetanse sidan 1814. I N. R. Langeland (Red.), *Politisk kompetanse. Grunnlovas borgar 1814-2014* (s. 27-58). Oslo: Pax.
- Lauvdal, J. (2005). "Samhald og strid under unionsoppløysinga i 1905 - og noko om reaksjoner på hendingane frå Agder-folk.". *Agder Historielag*, 81, 9-39.
- Lauvslund, K. mfl. (1959). *Finsland I Ætt og Gard*. Kristiansand: Finsland sogelag.
- Lindstøl, T. (1914). *Stortinget og statsraadet 1814-1914* (Vol. 1, 1ste Bind Biografier 1ste Del A-K). Kristiania: Steen'ske bogtrykkeri.

- Lindstøl, T. (Red.). (1915). *Stortinget og statsraadet 1814-1914* (Vol. 2det Bind). Kristiania: Steen'ske bogtrykkeri.
- Melle, O. (2005). Lokal mentalitet omkring nasjonal identitet. I K. A. Hasle, H. E. Tafjord & J. J. Hyvik (Red.), *Lokale røyster i 1905 : unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet* (s. 71-102). Volda: Høgskulen i Volda.
- Mjeldheim, L. (2006). *Den gylne mellomvegen : tema frå Venstres historie 1905-1940*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Nerbøvik, J. (1979). *Bondevenner og andre uvener: ein studie frå Telemark*. Oslo: Samlaget.
- Nerbøvik, J. (1999). *Norsk historie 1860-1914 : eit bondesamfunn i oppbrot* ([Ny og utvidet utg.] Vol. B. 5). Oslo: Samlaget.
- Nordby, T. (1991). *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet : Norge 1870-1920*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordby, T. (1999). Agder-fylkene i et valgsosiologisk perspektiv. I B. Seland (Red.), *Agderbenken: landsdelens representanter på Stortinget fra 1814 til 1990-tallet* (s. 11 - 20). Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Olimstad, I. (2004). *Stridsmann for det frie ord : Ingvald Seland 1876-1954 : ei livssoge, leiarnotisar i utval, dikt og salmar i utval*. Sand: I. Olimstad.
- Rokkan, S. (1987). Geografi, religion, samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk I B. Hagtvet (Red.), *Stat, nasjon klasse. Essay i politisk sosiologi* (s. 111-205). Oslo: Universitetsforlaget.
- Rokkan, S., Hagtvet, B., & Alldén, L. (1987). *Stat, nasjon, klasse : essays i politisk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roos, M. (2016). "En opposisjonell og fritenker - Betydningen av kristendomssyn i debatten om skolelovgivningen frem mot 1889: Søren Jaabæks posisjon". *Historisk tidsskrift*(03), 384-403.
- Røskeland, A. (1921). Ei ny ætt med større tru. I S. Moren & E. Os (Red.), *Den frilynde ungdomsrørsla : Norigs ungdomslag i 25 år* (s. 17-19). Oslo : Laget: Norsk maalkontor.
- Sejersted, F. (2005). *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax.
- Seland, J. (1967). *En by og en bank : Farsunds historie og Farsund sparebanks 125 års historie*. Farsund: Farsund sparebank.
- Seland, J. (1975). *Med Fædrelandsvennen i hundre år : 1875-1975*. Kristiansand: Fædrelandsvennen.

- Skard, S. (1982). *Mennesket Halvdan Koht*. Oslo: Samlaget.
- Slettan, B. (1998). *Agders historie 1840-1920 : ansikt mot sjøen, grunnfeste i jorda* (Vol. [5]). Kristiansand: Laget.
- Slettan, B., & Lindseth, K. (2006). *En industriby vokser fram : 1850-1950* (Vol. B. 3). Mandal: Mandal kommune.
- Slettan, D. (1974). *Søren Jaabæk og bondevennbevegelsen i Lister og Mandals amt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Slettan, D., & Try, H. (1979). *Bondevenene: Jaabækørsla 1865-1875*. Oslo: Det norske samlaget.
- Solstad, A. (1964). *Republikanerne i 1905*. Magistergrad i Statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Stomnås, J., Lauvsland, K., & Mæsel, S. S., Bjarne. (1974). *Finsland II Nærings- og Kulturliv*. Kristiansand: Finsland sogelag.
- Tosh, J. (2015). *The pursuit of history : aims, methods and new directions in the study of history* (6th ed. utg.). London: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Vedung, E. (2005). Nordens første folkeavstemning I T. Nilsson, Ø. Sørensen, B. A. Steine & B. Nøkleby (Red.), *1905 : nye perspektiver* (s. 136 - 163). Oslo: Aschehoug.
- Worm-Müller, J. S. (1905). *Fridtjof Nansen og 1905*. Oslo.
- Wyller, T. C. (1975). *Christian Michelsen: politikeren*. Oslo: Dreyer.
- Øidne, G. (1986). Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet. I O. Aagedal (Red.), *Bedehuset: Rørsla, bygda, folket* (s. 40-57). Oslo: Samlaget.
- Åsen, J. (1921). Vest-Agder Ungdomslag. I S. Moren & E. Os (Red.), *Den frilynde ungdomsrørsla : Norigs ungdomslag i 25 år* (s. 241-251). Oslo : Laget: Norsk maalkontor.

Kart

Mere detaljert kart over Lister og Mandals amt [Kart]. (1903). Hentet fra: (24.01.2017)

https://no.wikipedia.org/wiki/Lister_og_Mandals_amt

Vedlegg

Vedlegg 1: Stortingsrepresentanter fra lands- og bykretsene og Lister og Mandals amt i 1905.

Monarkister

Berge, Abraham Theodor (1851-1936). Berge var født i Lyngdal. Foruten politiker var han amtmann, lensmann, lærer og skipsreder. Berge var en sentral venstrepolitiker og tilhørte den moderate fløyen i Venstre. I 1909 grunnla han Det Frisinnede Venstre. I 1905 var han odelstingspresident og representerte Lister og Mandals amt. Som debattant var Berge kjent for å være konsis og dyktig. Berge var statsminister i perioden 1923-1924.

Hanssen, Cornelius Bernhard (1864-1939). Hanssen ble født på Feda utenfor Flekkefjord. Han arbeidet innenfor handelsvirksomhet før han tok lærereksamen i Kristiansand i 1883. Hanssen kjøpet deretter venstreavisen *Agder* og var redaktør der fram til 1898. Deretter begynte han som skipsreder og dampskipsekspeditor. I 1894 var han med på å stifte Norges fredsforening. Hanssen var stortingsrepresentant for Flekkefjord bykrets 1900-15. I 1903-06 var han sekretær i budsjettkomiteen og medlem av Odelstinget.

Heistein, Thorvald Bernhard (1853-1913). Heistein var født i Kristiansand. Han var sjømann, skipper, men tok i 1885 til å arbeide som skipsmegler og skipsreder. Fra 1893 var han dispassjør (dvs. takstmann for last og skip ved forlis). Heistein var moderat venstremann. Han møtte på Stortinget som representant for Kristiansand bykrets i 1903-06. Før dette hadde han hatt mange kommunale verv. Heistein var medlem av Odelstinget.

Republikanere

Bryggesaa, Aasulv Olsen (1856-1922). Bryggesaa var født i Eiken. Han var utdannet ved Holt i 1877. I hjembygda var han lærer, gårdbruker og medlem av kommunestyret og en mengde andre kommunale utvalg. Bryggesaa var en framtreddende venstrepolitiker i tiden etter 1900. Han møtte på Stortinget i periodene 1900-1906. Begge disse stortingsperiodene var han medlem av Odelstinget, konstitusjonskomiteen og i 1905 var han medlem av spesialkomiteen. Bryggesaa var en av Karlstadstormerne sammen med Castberg og Konow (H). Bryggesaa fortsatte som stortingsmann fram til han ble kirkeminister i Gunnar Knudsens andre regjering 1913-15.

Foss, Thore Torkildsen (1841-1913). Foss var født på Foss i Bjelland. Han var lærer, gårdbruker, medlem av kommunestyre og ordfører i flere perioder i Bjelland og Grindheim. Foss var del av den radikale fløyen i Venstre. Han var medlem konstitusjonskomiteen og av

Odelstinget de første periodene på Stortinget. Foss satt sammenhengende som stortingsrepresentant ifra 1892 til 1913.

Hougen, Knut Johannes (1854-1954). Hougen var født i Kragerø. Han var embetsmann, adjunkt ved Kristiansand Katedralskole fra 1880, overlærer 1900, og styrer ved Kristiansand tekniske skole 1885-1908. Hougen var venstremann. I 1905 representerte han Kristiansand bykrets. Hougen tilhørte den radikale delen av Venstre og var blant de mest sentrale venstrerepublikanerne. Hougen var kirkeminister 1909-10.

Stousland, Theodor Nilsen (1842-1910). Stousland var født i Søgne utenfor Kristiansand. Han var gårdbruker, lensmann, kirkesanger, revisor, skolemann og venstremann. Stousland var utdannet ved lærerseminariet på Holt. Han satt også som ordfører i Tveit herredstyre i perioden 1880-85. På stortinget møtte han mellom 1889 og 1906. De fleste stortingsårene var han medlem av Odelstinget, medlem av protokollkomiteen og kirkekomiteen.

Kilder: *Norsk biografisk leksikon*⁴⁶⁹, Lindstøl, 1914: s. 362; og Lauvdal, 2005: s. 38f.

⁴⁶⁹ leksikon, 2018.

Vedlegg 2: Monarkister fra Lister og Mandals amt

Fornavn	Etternavn	Fødselsår	Yrke	Fødested	Bosted
A.	Haaversen	1851	Grosserer	Austad, Sætesdal	Kristiansand
A.	Haaland	1858	Kirkesanger/ kaptein	Fede	Flekkefjord
A.	Olsen	1855	Kulhandler	Mandal	Mandal
A.	Halling	1841	Skipsfører	Mandal	Mandal
A.	Marsiliussen	1850	Gaardbruger	Snig	Snig
A.	Axelsen	1861	Bygmester	Flekkefjord	Flekkefjord
A. C.	Sønjum	1872	Bankchef	Bergen	Flekkefjord
A. J.	Søyland	1858	Toldasistent	Flekkefjord	Flekkefjord
A. P.	Ulriksen	1850	Skipsreder	Fredriksværn	Mandal
Anders	Johnsen	1856	Kjøbmand	Øvrebø	Kristiansand
Andr.	Hanssen	1872	O.r.sagfører	Arendal	Tonstad
Anton	Amundsen	1864	Fabrikerier	Tønsberg	Flekkefjord
Aug.	Olsen	1845	Grosserer	Kristiansand	Kristiansand
Aug.	Holmegaard	1843	Toldasistent	Flekkefjord	Flekkefjord
B. E.	Rafos	1841	Politibetjent	Kvinesdal	Flekkefjord
Bernhard	Askildsen	1865	Arbeider	Mandal	Mandal
Bertrand	Martins	N/A	Cand. Jur.	N/A	N/A
C.	Jensen	1868	Fotograf	Mandal	Mandal
C.	Weyergang	1842	Bygmester	Flekkefjord	Mandal
C.	Bostedt	1833	Kjøbmand	Mandal	Mandal
C. M. A.	Tønnessen	N/A	Kontorchef	N/A	N/A
C. O.	Fintland	1846	Ordfører	Tonstad	Tonstad

C. R	Berge	1823	Boghandler	Spind	Kristiansand
C. T.	Berg	1851	Disponent	Trondheim	Flekkefjord
Chr.	Levanger	1864	Postmester	Trondheim	Flekkefjord
Chr.	Wahl	1824	Toldbetjent	Flekkefjord	Flekkefjord
Chr.	Eriksen	1873	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Chr. S.	Johnsen	1846	Børskommissær	Kristiansand	Kristiansand
Conrad	Larsen	1855	Smed	Holme	Kristiansand
Daniel	Kvavik	N/A	Arbeider	N/A	N/A
E.	Didrichsen	1863	O.r.sagfører	Flekkefjord	Flekkefjord
E.	Thorjusen	N/A	Smed	N/A	N/A
Edv.	Stusvig	1848	Snedker	Holme	Mandal
Edv.	Rasmussen	1870	Handelsfuldmægtig	Spangreid	Mandal
Emil	Lohne	1863	O.r.sagfører	Mandal	Mandal
Engvald	Hansen	1843	Distriktslæge	Stavanger	Flekkefjord
Fr.	Nielsen	1868	Læge	Kristiania	Mandal
Fr.	Helliesen	1850	Sorenskriver	Fredrikshald	Mandal
Fr. H.	Fladmark	1860	Kateket	Molde	Flekkefjord
Fr. W.	Blichfeldt	1869	Apotheker	Mandal	Mandal
G	Justnes	1856	Bankkasserer	Oddernes	Oddernes
G.	Olsen	N/A	Modetsnedker	N/A	N/A
G. O.	Saanum	1869	Kjøbmand	Halsaa	Mandal
Gabr. O.	Hoven	1865	Kjøbmand	Halsaa	Mandal
Gotfr.	Gundersen	1869	Lagermand	Kristiansand	Kristiansand

Gustav	Smith	1843	Bager	Oberstein, Oldenburg	Kristiansand
Gustav	Gundersen	1855	Kjøbmand	Mandal	Mandal
H	Kastrud	1864	Politimester	Mandal	Mandal
H.	Bader	N/A	Provst	N/A	N/A
H.	Manshaus	1861	Direktør	Hiterø	Flekkefjord
H.	Nielsen	1851	Skibsfører	Halsaa	Mandal
H. A.	Hansen	1868	Uhrmager	Næs	Flekkefjord
H. G.	Hansen	N/A	Snedker	N/A	N/A
H. P.	Tallaksen	1870	Agent	Mandal	Mandal
Halvor	Lie	1841	Lærer	Granshered	Kristiansand
Hans	Nielsen	N/A	Handelsfuldmægtig	N/A	N/A
Hans J.	Nielsen	N/A	Arbeider	N/A	N/A
J.	Olsby	1858	O.r.sagfører	Østre Toten	Flekkefjord/ Tonstad
J.	Stensen	1854	Skibsfører	Stavanger	Mandal
J.	Leschbrandt	1872	Mægler	Mandal	Halsaa og Harkmark
J. A.	Bentsen	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
J. A:	Lund	1847	Lensmand	Mandal	Mandal
J. B.	Jensen	1843	Garver	Hitterø	Mandal
J. N.	Fidje	1855	Lensmand	Laudal	Hægebostad
J. O.	Brunvand	1833	Verftsformand	Østlebø	Kristiansand
Jacob	Eriksen	1850	Kjedelsmed	Valle, Søndre Undal	Kristiansand
Jens	Jacobsen	1873	Disponent	Kristiansand	Kristiansand

Jens	Bugge	1859	Fransk Consulatagent	Mandal	Mandal
Joahn P.	Stoveland	1870	Snedker	Mandal	Mandal
Joh.	Tjørsvaag	1858	Lensmand	Bakke	Næs
Joh.	Stokke	1855	Kirkesanger	Joringsfjord	Hitterø
Joh.	Sunde	1867	Kjøbmand	Flekkefjord	Flekkefjord
Joh.	Tønnesen	1852	skomager	Søndre Undal	Mandal
Joh. L.	Jacobsen	1852	Bager	Wansesogn	Mandal
Johan	Hanssen	1870	Kjøbmand	Nes	Kristiansand
Johan	Hegnander	1868	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Johan	Ariansen	1862	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Johan	Hansen	1835	Smed	Trondheim	Fjære
Jørgen P.	Jørgensen	1850	Samlagsbestyrer	Mandal	Mandal
K.	Kaddeland	1856	Mekaniker	Kaddeland	Mandal
Karl	Riis	1854	skomager	Skien	Mandal
Kjønig	Hansen	1847	Boghandler	Raade	Flekkefjord
Knut	Christensen	1868	Disponent	Iveland	Kristiansand
Kristen	Landaas	1850	Bestyrer	Vigmostad	Mandal
L. T.	Sigbjørnsen	1864	Lods	Flekkefjord	Flekkefjord
Laurits	Nilsen	1849	Lærer	Søndre Undal	Halsaa og Hartmark
M.	Løvdal	1845	Redaktør	Løvdal	Halsaa og Hartmark
M.	Pedersen	1827	Consul	Mandal	Mandal
M. S.	Olsen	1865	Agent	Mandal	Mandal

Marius	Christensen	1873	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Morten D.	Bessesen	1869	Damskibsexpeditør	Mandal	Mandal
O.	Jørgensen	1831	Skolebestyrer	Vennesla	Kristiansand
O.	Eielsen	1851	Kirkesanger	Ryfylke	Søndre Undal
O. A.	Olafson	1870	Garvermester	Stavanger	Flekkefjord
O. A.	Christianssen	1866	Kjøbmand	Mandal	Mandal
O. C.	Axelsen	1849	Consul	Bakke	Flekkefjord
O. M.	Olsen	1855	Fuldmægtig	Kristiansand	Kristiansand
Olaf	Homme	1861	Lærer	Hornnes	Kristiansand
Olaf	Konsmo	1874	Lensmand	Hegebostad	Lyngdal/Tonstad
Ole J	Olsen	1856	Skibsmægler	Kristiansand	Kristiansand
Oluf	Lohne	1861	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Oluf	Olsen	1855	Kjøbmand	Flekkefjord	Flekkefjord
Oluf J.	Olsen	N/A	Skibsreder	N/A	N/A
Otto	Egenæs	1861	Kjøbmand	Nes	Flekkefjord
Otto	Junker	1874	Slagter	Kristiansand	Flekkefjord
Otto	Stabel	1873	O.r. sagfører	Kristiansand	Mandal
P.	Drivdahl	1865	Uhrmager	Flekkefjord	Flekkefjord
P. A.	Gunnulfsen	N/A	Skibsreder	N/A	N/A
P. B.	Petersen	1829	Overmaaler	Kristiansand	Kristiansand
P. I	Ousdal	1851	Ordfører/Gaardbruger	Øvre Siredalen	Øvre Siredalen
P. J.	Peersen	1841	Guldsmid	Flekkefjord	Flekkefjord

P. L	Møller	1852	Skibsreder	Mandal	Halsaa og Hartmark
P. O.	Stusvig	1873	Snedker	Mandal	Mandal
Peder	Hansen	1841	Fiskeeksportør	Kristiansand	Kristiansand
R.	Knudsen	N/A	Lærer	N/A	N/A
K.	Bonnevie	1854	Læge	Kristiansund	Flekkefjord
K.	Dahl	1875	Uhrmager	Flekkefjord	Flekkefjord
R.	Syvertsen	N/A	Bestyrer	N/A	N/A
R.	Rasmussen	N/A	Bager	N/A	N/A
R.	Bugge	1857	Skibsreder	Mandal	Mandal
Richard	Pettersen	1859	Kjøbmand	Halsaa og Harkmark	Halsaa og Hartmark
S	Christensen	1848	Skomager	Finsland	Søgne
S.	Bakken	1842	Exportør/Fisekhandler	Aaensire	Flekkefjord
S.	Halvorsen	1875	Smed	Flekkefjord	Flekkefjord
S.	Jørgensen	N/A	Kjøbmand	N/A	N/A
S.	Knudsen	1841	Hattemager	Flekkefjord	Flekkefjord
S.	Røiland	1860	Bødker	Lund	Flekkefjord
S.	Hansen Sunde	1842	Bankchef	Flekkefjord	Flekkefjord
S.	Samuelsen	1864	Kjøbmand	Arendal	Barbu
S.	Nielsen	1840	Kjøbmand	Nes	Mandal
S.	Sørensen	1841	Kjøbmand	Spangreid	Mandal
S.	Tønnesen	1835	Lodsoldermand	Flekkefjord	Mandal
S.	Roscher	1862	Læge	Mandal	Mandal

S.	Olsen	1838	Tilsynsmand	Mandal	Mandal
S. H.	Aagenæss	1841	Kjøbmand	Hitterø	Flekkefjord
S. M.	Pedersen	N/A	Direktør	N/A	N/A
S. O.	Bjunes	N/A	Viceordfører	N/A	N/A
S. K	Hillesund	1873	skomager	Halsaa og Harkmark	Mandal
Severin	Olsen	1845	Lærer	Kristiansand	Kristiansand
Sivert	Salvesen	1838	Arbeider	Flekkefjord	Flekkefjord
Søren D.	Saanum	1866	Kjøbmand	Halsaa og Harkmark	Mandal
T.	Navrestad	1863	Maskinist	Lunde	Flekkefjord
T.	Stigsen	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
T.	Braadland	N/A	Landhandler	N/A	N/A
T.	Haanes	1846	Grosserer	Randesund	Kristiansand
T.	Siqveland	1819	Bankdirektør	Stavanger	Kristiansand
T.	Didriksen	1867	Sparebankkasserer	Flekkefjord	Flekkefjord
T. A.	Siqveland	1856	Grosserer	Kristiansand	Kristiansand
T. J.	Søyland	1859	Kjøbmand	Flekkefjord	Flekkefjord
T. O.	Trægde	1871	Agent	Halsaa og Harkmark	Mandal
Tallak	Eyde	1874	Kjøbmand	Flekkefjord	Flekkefjord
Th.	Abrahamsen	1855	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Th.	Rasmussen	1855	Snedker	Holme	Mandal
Theodor	Gabrielsen	1855	Kjøbmand	Mandal	Mandal
Theodor	Klev	1848	Kjøbmand	Halsaa og Harkmark	Mandal
T.					
Thorkild	Sunde	1854	Kjøbmand	Flekkefjord	Flekkefjord

Thv.	Olsen	1867	Bogtrykker	Kristiansand	Kristiansand
Thv. B.	Hestein	1853	Stortingsmand	Kristiansand	Kristiansand
Tørres T.	Klev	1873	Bygmester	Mandal	Mandal
W. K.	Beer	1838	Havnefogd	Flekkefjord	Flekkefjord
Gustav Albert	Kaltenborn	1844	Sorenskriver	Kristiania	Flekkefjord
Aage Gerhard	Storm	1856	O.r.sagfører	Kristiansund	Flekkefjord
Theodor T.	Johannesen	1856	Toldbetjent	Kristiansand	Risørbank

Kilder: Opprop. (1905, 6. november) Opraab. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Agder*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 9. november) Opraab. Folkeavstemningen 12. og 13. november 1905. *Flekkefjords Posten*, s. 1; Opprop. (1905, 7. 9. og 11. november) Opraab. *Lister og Mandals Amtstidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Opprop. (1905, 6. 8. og 11. november) Opraab. Folkeafstemningen 12te og 13de November. *Christianssands Tidende*, s. 2; Digitalarkivet, 2018.

Vedlegg 3: Republikanere fra Lister og Mandals amt

Fornavn	Etternavn	Fødselsår	Yrke	Fødested	Bosted
A.	Grindeland	1854	Redaktør	Finsland	Kristiansand
A.	Moe	1852	Skomagersvend	Øvrebø	Kristiansand
A.	Thorsen	1874	Arbeider	Sætersdal	Kristiansand
A.	Halvorsen	N/A	Skræddersven	N/A	N/A
A.	Sørensen	N/A	Metalarbeider	N/A	N/A
A.	Midling	1839	Blikkenslager	Bergen	Mandal
A.	Simonsen	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
A.	Roskeland	1863	Lærer	Hammer	Vennesla
Aasulv	Bryggesaa	1856	Stortingsrepresentant	Hægebostad	Hægebostad
Adolf E.	Olsen	1874	Typograf	Kristiansand	Kristiansand
Alfred P.	Madsen	N/A	Skomager	N/A	N/A
Anker	Jakobsen	1872	Typograf	Kristiansand	Kristiansand
Anton	Hagen	1850	Kløvermester ved Sagbruk	Larvik	Kristiansand
Aug.	Holmkvist	1875	Former	Arendal	Kristiansand
B.	Lindsæth	1870	Metalarbeider	Bergen	Kristiansand
B.	Sørensen	1842	Gaardbruger	Halse og Harkmark	Skogsfjord
Baard	Mæsel	N/A	Gaardbruger	Finsland	Finsland
Bent O.	Ormestad	1850	Gaardbruger	Øislebø	Halsaa og Hartmark
Bernh.	Nielsen	N/A	Boghandler	N/A	N/A
C	Erichsen	N/A	N/A	N/A	Frøslund

C.	Skar	1840	Amtsdyrlæge	Øier, Gudbrandsdalen	Kristiansand
Carl	Heiden	1869	Slagtermester	Kristiansand	Kristiansand
Carl	Berthelsen	1870	Snedker svend	Os pr Bergen	Kristiansand
Carl	Bentsen	1837	Gaardbruger/ Fisker/ Skibsreder	Halse og Hartmark	Skogsfjord
Chr.	Syvertsen	1857	Gaardbruger	Holme	Hartmark
Chr. A	Christensen	1866	kjøbmand	Mandal	Mandal
E.	Johnsen	1872	Møbelsnedker	Flekkefjord	Flekkefjord
E.	Stovland	1857	Gaardbruger, fløter	Holme	Holme
E.	Ugland	1854	Gaardbruger	Søgne	Søgne
Erik	Jaabæk	1831	Gaardbruger	Lyngdal	Lyngdal
G	Ersdal	1850	Ordfører/ Gaardbruger	Bakke	Bakke
G. T	Jørgensen	1845	Bankbogholder	Kristiansand	Kristiansand
G.	Nilsen	1873	Bagersvend	Vigemostad	Oddernes
G.	Nikolaysen	1857	Formand	Holme	Mandal
G. M.	Solheim	1859	Skomagersvend	Haugesund	Kristiansand
G. T.	Mjaaland	1861	Skræddermester	Iveland	Kristiansand
Gabr.	Gundersen	1876	Formand ved mek. Værksted	Kristiansand	Kristiansand
Gabr.	Andreassen	N/A	Arbeider	N/A	N/A
Georg S.	Johnsen	1876	Typograf	Kristiansand	Kristiansand
Gorgos	Johansen	1873	Fabrikbestyrer	Kristiansand	Kristiansand
Gotfred	Kristiansen	1856	Maler	Halse	Søndre Undal

Gunder	Sandnes	1861	Gaardbruger	Valle	Halse og Hartmark
Gustav	Gabrielsen	1876	Bagersvend	Kristiansand	Kristiansand
Gustav E.	Nygaard	1876	Redaktør	Mandal	Mandal
H.	Larsen	1870	Bagersvend	Ystad, Sverige	Kristiansand
H.	Abrahamsen	1857	Styrmand/Handelsbetjent	S. Undal	Mandal
H.	Løvslund	1849	Lensmand/ Gaardeier	Finsland	Finsland
H. E. J.	Stiland	1839	Sag- og tomtearbeider	S. Undal	Kristiansand
H. R.	Foosnes	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
Hans J.	Torkildsen	N/A	kjøbmand	N/A	N/A
Ingmar	Stavlund	1876	Meieribestyrer	Værdalsøren	Mandal
J	Jensen	1863	Former	Christiania	Kristiansand
J.	Jørgensen	N/A	Vognfabrikant	N/A	N/A
J.	Brunvatn	1833	Ordfører/værftsformand	Øislebø	Kristiansand
J. M.	Schive	1855	Skomager	Mandal	Mandal
J. R.	Wigeland	N/A	Rentist	N/A	N/A
Jakob	Bø	1863	Sogneprest	Rekefjord	Bjelland
Jakob	Halvorsen	N/A	Metalarbeider	N/A	N/A
Jakob	Osnæs	1868	Kirkesanger/seminarist	Hartmark sogn	Kristiansand
Jakob	Pedersen	N/A	Skomager	N/A	N/A
Joh	Strømme	1856	Skibsfører	Kristiansand	Kristiansand
Joh. R.	Andersen	1857	Sadelmager	Mandal	Mandal
Johan	Tønnesen	1852	Skomager	Søndre Undal	Mandal

Johan B.	Haaland	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
Johan C.	Isaksen	1876	Skomager	Liknes	Kristiansand
John	Heistøl	N/A	Uhrmager	N/A	N/A
John	Foss	1844	Lensmand/ Gaardbruger	Bjelland	Bjelland
John	Knudsen	N/A	Skomager	N/A	N/A
Johs.	Davidsen	1857	Skomagermester	Halse og Hartmark	Mandal
Julius	Olsen	1832	Bankbestyrer	Vanse	Kristiansand
K. S.	Høye	1855	Overrettssagfører	Øislebø	Kristiansand
Karl	Egeland	1851	Arbeider/sjømand/ Skibsophugger	Halse og Hartmark	Halse Hatmark
Kjetil	Kraageland	1855	Gaardbruger	Bjelland	Ihme
L. A.	Lømsland	N/A	Grossere	N/A	Kristiansand
Lars	Høie	1877	Gaardbruger	S. Undal	Ihme
Lars G.	Mæsel	1860	Gaardbruger	Finsland	Finsland
Lauritz	Fuglevik	1860	Lærer/ Gaardbruger	Halse og Hartmark	Halse og Hartmark
M.	Olsen	N/A	N/A	N/A	N/A
M.	Rasmussen	1864	Tobaksarbeider	Kristiansand	Kristiansand
Nils	Kristiansen	N/A	Smed	N/A	N/A
O.	Grindeland	1849	Ordfører/ Gaardbruger	Finsland	Finsland
O.	Eiland	1843	Ordfører/Gaardbruger	Iveland	Tveid
O.	Tofte	1867	Smed	Halse	Mandal
O. A.	Øverland	1859	Lærer/ Gaardbruger	Finsland	Halse og Hartmark

O. B.	Nøding	1857	Gaardbruger/ Sparebankrevisor	Holme	Halse og Hartmark
O. K.	Foss	1865	Lærer og Gaardbruger	Bjelland	Bjelland
Olaf	Knudsen	1865	Redaktør	Kristiansand	Kristiansand
Olaf	Jansen	1868	Adjunkt	Vestre Bærum	Kristiansand
Olaf	Brunvand	1878	Møbelsnedker	Kristiansand	Kristiansand
Olaf	Johannesen	1872	Skomager	S. Undal	Mandal
Ole	Eriksen	1835	Hjulmager	Holme	Mandal
Ole	Halvorsen	N/A	Skrædder	N/A	N/A
Ole	Ormestad	1873	Maskinist	Finsland	Mandal
Ole B.	Hjorteland	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
Oskar	Myhre	1877	Malersvend	Kristiansand	Kristiansand
Oskar	Kristiansen	1861	Sag- og tomtarbeider	Kristiansand	Kristiansand
P	Hansen	N/A	Overrettssagfører	N/A	N/A
P.	Jakobsen	N/A	Skomager	N/A	N/A
P.	Christensen	N/A	Skomager	N/A	N/A
P.	Helleland	1859	Gaardbruger	Øislebø	Finsland
P. A	Skjefveland	1830	Seminarlærer	Stavanger	Kristiansand
P. E.	Paulsen	1850	Hattemager	Mandal	Mandal
Peder	Sørensen	N/A	Metalarbeider	N/A	N/A
R.	Langøen	1871	Murersvend	Askøen	Kristiansand
R.	Finsdahl	N/A	Bankkaserer	N/A	N/A
R.	Spettelund	N/A	Gaardbruger	N/A	N/A
Rob.	Andreassen	N/A	Tobaksarbeider	N/A	N/A

Rudolf	Peersen	1868	Overrettssagfører	Kristiansand	Kristiansand
S	Hodne	1845	Værftsformand	Hornnæs sog	Kristiansand
S.	Fjeldsgaard	1871	Agent	Mandal	Mandal
S.	Skjævesland	1874	Gaardbruger	Øislebø	Halse og Hartmark
S.	Kjær	1874	Skomager	Øislebø	Rosseland
S.	Nikolasen	1875	Skomager	Valle S. Undal	Halse og Hartmark
S.	Helleland	1864	Gaardbruger	Mandal	Finsland
K. J.	Hougen	1854	Stortingsmand	Kragerø	Kristiansand
S. T.	Usland	1874	Overrettssagfører	Øislebø	Kristiansand
Salve	Andersen	1874	Murersvend	Kristiansand	Oddernes
Sevrin	Henriksen	N/A	Skomager	N/A	N/A
Steen	Sværen	1863	Farvemester	Balestrand	Kristiansand
Søren	Sundet	1852	Gaardbruger	Bjelland	Halse og Hartmark
T	Tallaksen	N/A	Arbeider	N/A	N/A
T.	Jaabæk	1875	Gaardbruger	Halse og Harkmark	Halse og Hartmark
T.	Larsen	N/A	Skomager	N/A	N/A
T.	Tjomslund	N/A	Forpagter	N/A	N/A
T. A.	Tønnessen	1876	Malersvend	Kristiansand	Kristiansand
T. A.	Mæsel	1857	Gaardbruger	Finsland	Finsland
Th	Skajaa	1854	Disponent	Iveland	Kristiansand
Th.	Tonstad	1871	Tobaksarbeider	Kristiansand	Kristiansand

Theodor	Martiniusen	1850	Skibstømmermand	Kristiansand	Haaland
Thorvald	Berge	1875	Gaardbruger	Halse og Hartmark	Halse og Hartmark
Thorvald	Olsen	N/A	Smed	N/A	N/A
Tybr.	Abrahamsen	1862	Skomager	Kristiansand	Kristiansand
W.	Aaberg	1874	Skræddersven	Sverige	Kristiansand
W. J.	Udø	1855	Toldopsynsmand	Halse sogn	Mandal

Kilder: Opprop. (1905, 3. november) Til Vælgerne i Kristianssand. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 7. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Fædrelandsvennen*, s. 1; Opprop. (1905, 7. november) Til Arbeiderne i Kristianssand og omegn. *Fædrelandsvennen*, s. 2; Opprop. (1905, 6. november) Til Vælgerne i Bjellands Sogn. *Lindesnes*, s. 1; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Medborgere! *Lindesnes*, s. 2; Opprop. (1905, 8. og 10. november) Til det Norske Folk! *Lister*, s. 1; Opprop. (1905, 7. og 11. november) Opraab. Til det norske folk! *Agder*, s. 2; Heiberg, 1906: s. 946ff; Digitalarkivet, 2018.